

รู้ลึกก่อน
แล้วฝึกฝนและ
สอนให้ได้ผล
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สัพพทาน์ ธมฺมทาน์ ชินาติ
ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน

มกราคม ๒๕๔๗

รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN

พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก - มกราคม ๒๕๔๗	๓,๕๐๐ เล่ม
- มงคลวารคล้ายวันเกิด ของ คุณอาภรณ์ สุวรรณแทน	๑,๐๐๐ เล่ม
- อนุสรณ์งานอุปสมบทของคุณศชาพล แสงจันทร์มณี	๑,๐๐๐ เล่ม
- ทูณพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน	๑,๐๐๐ เล่ม
- แต่ พ่อ แม่ และน้อง	๕๐๐ เล่ม

ภาพปก: พระพุทธประธานญาณเวศกวันนิตม

แบบปก: คันธีร อารยางกูร (ตอง)

และสมภาพ

พิมพ์ที่

สารบัญ

ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา ๑

ลักษณะตัดสังขารวินัย ๘	๒
ลักษณะตัดสังขารวินัย ๗	๔
มองกว้างๆ กับวิเคราะห์ที่อยู่ใน.....	๔
ลักษณะที่ ๑: คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง	๗
ลักษณะที่ ๒: มีหลักการเป็นสากล	๑๔
ลักษณะที่ ๓: ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ	๑๗
ลักษณะที่ ๔: เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท	๒๔
ลักษณะที่ ๕: เป็นวิภังชวาท	๒๙
ลักษณะที่ ๖: มุ่งอิสรภาพ	๓๓
ลักษณะที่ ๗: เป็นศาสนาแห่งปัญญา	๓๗
ลักษณะที่ ๘: สอนหลักก่อนตัดตา.....	๔๔
ลักษณะที่ ๙: มองตามเหตุปัจจัย	๔๗
ลักษณะที่ ๑๐: เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐ ด้วยการฝึกฝนพัฒนา	๔๙
ลักษณะที่ ๑๑: เป็นศาสนาแห่งการศึกษา	๕๔
ลักษณะที่ ๑๒: ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก	๕๘
ลักษณะที่ ๑๓: ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท	๖๑
ลักษณะที่ ๑๔: เห็นทุกข์ แต่เป็นสุข หรือ ทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น	๖๓
ลักษณะที่ ๑๕: มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน	๖๖
สรุป.....	๖๘

การศึกษา ฉบับง่าย Education Made Easy๗๕

วันครู..... ๗๕

งานของครู-งานของพระพุทธรเจ้า	๗๖
หลักการศึกษา.....	๗๘
หลักการสอน	๘๐
ไตรสิกขา เดินหน้าไปกับชีวิตทั้งสามด้าน.....	๘๓
สอนเด็กให้ได้ครบไตรสิกขา	๘๖
สิกขาข้อศีลมี ๒ ด้าน	๘๘
กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา	๘๙
เอาปัญญากับจิตใจมาช่วยในการฝึกศีล.....	๙๑
พอกินอยู่เป็น...ก็คิดเป็นเอง.....	๙๓
วินัย คือ จัดตั้งวิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา.....	๙๔
ถ้ามองเห็นความสำคัญของความเคยชิน ก็รู้ความสำคัญของวินัย.....	๙๖
วินัยเป็นรูปแบบ ต้องรักษาสาระไว้ และสื่อสาระได้.....	๙๘
รู้จักศีลครบ ๔ หมวด จึงจะเข้าใจคำว่า "ศีล"	๑๐๐
ทำไม ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน	
ทำนเริ่มต้นโดยเอาศีล เป็นที่บูรณาการไตรสิกขา	๑๐๓
ได้แค่ศีล เพียงขั้นกินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้น	
เด็กไทย สังคมไทย มีหรือจะไม่พัฒนา.....	๑๐๕
อาชีพเป็นแดนใหญ่ ทั้งโดยกิจกรรม และโดยกาลเวลา	
ในการที่จะเอาไตรสิกขามาพัฒนาชีวิตคน	๑๐๗
ถ้ามีวินัยชาวพุทธ ก็มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการศึกษา.....	๑๐๙
การศึกษา ออกผลมาเป็นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี	
มีวิถีชีวิตดีงามที่พัฒนาไปในมรรค จนเป็นภาวิต ๔.....	๑๑๐
มอง Child-Centered Education อย่างไร	
จึงจะเอามาใช้หรือไม่ใช้ อย่างเท่าทัน.....	๑๑๓
ของที่นำเข้า ต้องรู้ให้เต็มเท่าที่เขาเข้าใจ	
ของเขาพร้อมตรงไหน ก็ต้องรู้และเต็มให้เต็มจริงๆ ได้.....	๑๑๖

สู่การศึกษาแนวพุทธ๒๒๑

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง

ของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ ๑๒๒

วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะรู้เข้าใจให้ถึงรากถึงฐาน.....๑๒๕

สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา..... ๑๓๐

พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่นี้ก็

ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที..... ๑๓๓

ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน

แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔ ๑๓๖

ถ้าไม่ระวังไว้ ศิลป์จะไม่ครบ สมบัติก็จะได้แค่รูปแบบ..... ๑๔๑

ใจที่สงบมุ่งมั่นแน่วไปในการสร้างสรรค์ทำความดี

นี่คือสมมติที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ..... ๑๔๕

สมมติแบบของพุทธศาสนา เป็นสมมติในระบบแห่งไตรสิกขา

จึงต้องให้ชีวิตว่าอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา ๑๔๙

สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา

แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา ๑๕๑

การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา

แต่มีใช้ไม่นำพานรองที่ตามสนองสังคม..... ๑๕๔

การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน

ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่ ๑๕๖

เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจราเรงเบิกบาน

และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรี ๑๖๐

พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข

การศึกษา คือการพัฒนาความสุข ๑๖๓

ภาคผนวก..... ๑๖๙

พุทธวิธีในการสอน๓๗๗

๑. ปรัชญาพื้นฐาน ๑๗๗

๒. คุณสมบัติของผู้สอน..... ๑๘๖

ก. บุคลิกภาพ..... ๑๘๖

ข. คุณธรรม..... ๑๘๗

พระปัญญาคุณ ๑๘๗

พระวิสุทธิคุณ ๑๘๗

พระกรุณาคุณ ๒๐๑

๓. หลักทั่วไปในการสอน ๒๐๙

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน..... ๒๐๙

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน..... ๒๑๑

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน..... ๒๑๗

๔. ลีลาการสอน ๒๒๒

๕. วิธีสอนแบบต่างๆ ๒๒๓

แบบสอากัจฉา หรือสนทนา..... ๒๒๓

แบบบรรยาย ๒๒๓

แบบตอบปัญหา..... ๒๒๔

แบบวางกฎข้อบังคับ ๒๒๗

๖. กลวิธีและอุปายประกอบการสอน ๒๒๘

การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ๒๒๘

การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๒๒๘

การใช้อุปกรณ์การสอน..... ๒๒๙

การทำเป็นตัวอย่าง ๒๓๑

การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่..... ๒๓๒

อุปายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ๒๓๓

การรู้จักจังหวะและโอกาส..... ๒๓๕

ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ	๒๓๖
การลงโทษและให้รางวัล	๒๓๘
กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า	๒๔๐

นิเทศอาทิตตปริยายสูตร ๒๔๙

ตอน ๑ เนื้อเรื่อง	๒๔๙
ที่มา	๒๔๙
ความย่อ	๒๕๐
การบูชาไฟ	๒๕๑
ใจความของพระสูตร	๒๕๔
ตอน ๒ คำอธิบายเชิงวิจารณ์	๒๕๗
ในแง่วิธีสอน	๒๕๗
ในแง่สาระสำคัญหรือหลักธรรม	๒๖๕
สิ่งสำคัญที่พึงระลึก	๒๗๖

๒ ลักษณะแห่งพระพุทธรูป ๑

ลักษณะแห่งพระพุทธรูป*

ขออำนวยการพร ท่านอาจารย์ผู้เป็นประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก และท่านสาธุชนผู้สนใจใฝ่ธรรมทุกท่าน

วันนี้ รายการแสดงธรรม จะเป็นธรรมกถาหรือปาฐกถาก็ตาม ได้กำหนดชื่อไว้ว่า “ลักษณะแห่งพระพุทธรูป”

ความจริง ลักษณะแห่งพระพุทธรูปนี้เป็นเรื่องที่เคยค่อนข้างจะสามัญ คือเป็นเรื่องของสิ่งที่เรารู้จักกันดีอยู่แล้ว อยู่ๆ เราก็มาพิจารณากันว่า สิ่งที่เราารู้จักดีอยู่แล้ว ซึ่งรู้จักกันดีมาก รู้จักตั้งแต่เกิดกันมานี้ มีลักษณะเป็นอย่างไร เหมือนอย่างคนที่คุ้นเคยกันดี รู้จักตัวกันอย่างใกล้ชิด แล้วอยู่มาวันหนึ่ง ก็มาถามว่า คนที่เรารู้จักดีนั้น มีรูปร่างเป็นอย่างไร คล้ายๆ อย่างนั้น มันน่าจะเป็นเรื่องธรรมดาเหลือเกิน

แต่ที่นี้ วันนี้การประชุมมีลักษณะพิเศษ คือเป็นเรื่องของท่านที่มีความรู้อยู่แล้ว เพราะบอกว่าเป็นการประชุมทางวิชาการ เพราะฉะนั้น วันนี้อาตมาภาพจะพูดในเชิงวิชาการหน่อย คล้ายๆ กับว่ามาพูดกันในฐานะผู้ที่มีความรู้อยู่แล้ว ก็จะรวบรัดตัดความ

* ปาฐกถาธรรม ณ สำนักงานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) วันอาทิตย์ที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๓๓ (การพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ณ ๕ ม.ค. ๒๕๔๗ เป็นครั้งแรกที่ปรับขนาดจาก ๑๖ หน้ายก เป็น ๑๖ หน้ายกพิเศษ)

โดยเฉพาะเวลาก็ค่อนข้างจำกัด จึงจะพูดในแบบสิ่งละอันพันละน้อย เพราะว่า เมื่อเราพรรณนาถึงลักษณะของสิ่งที่เรารู้จัก อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ก็อาจจะมีลักษณะหลายอย่าง จะพูดถึงลักษณะแต่ละอย่างได้ก็คงไม่มาก และท่านยังได้บอกไว้ด้วยว่า เมื่อจบปาฐกถาแล้ว ก็จะทำให้มีเวลาตอบคำถาม

ในเรื่องนี้อาตมภาพก็ขอโอกาสไว้ก่อน ถ้าเกิดว่าเวลาไม่พอจริงๆ ก็อาจจะต้องขออภัยว่าเป็นการพูดให้ฟังฝ่ายเดียวไปเลย

ลักษณะตัตสันธรรมวินัย ๘

พอพูดถึงลักษณะของพระพุทธศาสนา ซึ่งดังได้บอกเมื่อ ก็ว่าเป็นสิ่งที่เรารู้จักกันดีอยู่แล้ว หรือไม่ว่าจะรู้จักดีหรือไม่ดีก็ตาม แต่เราถือว่าเรารู้จักดีอยู่แล้วนี้ ก็มีหลักธรรมอยู่หมวดหนึ่งที่พูดกันว่า เป็นลักษณะของพระพุทธศาสนา อยู่ในหนังสือเบื้องต้นแม้แต่นวโกวาท แบบเรียนนักเรียนตรี ซึ่งเป็นหนังสือเรียนชั้นแรกของพระที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ที่เป็นพระนวกะ

หลักธรรมหมวดนั้น ท่านเรียกว่า **ลักษณะตัตสันธรรมวินัย**

๘ ประการ

พระพุทธศาสนานั้น มีชื่ออย่างหนึ่งว่า พระธรรมวินัย ถ้าจะพูดกันแบบรวบรัด ก็อาจจะเอาหลักนี้มาพูด บอกว่า ลักษณะของพระพุทธศาสนา ก็คือ ลักษณะตัตสันพระธรรมวินัย ๘ ประการนี้เอง ถ้าอย่างนี้ปาฐกถาก็จบได้ในเวลาเพียง ๒-๓ นาทีเท่านั้นเอง

ลักษณะตัดสินธรรมวินัยนี้ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าเองได้ตรัสไว้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีอยู่ ๘ ประการด้วยกัน ท่านบอกว่า หลักที่ใช้ตัดสินว่า ธรรมหรือคำสอนอันใด เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือไม่ ก็คือให้ดูว่า ธรรมที่เขายกมาอ้างหรือกล่าวหรือประพฤติปฏิบัตินั้น เป็นไปตามลักษณะ ๘ ประการต่อไปนี้ หรือไม่ คือ

๑. เป็นไปเพื่อวิราคะ คือ ความคลายหายติด (สำนวนเก่าว่าคลายกำหนด)

๒. เป็นไปเพื่อวิสังโยค เพื่อความคลาย การหลุดจากความทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความทุกข์

๓. เป็นไปเพื่ออป/ยะ ความไม่พอกพูนกิเลส

๔. เป็นไปเพื่ออัป/ปิ/จชตา ความมักน้อย

๕. เป็นไปเพื่อสันตุฎฐี ความสันโดษ

๖. เป็นไปเพื่อปวิเวก ความสงัด

๗. เป็นไปเพื่อวิริยารัมภะ การระดมความเพียร

๘. เป็นไปเพื่อสุภรตา ความเลี้ยงง่าย

ถ้าไม่เป็นไปตามหลัก ๘ ประการนี้ ก็ถือว่าไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย ไม่ใช่สัตตสุสาสน์ ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ถ้าเป็นไปตามหลักนี้ เข้ากันได้กับความที่กล่าวมา ๘ ประการ ก็เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

ลักษณะทัศนธรรมวินัย ๗

ยังมีหลักธรรมคล้ายๆ กันนี้ อีกหมวดหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่พระอุบาลี ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ที่ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะมีความเป็นเลิศทางพระวินัย หรือเป็นพระวินัยธร ก็เรียกชื่อทำนองเดียวกันว่าเป็นลักษณะตตสันธรรมวินัย แต่มี ๗ ประการ และกล่าวความทำนองเดียวกันว่า ธรรมเหล่านี้ได้เป็นไปเพื่อ

๑. เอกันตนิพพิทา เพื่อความหน่ายสิ้นเชิง
๒. เป็นไปเพื่อวิราคะ การคลายความยึดติด
๓. เป็นไปเพื่อนิโรธ ความดับทุกข์
๔. เป็นไปเพื่ออุปสมมะ ความเข้าไปสงบระงับ
๕. เป็นไปเพื่ออภิญญา ความรู้ยิ่งเฉพาะ
๖. เป็นไปเพื่อสัมโพธิะ ความตรัสรู้
๗. เป็นไปเพื่อนิพพาน

รวม ๗ ประการ ถ้าเข้ากับหลักนี้ ก็เรียกว่าเป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เข้ากับหลักนี้ ก็ไม่ใช่

ถ้าเอาหลักที่ว่าสองหมวดนี้มาตอบ ก็สามารถจบปาฐกถาครั้งนี้ได้อย่างรวดเร็ว

มองกว้างๆ กับวิเคราะห์เนื้อใน

อย่างไรก็ตาม ยังมีแง่ที่ควรพิจารณา คือหลักที่ว่ามาทั้งสองหมวดนี้ อาจจะพูดได้ว่าเป็นลักษณะชั้นใน หรือเป็นเนื้อในของพระพุทธศาสนา สำหรับวินิจจัยว่าเป็นคำสอนที่แท้จริงที่ควรจะนำ

ไปใช้หรือไม่ แต่ยังมีลักษณะชั้นนอก หรือลักษณะทั่วๆ ไป ที่เราควรจะพูดถึงอีก

ถ้าจะอุปมาก็คงเหมือนกับว่า เราสงสัยเกี่ยวกับเรื่องคน คือเราไปได้ขึ้นเนื้อมาชิ้นหนึ่ง หรือพบเลือดสองสามหยด แล้วจะวินิจฉัยว่า เป็นเนื้อหนังของคนหรือไม่ เป็นรอยเลือดของคนหรือไม่ เราอาจจะนำไปตรวจสอบวิเคราะห์ดูเซลล์ ดูองค์ประกอบ ดูอะไรต่าง ๆ แล้วก็บอกได้ว่า เออ! อันนี้เป็นเนื้อหนังของคน เป็นหยดเลือดของคน หรือว่าไม่ใช่ แต่เป็นของสัตว์อื่น อันนั้นเป็นการวิเคราะห์ชั้นในละเอียดขึ้นไปอีก

แต่ถ้าเราไม่ไปถึงขั้นนั้น ก็เอาเพียงว่า นำคนคนหนึ่งมา ให้ยืนห่างจากเราสักสิบเมตรก็ได้ เทียบกันกับสัตว์อื่นเช่นช้างหรือม้า เป็นต้น แล้วก็พรรณนาลักษณะว่า คนนั้นต่างจากม้า ต่างจากช้างอย่างไร หรือมีลักษณะเฉพาะตัวอย่างไร ในขั้นนี้ ก็จะมีการบรรยายไปได้อีกระดับหนึ่ง

อาจจะเปรียบเทียบอีกอย่างหนึ่ง เหมือนกับดูตัวยาสมุนไพรอย่างหนึ่งใน ๒ ระดับ คือ ชั้นใน ดูลักษณะการออกฤทธิ์ของยาว่ากินเข้าไปแล้วจะมีอาการของความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาและก้าวต่อไปอย่างนั้นๆ และชั้นนอก ดูว่าใบ กิ่ง ดอก เปลือก มีรูปร่างสีกลิ่นอย่างไร เป็นต้น

ที่พูดถึงลักษณะของพระพุทธรักษาในวันนี้ เราจะพูดถึงถึงลักษณะทั่วไป คล้ายๆ กับที่เอาคนมายืนห่างจากเราสักสิบเมตร แล้วก็บรรยายลักษณะ ไม่เข้าไปถึงเนื้อในทีเดียว เป็นการทำความเข้าใจกันในระดับ

ที่นี้ ลักษณะของพระพุทธศาสนาที่มองแบบทั่วๆ ไปนี้ ก็มีมากมายหลายประการ พุตก็นได้แทบจะไม่วู้จักจบ คือจะแยกออกไปเป็น ๑๐ ข้อ ๒๐ ข้อ ก็คงพูดไปได้เรื่อยๆ เพราะฉะนั้น เวลาเมื่อไรก็พูดกันไปได้เท่านั้น

นอกจากนั้น ดังที่ได้บอกแต่ต้นแล้วว่า ลักษณะของพระพุทธศาสนานั้น เป็นลักษณะของสิ่งที่ถือว่าเรารู้กันดีอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เรื่องที่อาตมภาพจะยกขึ้นมาพูดก็เป็นเรื่องธรรมดา ที่ท่านรู้อยู่แล้ว เท่ากับว่าเอาเรื่องที่เราู้กันอยู่แล้วนั่นเอง มาทบทวนกับท่านอีกครั้งหนึ่ง ที่นี้ จะขอพูดไปเป็นข้อๆ

ลักษณะที่ ๑

คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง

ลักษณะที่ ๑ ของพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างทั่วๆ ไป ก็คือ ลักษณะที่เป็นสายกลาง ลักษณะนี้พอพูดขึ้นมาทุกท่านก็นึกออก อ้อ! ใช่สิ พระพุทธศาสนานั้น สอนเรื่องทางสายกลาง

ต้องทำความเข้าใจกันก่อนว่า มนุษย์เรานั้นมักมีความโน้มเอียงที่จะไปสุดโต่ง ความสุดโต่งมีอยู่สองอย่าง คือ สุดโต่งในทางความคิดอย่างหนึ่ง และสุดโต่งในทางการปฏิบัติอย่างหนึ่ง

มนุษย์มักจะหันไปหาความสุดโต่งในการปฏิบัติ เช่นสมัยหนึ่งคนทั้งหลายพากันเพลิดเพลินมัวเมา ในการหาความสุขทางเนื้อหนัง ให้ความสำคัญแก่การบำรุงบำเรอร่างกายมาก และในยุคนั้นคนก็ไม่เห็นความสำคัญของจิตใจเลย ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น *กามสุขัลลิกานุโยค*

แต่พอเปลี่ยนไปอีกยุคสมัยหนึ่ง คนบางพวกก็มีความรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจความสุขทางร่างกายทางเนื้อหนัง แล้วก็เอียงไปทางด้านจิตใจอย่างเต็มที่ บางที่ถึงกับทรมานร่างกาย ยอมสละความสุขทางร่างกายโดยสิ้นเชิง เพื่อจะประสบผลสำเร็จในทางจิตใจ แล้วก็กลายเป็นการเสพติดทางจิตไปอีก พวกนี้อาจจะถึงกับทำการทรมานร่างกาย บำเพ็ญทุกรกิริยา อย่างที่เรียกว่า *อัตต-กิลมถานุโยค*

เรื่องนี้เราจะเห็นตัวอย่างแม้แต่ในสังคมปัจจุบัน คือในยุคเดียวสมัยเดียวกันก็อาจจะมีคนสองคนต่างคนต่างแยกกันออกไปเป็นคนละชั่ว นี่เป็นการเอียงสุดในด้านปฏิบัติ

พระพุทธศาสนานั้นถือว่า การเอียงสุดทั้งทางร่างกาย เห็นแก่ร่างกาย บำรุงบำเรอร่างกายอย่างเดียว ก็ไม่ถูกต้อง การเสพติดทางจิตใจ ไม่เห็นความสำคัญของร่างกายเลยโดยสิ้นเชิง จนกลายเป็นการทรมาณร่างกายไป ก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน

พระพุทธศาสนาจึงวางข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่ามัชฌิมา-ปฏิบัติ แปลว่าทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติที่เป็นสายกลาง คือความพอดี นี่ก็เป็นแง่หนึ่ง

อีกด้านหนึ่งคือ การสุดโต่งทางความคิด ซึ่งคนทั่วไปมักจะมีความโน้มเอียงที่จะเป็นเช่นนั้น เช่นอย่างง่าย ๆ ก็คือ เรื่องวัตถุ กับจิต ว่าอะไรมีจริง พวกหนึ่งจะเอียงสุดว่าวัตถุเท่านั้นมีจริง อีกพวกหนึ่งก็เอียงสุดว่าจิตเท่านั้นมีจริง จนกระทั่งในปรัชญาตะวันตกได้มีการบัญญัติกันว่า เป็นพวกวัตถุนิยม กับพวกจิตนิยม

แต่ในพระพุทธศาสนานั้นเราจะเห็นว่า ท่านไม่ได้บัญญัติอย่างนั้น คือ มิใช่เป็นจิตนิยม หรือเป็นวัตถุนิยม ไปสุดทางแต่อย่างเดียว แต่ในพระพุทธศาสนา มีทั้งนามและรูป ซึ่งเรียกรวมเข้าด้วยกันเป็นคำเดียวว่า นามรูป

ท่านเห็นความสำคัญของทั้งจิต และทั้งวัตถุ ท่านว่ามีทั้งสองอย่าง แต่มีอย่างอิงอาศัยเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง คนพวกหนึ่งมีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลายเที่ยงแท้ มีอัตราที่คงอยู่ตลอดไป กลายเป็นทิวฏฐิที่เรียกว่า สัสตทิวฏฐิ

ส่วนอีกพวกหนึ่ง ก็มีความเห็นเอียงไปสุดทางตรงข้าม บอกว่า อย่างนั้นไม่ใช่ ทุกอย่างขาดสูญหมด คนเราเกิดมาเป็นเพียง ประชุมธาตุสี่ ตายแล้วก็ขาดสูญไป พวกนี้ก็เป็น อัจฉะเททิกฏฐิ

บางพวกบัญญัติว่าทุกสิ่งมีทั้งนั้น อีกพวกหนึ่งว่าไม่มีอะไร มีจริงเลย พวกที่ว่ามีทั้งหมด เรียกว่า สัพพัตติกทิกฏฐิ พวกที่ว่ามีอะไรสักอย่างก็เป็น นัตติกทิกฏฐิ นี้เป็นตัวอย่าง

คนเรานี้มีความโน้มเอียง ที่จะคิดเห็นเอียงสุด หรือไปสุดโต่งในแนวความคิดเกี่ยวกับสังขธรรมอย่างทีกล่าวมานี้ แต่พระพุทธศาสนาสอนว่า ความจริงหรือสังขธรรมนี้ มิใช่จะเป็นไปตามความโน้มเอียงแห่งความพอใจของมนุษย์ ที่มองอะไรไปสุดทางโน้นสุดทางนี้ ความจริงนั้นเป็นกลางๆ หรือว่าให้ถูกก็คือต้องสอน ต้องพูดให้พอดีกับความจริง

เพราะฉะนั้น การสอนความจริงแต่พอดีๆ ให้ตรงตามความจริงนั้น หรือสอนให้พอดีกับความจริง ก็เลยกลายเป็นคำสอนที่เป็นกลาง

พระพุทธศาสนาสอนความเป็นกลางในทางปฏิบัติ ที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ส่วนในแง่ของความจริง หรือทัศนะเกี่ยวกับสังขธรรมก็เป็นกลางอีกเหมือนกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเป็นกลางๆ เรียกว่า **มัชฌิมนธรรมเทศนา** หรือ **มัชฌิมนเทศนา**

ตกลงว่า ในพระพุทธศาสนา นี้ ไม่ว่าจะในแง่ของการปฏิบัติ หรือในแง่ของความคิดเกี่ยวกับสังขธรรมก็ตาม เป็นสายกลางทั้งหมด คือ เป็นมัชฌิมาปฏิปทาอย่างหนึ่ง และเป็นมัชฌิมนธรรมเทศนาอย่างหนึ่ง

หลักนี้อาจเปรียบกับการยิงลูกศร ลูกศรที่ยิงไปไม่ถูกเป้า ก็ จะอยู่ข้างๆ ข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง คือมันไม่พอดี ไม่ตรงกลาง ส่วนลูกที่ยิงตรงกับจุดเป้าพอดีนั้น ก็เป็นอันกลาง จึงเรียกว่าสาย กลาง สายกลางก็คือพอดี ตรงความจริงที่จะให้เข้าถึงจุดหมาย และเท่ากันพอดีกับความจริงที่เป็นสังขธรรม

พระพุทธเจ้านั้น ก่อนตรัสรู้ ได้ทรงไปศึกษาในสำนักความ คิดเห็นเกี่ยวกับสังขธรรม และทดลองข้อปฏิบัติต่างๆ เพื่อจะให้เข้า ถึงจุดหมาย พระองค์ใช้เวลาไปในการทดลองนี้นานถึง ๖ ปี แล้วก็ได้ เห็นว่า ที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นมักจะไปเอียงสุดเสียทั้งสิ้น

ในที่สุดพระองค์จึงทรงค้นพบทางสายกลางขึ้นมา เป็น **มัชฌิมาปฏิปทา** และทรงแสดงหลักธรรมที่เป็นกลาง คือ **มัชฌน- ธรรมเทศนา**

มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ **มรรคมีองค์ ๘** ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ กลางๆ ไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ไม่เอียงออกไปข้างโน้น ไม่ เอียงออกไปข้างนี้ พอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความมีชีวิตที่ติงาม

ส่วนมัชฌนธรรมเทศนา ก็ได้แก่ หลักธรรมที่เรียกว่า **ปฏิจจสมุบาท** หรือเรียกเต็มว่า **อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุบาท** ซึ่ง เป็นหลักธรรมที่แสดงความจริงเป็นกลางๆ ตามเหตุปัจจัย หรือ เป็นกลางอยู่ตามสภาวะของมัน ไม่เอาใจใคร ไม่ขึ้นกับใคร ไม่เป็น ไปตามความปรารถนาของใครๆ แต่พอดีกับความเป็นจริงที่ว่า สิ่ง ทั้งหลายนั้นอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัย เหตุ ปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ผลจะเป็นอย่างไรก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น

สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มิใช่ดำรงอยู่โดยลำพังตัวมันเอง อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่าเป็นหลักสายกลาง

เป็นอันว่า หลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นสายกลางทั้งในทางปฏิบัติ และในทางความคิด มีมัชฌิมาปฏิปทา และมีมัชฌิมาธรรมเทศนา

อีกอย่างหนึ่ง สายกลางนั้น มีความหมายว่า พอดีนั่นเอง ตรงกับที่เรานิยมใช้กันในปัจจุบันว่า ดุลยภาพ หรือสมดุล ในพระพุทธศาสนานั้น ข้อปฏิบัติต่างๆ มักจะมีลักษณะอย่างนี้ คือมีความพอดีหรือความสมดุล

ระบบที่กล่าวถึงเมื่อกี้ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เราเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่พอดี ก็เป็นลักษณะที่มีดุลยภาพหรือสมดุลอย่างหนึ่ง แต่เป็นความพอดีของระบบทั้งหมด หรือความพอดีในองค์รวม

ที่นี้ในการปฏิบัติแม้แต่ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยลงมา ก็มีความสมดุลหรือดุลยภาพนี้อยู่เรื่อยเหมือนกัน เช่น ในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา เราจะต้องปฏิบัติหลักธรรมย่อยๆ หลากอย่าง หลักธรรมหรือข้อปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ จะต้องกลมกลืนพอดีกัน จึงจะได้ผลสำเร็จ ถ้าข้อปฏิบัติเล็กๆ น้อยๆ นั้น ไม่สมดุลกัน ไม่พอดีกัน ก็จะเกิดความขัดแย้งหรือความบกพร่อง ความขาดความเกิน ความเขวออกนอกทาง แล้วก็จะปฏิบัติไม่สำเร็จ

เรื่องที่ท่านเน้นบ่อยๆ ก็คือ อินทรีย์ ๕ ซึ่งสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมจะมีการเน้นว่าต้องมีสมตา

สมตา ก็คือสมดุลหรือความพอดีกันระหว่างองค์ประกอบที่เรียกว่าอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ธรรม ๕ อย่างนี้ต้องมีสมตา มีความสมดุลพอดีกัน

ศรัทธาต้องพอดีกับปัญญา ถ้าศรัทธาแรงไปก็เชื่อง่าย ง่ายไป ปัญญามากไป ไม่มีศรัทธามาช่วยดุลให้ ก็อาจจะเป็นคนที่รู้จับจด หรือไม่ก็ขี้สงสัยคิดฟุ้งไปหมด เห็นอะไรก็ชิงปฏิเสธเสียก่อน ไม่รู้จักจับอะไรให้ลึกลงไป

ระหว่างวิริยะกับสมาธิ ถ้าวิริยะคือความเพียรมากไป สมาธิน้อย ก็จะกลายเป็นเครียด พลุ่พล่าน หรือฟุ้งซ่าน ถ้าความเพียรน้อย สมาธิมาก เพลินสบาย ก็ติดในสมาธิ อาจจะทำให้เกียจคร้านไปก็ได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีความพอดี ระหว่างวิริยะกับสมาธิ และมีความพอดีระหว่างศรัทธากับปัญญา โดยมีสติเป็นเครื่องควบคุม อย่างนี้เรียกว่าสมตา

ข้อปฏิบัติต่างๆ ในพระพุทธศาสนา จะต้องมีสมตาคือความสมดุลอันนี้ ซึ่งเป็นความพอดีชนิดหนึ่ง และอย่างนี้ก็เป็นสายกลางชนิดหนึ่งเหมือนกัน ซึ่งเป็นความประสานสอดคล้องกัน ระหว่างข้อปฏิบัติปลีกย่อยต่างๆ ที่มาประชุมกันร่วมกันทำงาน

ที่นี้ แม้แต่ข้อปฏิบัติแต่ละอย่าง ก็จะต้องมีความพอดีเหมือนกัน คือมีความพอดีในการปฏิบัติแต่ละอย่างๆ เช่น จะรับประทานอาหาร ก็ต้องมีความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในอาหาร ถ้ารับประทานอาหารไม่พอดีก็เกิดโทษแก่ร่างกาย แทนที่จะได้สุขภาพ แทนที่จะได้กำลัง ก็อาจจะเสียสุขภาพ และอาจจะทอนกำลัง

ทำให้อ่อนแอลงไป หรือเกิดโรค เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้มีความรู้จักประมาณในการบริโภค เรียกว่า โภชนมัตตัญญูตา

ตัวความรู้จักประมาณ หรือรู้จักพอดีที่เป็นหลักกลางๆ เรียกว่า มัตตัญญูตา คือความรู้จักประมาณ หรือรู้จักพอดีในการปฏิบัติต่างๆ โดยทั่วไป

จะเห็นว่า หลักพระพุทธศาสนาในทุกระดับมีเรื่องของความพอดี หรือความเป็นสายกลางนี้

ฉะนั้น ความเป็นสายกลาง คือ ความพอดีที่จะให้ถึงจุดหมาย และที่จะให้ตรงกับความจริง ไม่ให้ไปสุดโต่ง เียงสุด ซึ่งจะพลาดจากตัวความจริงไปนั้น จึงเป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา

ลักษณะที่ ๒

มีหลักการเป็นสากล

ลักษณะที่ ๒ ที่ควรจะยกมาพูดในที่นี้ ก็คือเรื่องของความเป็นสากล

พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือความเป็นสากล เป็นสากลทั้งความคิด และการปฏิบัติ เหมือนอย่างที่เป็นสายกลางทั้งความคิด และการปฏิบัติ

ในแง่ความคิด ในที่นี้ หมายถึงเรื่องสังขธรรม หรือคำสอนเกี่ยวกับสังขธรรม พระพุทธศาสนาสอนความจริงเป็นกลางๆ ไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม เหล่า พรรคพวก แม้แต่ตัวพระพุทธศาสนาเอง

ตัวอย่างเช่น ท่านสอนว่า การฆ่าสัตว์เป็นบาป การทำปาณาติบาต เริ่มแต่ฆ่าคนเป็นต้นไปเป็นบาป ก็สอนเป็นกลางๆ ว่า ไม่ว่าจะฆ่าคนไหนก็ตามก็เป็นบาปทั้งนั้น ไม่ได้จำกัดว่านับถือศาสนาไหน ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งกลุ่มแบ่งประเภทว่า ถ้านับถือศาสนาอื่น เป็นพวกของมารร้าย แล้วก็ฆ่าได้ไม่บาป แต่ถ้าเป็นพวกชาวพุทธด้วยกัน ฆ่าไม่ได้เป็นบาป อย่างนี้ไม่มี

อีกตัวอย่างหนึ่ง มองกว้างออกไปอีก ก็คือ พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงที่เป็นสากล พระพุทธศาสนาสอนว่าความจริงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตามธรรมดา คือธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย เป็นอย่างนั่นเอง เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ

ธรรมดาของสิ่งทั้งหลายนั้น ก็เช่นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อใครทำเหตุปัจจัยอย่างไร ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น คนไหน คนพวกไหน คนที่ไหนทำดี ก็ไปสวรรค์ คนไหน คนพวกไหน คนที่ไหนทำชั่ว ก็ไปนรก ไม่มีการแบ่งแยกว่าต้องเป็นคนพวกนี้มาทำอย่างนี้จึงไปสวรรค์ได้ คนพวกนั้นถึงทำอย่างนั้นก็ต้องไปนรก ฯลฯ คือกฎเกณฑ์กติกาก็คือธรรมดาเป็นสากล

ท่านสอนความจริงเป็นสากลเป็นกลางๆ อันนี้เป็นลักษณะที่ชัดเจน คือการสอนความจริงเป็นกลางๆ และสอนอย่างเป็นกลาง คือสัจธรรมเป็นความจริงอย่างไรก็ต้องเป็นความจริงอย่างนั้น ไม่สามารถแบ่งเป็นพวกเป็นประเภทเป็นหมู่เป็นเหล่าได้

ในทางปฏิบัติก็เหมือนกัน เช่นสอนให้คนมีเมตตากรุณาอย่างเป็นสากล เมื่อสอนว่าการทำปาณาติบาตเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นโทษ เพราะมีความจริงอันเป็นสากลว่าสัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งหมดแล้ว ก็สอนให้แผ่เมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วกันหมด

ชาวพุทธจะต้องมีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ ตั้งต้นแต่มนุษย์ ก็ต้องมีเมตตากรุณาต่อมนุษย์ทุกคนเหมือนกัน ไม่ได้มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกแบ่งเหล่า แบ่งชาติชั้น แบ่งศาสนา และในแง่สัตว์โลกด้วยกัน ก็ให้แผ่เมตตากรุณานี้แก่สัตว์ทุกประเภท ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น อันนี้ก็เป็นเรื่องของความ เป็นสากลอย่างหนึ่ง

นอกจากนั้น พระพุทธศาสนาแสดงธรรมเหล่านี้เป็นกลางๆ ไม่บังคับให้ทำ และไม่ขู่ด้วยการลงโทษ ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ไม่

บังคับใคร สอนให้รู้ว่ ความเป็นจริงเป็นอย่งนั้น เมื่อกระทำแล้วเกิดผลดีหรือผลเสีย ก็เป็นไปตามธรรมชาติของม่นเอง เป็นเรื่องทีทุกคนสามารถพิจารณาด้วยสติปัญญาของตนเอง

ความเป็นสากลนี้ ว่ที่จริงก็เป็นสายกลางอย่างหนึ่ง คือ สอนเป็นกลางๆ ตามความเป็นจริง

ลักษณะที่ ๓

ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ

ลักษณะที่ ๓ พระพุทธศาสนาประกอบด้วยองค์ ๒ อย่างที่สัมพันธ์กัน คือประกอบด้วยธรรมกับวินัย

หลักธรรมกับวินัยนี้ ได้บอกแต่ต้นแล้วว่า เป็นชื่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา บางครั้งเราเรียกพระพุทธศาสนาว่า *ธรรมวินัย* ซึ่งต้องมีทั้งสองอย่างจึงจะเป็นพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ ถ้ามีอย่างเดียว ก็ยังไม่ครบ

ในโลกปัจจุบันนี้ หรือในโลกที่ผ่านมาก็ตาม มักจะมีการถกเถียงกันอยู่เสมอว่า บุคคลกับระบบ อย่างไหนสำคัญกว่ากัน บางคนบอกว่าบุคคลสำคัญ ระบบไม่สำคัญ บางคนบอกว่าระบบสำคัญ บุคคลไม่สำคัญ ระบบเป็นอย่างไร คนก็เป็นไปตามนั้น

คนพวกหนึ่งบอกว่า ปัจเจกชนสำคัญ สังคมเกิดจากปัจเจกชน สังคมจะเป็นอย่างไรก็ได้แต่ปัจเจกชน ถ้าทำปัจเจกชนให้ดี สังคมก็ดีไปเอง อีกพวกหนึ่งบอกว่า สังคมสำคัญ ปัจเจกชนถูกหล่อหลอมโดยสังคม ทำสังคมให้ดีแล้วปัจเจกชนก็ดีไปตาม

ในแง่สาระกับรูปแบบ พวกหนึ่งบอกว่าสาระสำคัญ รูปแบบไม่สำคัญหรอก เนื้อหาสำคัญกว่า รูปแบบเป็นเพียงเปลือกนอก บางคนบอกว่ารูปแบบสำคัญ รูปแบบเป็นเครื่องกำหนดเนื้อหาเถียงกันอยู่ไม่รู้จักจบ

ในการฝึกการปฏิบัติก็เหมือนกัน พวกหนึ่งบอกว่าด้านในจิตใจสำคัญ ต้องฝึกจิตใจ ฝึกจิตใจได้แล้วทุกอย่างก็ดีไปเอง ร่างกายภายนอกไม่สำคัญ อีกพวกหนึ่งบอกว่า สำคัญที่วัตถุภายนอก เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่อาศัยวัตถุ เกิดจากวัตถุ ถ้าทำภายนอกดี สภาพแวดล้อมวัตถุดี มีความเจริญทางวัตถุพร้อม เศรษฐกิจดีแล้ว จิตใจก็ดีเอง

คนจำนวนมากเถียงกัน แม้แต่ในเรื่องสมัครใจกับบังคับ ว่าอย่างไหนดี พวกหนึ่งบอกว่าต้องสมัครใจหมดทุกอย่าง ต้องเป็นไปตามเสรีภาพ สมัครใจจึงจะถูกต้อง อีกพวกหนึ่งว่าไม่ได้หรอก คนเรานี้ก็เลสมันมาก ต้องบังคับมัน บังคับแล้วจึงจะได้ผล

นี่ก็เป็นเรื่องของการเถียงสุดอย่างหนึ่งเหมือนกัน มนุษย์มักจะโน้มเอียงไปในทางเอียงสุด หรือสุดโต่งไปข้างหนึ่ง

แต่พระพุทธศาสนาไม่เอียงสุดไปข้างไหน เพราะยอมรับความสำคัญของแต่ละเรื่องแต่ละอย่าง ตามความเป็นจริงของมัน หรือตามคุณค่าที่มันมีอยู่ โดยมองตามเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น และพอดีกับที่มันเป็น ว่าสิ่งทั้งหลายแต่ละอย่างมีความสำคัญตามส่วนของมัน

อันนี้จะเรียกว่าเป็นความเป็นกลาง หรือความเป็นสายกลางอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็ได้

ในเรื่องสาระกับรูปแบบเป็นต้นที่ว่ามานี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหลักคำสอนของพระองค์ ให้มีองค์ประกอบทั้งสองอย่าง คือ *ธรรมกับวินัย* คู่กันทั้งคู่เลย

ธรรม เป็นหลักความจริง ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาของมัน และเป็นสิ่งที่บุคคลจะเข้าถึงได้ ธรรมนั้นสังคมไม่สามารถมีบัญญัติรู้ได้ บุคคลแต่ละคนเท่านั้นที่จะมีบัญญัติรู้แจ้งเข้าถึงสังขธรรม

แต่ในเวลาเดียวกัน พระพุทธศาสนาก็มีอีกด้านหนึ่ง คือ หลักเกณฑ์ที่เรียกว่าวินัย

วินัย เป็นการจัดตั้งและจัดการ เป็นรูปแบบ เป็นระบบ เป็นกติกากฎ เป็นกฎเกณฑ์ เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติหรือกำหนดวางขึ้น เป็นเรื่องของการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่เน้นทางวัตถุ และเป็นเรื่องของสังคม บัญญัติขึ้นเพื่อจัดสรรสังคมให้ดำรงอยู่ด้วยดีในภาวะที่จะเกื้อกูลต่อชีวิตของบุคคลทั้งหลาย ที่มาอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น ให้บุคคลเหล่านั้นมีชีวิตอยู่กับธรรมได้อย่างดีที่สุด และได้ประโยชน์มากที่สุดจากธรรม

จะเห็นว่า ธรรมและวินัยสองอย่างนี้ก็มาสัมพันธ์กัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ธรรมและวินัย

พูดเป็นภาษาปัจจุบันว่า ให้ความสำคัญทั้งแก่บุคคลและระบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจเจกชนและสังคม ให้ความสำคัญทั้งแก่สาระและรูปแบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่การปฏิบัติทางด้านในจิตใจ และการปฏิบัติด้านนอกที่เน้นวัตถุ กาย วาจา และให้มีทั้งการสมาธิและการบังคับ (หมายถึงการฝึกด้วยกฎกติกาก) อย่างมีสมดุลพอดี ที่จะเกื้อกูลหนุนกันให้เกิดผลดีที่มุ่งหมาย

นี่คือลักษณะของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ที่เข้ากับข้อแรกด้วย แต่แยกให้เห็นเป็นพิเศษต่างหาก

จะเห็นว่า ในพระพุทธศาสนา นี้ ท่านให้ *ธรรม* เป็นเรื่องของการสมัครใจ เราแต่ละคนเกี่ยวข้องกับธรรมด้วยสติปัญญาของตนเอง จะต้องรู้เข้าใจเห็นแจ้งสักธรรมด้วยปัญญาของตนเอง เฉพาะบุคคล

แต่ในเวลาเดียวกันนั้น ก็มี *วินัย* เป็นเรื่องของสังคม เป็นเรื่องของรูปแบบ เป็นเรื่องของการปฏิบัติด้านกายวาจา เป็นแบบแผนที่ยังบังคับทุกคนเสมอกัน สำหรับให้เป็นเครื่องระงับและหล່หลอม เป็นเครื่องสร้างสภาพแวดล้อมที่จะชักจูงบุคคลเข้าหาธรรม และเป็นเครื่องสร้างสภาพชีวิตและสภาพสังคมที่เอื้อต่อการที่จะนำธรรมมาใช้ปฏิบัติ หรือเอาธรรมมาใช้ประโยชน์ ตลอดจนงานที่จะเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปในธรรม และเข้าถึงธรรม

ธรรม และ *วินัย* สองอย่างนี้ ถ้าจัดให้พอดีก็จะได้ความสมดุลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประสานสัมพันธ์กัน

ธรรมเป็นฐานรองรับและเป็นที่ยึดอาศัยของวินัย วินัยคือกฎเกณฑ์ข้อบังคับแบบแผนของสังคม เป็นการจัดตั้ง ถ้าไม่อิงธรรมก็เหลวไหลใช้ไม่ได้ ถ้าไม่ตั้งอยู่บนฐานของธรรมก็กลายเป็นการไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น วินัยต้องอิงอยู่บนฐานของธรรม

อีกด้านหนึ่ง เรามีวินัยเพื่ออะไร ก็เพื่อให้คนเราแต่ละคนนี้ได้มีสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลในการที่จะเข้าถึงธรรม ธรรมจึงเป็นจุดหมายของวินัยด้วย วินัยนั้นอิงอาศัยธรรม แล้วก็เป็นไปเพื่อให้คนเข้าถึงจุดหมายคือธรรมนั่นเอง

วินัย เป็นเปลือกนอก ช่วยห่อหุ้มเนื้อในคือ *ธรรม* ไว้ ถ้าไม่มีเปลือกนอกห่อหุ้มไว้ ต่อไปไม่นานเนื้อในก็จะหายสูญ หรือลบ

เลื่อนไป เพราะฉะนั้น เราจึงต้องเห็นความสำคัญของทั้งเปลือกนอกและเนื้อใน

ถ้ามะม่วงไม่มีเปลือก หรือมะพร้าวไม่มีกะลา มันจะอยู่ได้ไหม เราอาจจะบอกว่ากะลาไม่สำคัญ เพราะกินไม่ได้ แต่ถ้าไม่มีกะลาเราก็ไม่ได้กินเนื้อและน้ำมะพร้าว

ในทางกลับกัน ถ้ามีแต่เปลือกมะม่วงและกะลามะพร้าว ไม่มีเนื้อมะม่วง ไม่มีเนื้อและน้ำมะพร้าว ก็ไม่รู้จะมีเปลือกมะม่วงและกะลามะพร้าวไว้ทำไม เปลือกและกะลานั้นก็อาจจะกลายเป็นขยะ ไม่มีประโยชน์อะไร

ถ้ากะลาจะมีประโยชน์อะไรต่อไปโดยไม่มีเนื้อมะพร้าว ก็ไม่ใช่มีประโยชน์ในฐานะกะลามะพร้าว แต่อาจจะกลายเป็นกระบวยตักน้ำ เป็นภาชนะใส่ข้าวกิน หรือเป็นเครื่องมือขุดทาน เป็นต้น คือ กลายเป็นของอย่างอื่นไป

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องเห็นความสำคัญของทั้งกะลา และเห็นความสำคัญของเนื้อมะพร้าว

พระพุทธศาสนานี้มีทั้งธรรมและวินัย และจากหลักธรรมและวินัยนั้นก็จึงมีสงฆ์ ซึ่งแบ่งเป็นสมมติสงฆ์ และอริยสงฆ์

ผู้เข้าถึงเนื้อในคือธรรมแล้วก็ เป็น *อริยสงฆ์* แต่ถ้าอยู่แค่ชั้นนอก อยู่แค่วินัย ก็เป็น *สมมติสงฆ์*

แต่สมมติสงฆ์นั้นตั้งขึ้นเพื่ออะไร ก็เพื่อความมุ่งหมายให้มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและเกื้อกูล ในการที่บุคคลทั้งหลายจะปฏิบัติธรรม เพื่อจะได้ร่วมเป็นอริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์นี้แหละจะรักษาพระธรรมวินัยไว้ เป็นผู้ที่คอยเผยแพร่งประกาศธรรมไว้ เพื่อ

จะให้มีคนได้มาเข้าร่วมเป็นอริยสงฆ์ได้ต่อๆ นานๆ เรื่อยๆ ไป เพราะฉะนั้น สมมติสงฆ์ก็มีความสำคัญ

แต่อริยสงฆ์ก็มีความสำคัญ ถ้าไม่มีอริยสงฆ์จะมีสมมติสงฆ์ไว้ทำไม ก็ไม่มีความหมาย เพราะสิ่งที่ให้ความหมายแก่สมมติสงฆ์ ก็คือความเป็นอริยสงฆ์ แต่สิ่งที่เอื้อต่อการเกิดมีและคงอยู่ของอริยสงฆ์ ก็คือสมมติสงฆ์

สิ่งที่ให้ความหมายแก่วินัยก็คือธรรม แต่สิ่งที่จะรักษาธรรมไว้ก็คือวินัย เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีส่วนประกอบทั้งสองอย่าง

ธรรมกับวินัย อิงอาศัยและประสานสัมพันธ์กัน และรวมเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ดังที่ท่านเรียกเป็นคำศัพท์คำเดียว เป็นเอกพจน์ว่า **ธรรมวินัย** เมื่อรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงเป็น **พระพุทธศาสนา**

คล้ายกับที่นามและรูป ประกอบกันเข้าเป็นชีวิต นามและรูป อิงอาศัยและประสานสัมพันธ์กัน และรวมเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ดังที่ท่านเรียกเป็นคำศัพท์คำเดียวเป็นเอกพจน์ว่า **นามรูป** เมื่อรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงเป็นชีวิต ถ้าขาดอย่างหนึ่งอย่างใดก็เป็นชีวิตไม่ได้

สำหรับพระสงฆ์นั้น เราจะเห็นว่ามิถรรวมและวินัยควบคู่กันอยู่

แต่สำหรับฝ่ายคฤหัสถ์ในประเทศไทยปัจจุบันนี้ ควรจะต้องมีการเตือนกันว่า เราอาจจะมีการเน้นเพียงสุดไปข้างใดข้างหนึ่งมากเกินไป

บางทีเรามานึกกันแต่ในแง่ธรรม จนกระทั่งสังคัมพุทธไทย ไม่มีวินัยเป็นของตนเอง ชาวพุทธไทยไม่รู้จักว่าอะไรเป็นวินัยของตน ถ้าเป็นอย่างนั้น สังคัมพุทธจะดำรงอยู่ได้อย่างไรในระยะยาว และถ้าสังคัมรักษารูปแบบอยู่ไม่ได้ ต่อไปเนื้อในคือธรรมก็จะอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน

ในการทำงานเดียวกัน พระสงฆ์ถ้ามีแต่วินัยรักษารูปแบบไว้ แต่ไม่อาศัยวินัยนั้นช่วยย้่าให้รู้เข้าใจและก้าวไปในธรรม ก็จะไม่สามารภเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง

ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าสงสัยว่า การให้ความสำคัญอย่างพอดีระหว่างองค์ประกอบสองอย่างนี้ ในพุทธศาสนายังเป็นไปด้วยดีหรือไม่ ขอฝากไว้พิจารณาด้วย

ลักษณะที่ ๔

เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท

ลักษณะที่ ๔ พระพุทธศาสนานั้นมีชื่ออย่างหนึ่งว่า เป็น *กัมมวาท* หรือ*กรรมวาท*

พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านใช้คำว่าทั้งหลาย คือไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาทะ เป็นกิริยวาทะ และเป็นวิริยวาทะ หรือเป็นกรรมวาทที่ และกิริยวาทที่ (เวลาใช้วาทที่ ท่านมีแค่สอง คือ กรรมวาทที่และกิริยวาทที่ แต่เมื่อเป็นวาทะมีสาม คือเป็นกรรมวาทะ กิริยวาทะ และวิริยวาทะ)

หมายความว่า พระพุทธศาสนานั้นสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็น*กรรมวาทะ* สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำ เป็น*กิริยวาทะ* สอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็น*วิริยวาทะ* ให้ความสำคัญแก่ความเพียรเป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยหรือเฉื่อยชาเกียจคร้าน

ลักษณะของหลักกรรมนี้ เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา เพราะกรรมเป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา จะต้องมีการเน่นอยู่เสมอ

หลักการของศาสนานั้น ก็เหมือนกับหลักการปฏิบัติทั่วไปในหมู่มนุษย์ เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่มนุษย์วงกว้าง ซึ่งมีระดับสติ

ปัญญาต่างกัน มีความเอาใจใส่ต่างกัน มีพื้นเพภูมิหลังต่างๆ กัน นานๆ เข้าก็มีการคลาดเคลื่อนเลือนลางไปได้ จึงจะต้องมีการทำความเข้าใจกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ

เฉพะอย่างยิ่ง สำหรับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่ไม่บังคับความเชื่อ ไม่เอาศรัทธาเป็นใหญ่ ให้เสรีภาพทางปัญญา หลักคำสอนและหลักการปฏิบัติต้องขึ้นต่อการศึกษา ถ้าการศึกษาหย่อนลงไป พระพุทธศาสนาก็เลือนลางและเพี้ยนได้ง่าย

เรื่องกรรมนี่ก็เป็นตัวอย่างสำคัญ เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่ชนจำนวนมากเข้า ก็มีอาการที่เรียกว่าเกิดความคลาดเคลื่อน มีการเฉไฉ ไขว้เขวไป ทั้งในการปฏิบัติ และความเข้าใจ

หลักกรรมในพระพุทธศาสนานี้ ท่านสอนไว้เพื่ออะไร ที่เห็นชัดก็คือ เพื่อไม่ให้แบ่งคนโดยชาติกำเนิด แต่ให้แบ่งด้วยการกระทำความประพฤติ นี่เป็นประการแรก

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า *กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พุราหฺมณเณ* คนไม่ใช่ต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะเป็นคนต่ำทราม ก็เพราะกรรมคือการกระทำ คนมิใช่จะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์ คือผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดีคนประเสริฐ ก็เพราะกรรมคือการกระทำ (ทางกาย วาจา และความคิด)

ตามหลักการนี้ พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำหรือความประพฤติ มาเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์ ในแง่ของความประเสริฐ หรือความเลวทราม ไม่ให้แบ่งแยกโดยชาติกำเนิด

ความมุ่งหมายในการเข้าใจหลักการ กรรม ประการที่สอง ที่ท่านเน้น ก็คือการรับผิดชอบต่อตนเอง

คนเรานั้นมักจะขัดทอด้งกายนอก ขัดทอด้งบัจจัยกายนอก ไม่รับผิดชอบด้งการกระทำของตนเอง เวลามองหาความผิดด้งต้องมองไปด้งผู้่อื่นก่อน มองด้งด้งกายนอกก่อน

แม้แต่เดินเตะกะระโถน ก็ด้งต้องบอกว่าใครเอากะระโถนมาวางชู่่มชู่่าม ไม่ว่าจะเดินชู่่มชู่่าม เพราะฉะนั้น จึงเป็นลักษณะของคนที่ชอบขัดทอด้งบัจจัยกายนอก

แต่พระพุทธศาสนาสอนให้รับผิดชอบการกระทำของตนเอง ให้มีการสำรวจตนเองเป็นเบ้ืองแรกก่อน

ประการต่อไป ท่านสอนหลักกรรมเพื่อใหู้้จักด้งตนเอง ไม่ฝากโชคชะตาไว้กับบัจจัยกายนอก ไม่ให้หวังผลจากการชื้อนวนอนนอคนคอยโชค ให้หวังผลจากการกระทำ ท่านจึงสอนเรื่องกรรมคู่กับความเพียร เหมือนอย่างหลักที่ยกมาให้ด้งดูตั้งแต่ด้งต้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นกรรมวาที และเป็นวิริยวาที

หลักกรรมในพระพุทธศาสนาสอนว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นจากการกระทำตามทางของเหตุและผล คือผลจะเกิดขึ้นตามเหตุบัจจัย เท่าที่เรามีเรี่ยวแรงเพียรพยายามทำได้

อนึ่ง หลักกรรมของเรานี้ ต้องแยกให้ด้งดีจากลัทธิ ๓ ลัทธิ ในพระไตรปิฎกท่านกล่าวไว้หลายแห่งเกี่ยวกับลัทธิที่ผิด ซึ่งด้งต้องถือว่าเป็นเรื่องละเอียดย่อน เพราะเมื่อพูดไปไม่ชัดเจนพอ ก็อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิด

ลัทธิที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ว่าผิดหลักกรรม มีอยู่ ๓ ลัทธิ

ลัทธิที่ ๑ คือ บุปเพกตวาท ลัทธิกรรมเก๋า เอาแล้ว พุทธศาสนิกชนได้ฟัง ชักยู่่งแล้ว

ลัทธิที่ ๒ คือ อิศวรนิรมิตวาท ลัทธิที่ถือว่าพระผู้เป็นเจ้าของเนรมิต หรือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล

ลัทธิที่ ๓ คือ อเหตุวาท ลัทธิที่ถือว่าความเป็นไปต่าง ๆ ไม่มีเหตุปัจจัย แล้วแต่โชคชะตา

๓ ลัทธินี้พระพุทธศาสนาถือว่า ไม่ทำให้คนมีความเพียรพยายามในการที่จะทำ เพราะถ้าทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราได้รับ หรือ สุขและทุกข์ทั้งหลายที่เราได้ประสบ เป็นเพราะกรรมเก่าบันดาลแล้ว เราก็ต้องนอนรอแต่กรรมเก่า เพราะจะทำอะไรไปก็ไม่ได้ผล จะแก้ไขอะไรไปก็ไม่มีประโยชน์

ในทำนองเดียวกัน ถ้าเชื่อว่าเป็นเพราะอิศวร คือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล ก็อ่อนนอนเอาสี ไม่ต้องทำอะไร

แม้แต่ถ้าถือว่าไม่มีเหตุปัจจัย มันบังเอิญเป็นไปเองแล้วแต่โชคชะตา เราก็ทำอะไรไม่มีผลเหมือนกัน เพราะต้องแล้วแต่โชคชะตา

ผลที่สุด สามหลักสามลัทธินี้ ไม่ทำให้คนมีการกระทำ ไม่ทำให้คนมีฉันทะ หรือมีความเพียรพยายามในการกระทำเหตุต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นลัทธิที่ผิด

โดยเฉพาะลัทธิที่หนึ่ง คือบุพเพกตวาท ลัทธิกรรมเก่า นั้น เป็นลัทธิของนิครนถ์ มีพระสูตรหนึ่งที่พูดถึงเรื่องนี้ไว้ยาวหน่อย คือ เทวทหสูตร ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ พูดถึงเรื่องกรรมเก่า ซึ่งเป็นลัทธิของนิครนถ์

พุทธศาสนาก็สอนเรื่องกรรมเหมือนกัน แต่มีทั้งกรรมเก่า กรรมปัจจุบัน และกรรมที่จะทำต่อไปในอนาคต กับทั้งถือว่ากรรม

นั่นเป็นเพียงกระบวนการแห่งเหตุผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

กระบวนการแห่งปัจจัยนั้นสืบเนื่องดำเนินอยู่เสมอตลอดเวลา โดยเป็นไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายอย่าง ไม่ใช่ว่าเป็นไปเพราะกรรมเก่าอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น จะต้องระวังให้ดี ต้องแยกหลักกรรมของพระพุทธศาสนาออกจากลัทธิกรรมเก่าให้ได้ นอกจากลัทธิกรรมเก่าแล้ว ก็ต้องระวังไม่ให้ไปตกไปติดในอิศวรนิรมิตวาท และอเหตุปัจจัยวาทด้วย

ที่พูดมานี้โดยสาระสำคัญก็มุ่งให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา นั้นเป็นกรรมวาทะ แต่หลักกรรมของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร นั้น ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน เมื่อกรรมเป็นหลักกรรมสำคัญ ในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนก็ต้องระวังตั้งใจคอยศึกษา ให้แม่นยำชัดเจนอยู่เสมอ เพื่อให้รู้ว่าหลักกรรมในพระพุทธศาสนา นั้นอย่างไรแน่

อย่าให้ไขว้เขวผิดไปนับถือเอาลัทธิกรรมเก่าของนิครนถ์เข้า เดี่ยวเราจะกลายเป็นนิครนถ์ไปโดยไม่รู้ตัว ทั้งๆ ที่รูปแบบของเรา ยังเป็นพุทธ แต่เนื้อตัวที่แท้ของเราอาจจะกลายเป็นนิครนถ์ไปก็ได้

ลักษณะที่ ๕

เป็นวิภังชวาท

ลักษณะที่ ๕ พระพุทธศาสนาเป็นวิภังชวาท ดังที่ได้เป็นคำสำคัญในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งพระโมคคัลลีบุตรติสเถระเป็นประธาน

ครั้งนั้นพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้อุปถัมภ์การสังคายนา เรียกว่าเอกอัครศาสนูปถัมภก พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ตรัสถามพระโมคคัลลีบุตรติสเถระว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะอย่างไร สอนอย่างไร พระโมคคัลลีบุตรติสเถระทูลตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็น **วิภังชวาท**

วิภังชวาทเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่ว่า**พระพุทธเจ้าเป็นวิภังชวาท** หรือเป็นวิภังชวาทะนั้น **วิภังชวาท** คืออะไร คือการแสดงความจริงหรือการสอนโดยแยกแยะจำแนก หมายความว่า ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว แต่มองความจริงแบบแยกแยะจำแนกครบทุกแง่มุมด้าน ไม่ดึงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง หลักการแสดงความจริงด้วยวิธีจำแนกแยกแยะอย่างนั้น เรียกว่า วิภังชวาท

เป็นความโน้มเอียงของมนุษย์ ที่จะมองอะไรข้างเดียวด้านเดียว พอเจออะไรอย่างหนึ่ง เพียงได้เห็นด้านเดียว ก็เหมารูปร่างนั้นคือสิ่งนั้น ความจริงคืออย่างนั้น แต่ความจริงที่แท้ของสิ่งทั้งหลายมีหลายด้าน จึงต้องมองให้ครบทุกแง่มุมด้าน

พระพุทธศาสนา มีลักษณะจำแนกแยกแยะ ดังที่เรียกว่า วิภังชวาท คำว่า “วิภังช” แปลว่า จำแนกแยกแยะ

การจำแนกแยกแยะที่สำคัญ คือในด้านความจริง เช่น เมื่อพูดถึงชีวิตคน ท่านจำแนกออกไปเป็นชั้น ๕ โดยแยกออกเป็น รูปธรรมและนามธรรมก่อน แล้วแยกนามธรรมออกไปอีกเป็น ๔ ชั้น แม้แต่ ๔ ชั้นนั้น แต่ละชั้นก็ยังแยกแยะจำแนกย่อยออกไปอีก คือแยกแยะความจริงให้เห็นทุกแง่ทุกด้าน ไม่ตีคลุมไปอย่างเดียว ต่างจากคนจำนวนมากที่มีลักษณะตีคลุม และจับเอาแง่เดียวไปเหมาคคลุมเป็นทั้งหมด ทำให้มีการผูกขาดความจริงโดยง่าย

แม้แต่ในการตอบคำถามบางประเภท ก็ต้องมีลักษณะของการจำแนกแยกแยะ ไม่ตอบตีคลุมลงไปอย่างเดียว ยกตัวอย่าง เช่น มีผู้มาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คฤหัสถ์คือชาวบ้านนั้น เป็นผู้ที่จะยังข้อปฏิบัติที่เป็นกุศลให้สำเร็จ แต่บรรพชิตไม่สามารถทำอย่างนั้นได้ ใช่หรือไม่

นี่ถ้าตอบแบบลงความเห็นข้างเดียว ที่เรียกว่าเอกังสวาท ก็ต้องตอบดิ่งไปข้างหนึ่ง โดยต้องปฏิเสธ หรือว่ารับ ถ้ายอมรับก็บอกว่าใช่แล้ว คฤหัสถ์เท่านั้นทำสำเร็จ บรรพชิตไม่สำเร็จ ถ้าปฏิเสธก็บอกว่าไม่ใช่ คฤหัสถ์ไม่สำเร็จ บรรพชิตจึงจะสำเร็จ

แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสอย่างนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแบบวิภังชวาท ทรงชี้แจงว่าพระองค์ไม่ตรัสเอียงไปข้างเดียวอย่างนั้น พระองค์ตรัสว่า คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ถ้ามีสัมมาปฏิบัติแล้ว ก็ทำกุศลธรรมให้สำเร็จทั้งสิ้น แต่ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม ถ้ามีมิจฉาปฏิบัติ คือปฏิบัติผิดแล้ว ก็ทำกุศล

ธรรมให้สำเร็จไม่ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า
วิวัชชวาท

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นมีคนมากราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า
วาจาที่ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระองค์ตรัสใหม่ ถ้าเป็นเรา เรา
จะตอบว่าอย่างไร ถ้าเขามาถามว่า คำพูดที่คนอื่นไม่ชอบใจ ไม่
เป็นที่รักของเขา ท่านพูดไหม ท่านจะตอบว่าอย่างไร ถ้าตอบว่าพูด
หรือตอบว่าไม่พูด ก็เรียกว่าตอบดิ่งไปข้างเดียว

แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสอย่างนั้น พระองค์ตรัสว่า ในข้อนี้
เราไม่ตอบดิ่งไปข้างเดียว แล้วพระองค์ก็ตรัสแยกแยะให้ฟังว่า
วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส
วาจาใดเป็นคำจริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส
วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส
วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส
วาจาใดจริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ก็ไม่ตรัส
วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส

เขามาเพียงคำถามเดียว พระองค์ตรัสแยก ๖ อย่าง ขอ
ให้พิจารณาดู อย่างนี้เรียกว่าวิวัชชวาท

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงลักษณะท่าทีของการสนองตอบ
หรือปฏิบัติต่อบุคคลทั้งหลายแบบชาวพุทธ ซึ่งมีการมองอย่าง
วิเคราะห์และแยกแยะจำแนกแจกแจง เพื่อให้เห็นความจริงครบ
ทุกแง่มุม

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ในการแยกประเภทคุณุหัตถ์ พระพุทธ
เจ้าตรัสถามโมคิ ๑๐ ประเภท แสดงหลักการวินิจฉัยคุณุหัตถ์โดย

การแสวงหาทรัพย์ โดยการใช้จ่ายทรัพย์ และโดยท่าทีของจิตใจต่อทรัพย์เป็นต้น แล้วแยกประเภทคฤหัสถ์ไปตามหลักการเหล่านี้

หลักการต่างๆ ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้มาก เพราะฉะนั้นเราจะเห็นว่า ธรรมในพระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่มักจะมีเป็นข้อๆ โดยรวมเป็นชุดๆ ดังที่จัดเป็นหมวดธรรมต่างๆ เช่น หมวดสอง หมวดสาม หมวดสี่ หมวดห้า หมวดหก ฯลฯ

พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักจำแนกธรรม จึงได้รับการเฉลิมพระนามอย่างหนึ่งว่า *ภควา*

ภควานั้น แปลได้สองอย่าง คือ แปลว่าผู้มีโชคก็ได้ แปลว่าผู้จำแนกแจกธรรมก็ได้

นี่เป็นลักษณะที่เรียกว่าวิภังชวาท คือเป็นนักวิเคราะห์ จำแนกแจกธรรม หรือแยกแยะให้เห็นครบแง่ด้านของความจริง

ลักษณะที่ ๖

มุ่งอิสรภาพ

ลักษณะที่ ๖ พระพุทธศาสนา มีวิมุตติ หรือความมีอิสรภาพเป็นจุดหมายสำคัญ และไม่ใช่เป็นเพียงจุดหมายเท่านั้น แต่มีอิสรภาพเป็นหลักการสำคัญทั่วไปทีเดียว

ในทางธรรมท่านใช้คำว่า *วิมุตติรส* กับ *วิมุตตisaras*

สำหรับวิมุตติรสนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำอุปมาว่า มหาสมุทรแม้จะกว้างใหญ่เพียงใดก็ตาม แต่น้ำในมหาสมุทรที่มากมายทั้งหมดนั้น มีรสเดียว คือรสเค็ม ฉนั้นใด ธรรมวินัยของพระองค์ที่สอนไว้มากมาย ทั้งหมดก็มีรสเดียวคือวิมุตติรส ได้แก่ความหลุดพ้นจากทุกข์และปวงกิเลส ฉนั้นนั้น

ภาษาสมัยใหม่เรียกความหลุดพ้นว่า อิสรภาพ เดียวนี้เราไม่ใช่คำว่าวิมุตติ เราติดคำว่าอิสรภาพ แต่ที่จริงเราใช้คำว่า อิสรภาพ ในความหมายของวิมุตตินั่นเอง

เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษจะเห็นชัด ฝรั่งเศสแปลวิมุตติว่า freedom เราแปลอิสรภาพ ก็ว่า freedom ตรงกัน แต่ในภาษาไทย คนไทยแทนที่จะใช้คำว่าวิมุตติ กลับไปใช้คำว่าอิสรภาพ

ที่จริง ในภาษาบาลีเดิม อิสรภาพไม่ได้แปลว่า freedom อิสรภาพนั้นแปลว่าความเป็นใหญ่ ตรงกับ sovereignty หรือแม้แต่ domination หรือ dominion คือความมีอำนาจเหนือหรือเป็น

ใหญ่ แต่เราใช้อิสรภาพในความหมายของ freedom เพราะฉะนั้น อิสรภาพที่ใช้กันในภาษาไทยจึงไปตรงกับคำว่าวิมุตติ

พระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะของความหลุดพ้น หรือ ความเป็นอิสระอยู่โดยตลอด จุดหมายของพระพุทธศาสนา ก็ได้ แก่วิมุตติ

พระพุทธเจ้าตรัสอีกแห่งหนึ่งว่า วิมุตติสวารา สพุเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีวิมุตติเป็นสวาระ คือมีวิมุตติเป็นแก่นสาร ซึ่ง ก็มีความหมายอันเดียวกัน

รวมความว่า ลักษณะนี้บอกให้ทราบว่ พระพุทธศาสนา ถือเอาวิมุตติหรืออิสรภาพนี้ เป็นจุดหมาย เป็นหลักการสำคัญ และให้ความสำคัญแก่อิสรภาพทุกชั้นตอน ไม่เฉพาะในขั้นสุดท้าย ที่ว่าต้องการให้คนเข้าถึงความหลุดพ้นเท่านั้น แต่มีลักษณะของการไม่ยึดติดถือมั่น ไม่มีอุปาทานในสิ่งต่าง ๆ อยู่โดยตลอด

จะเห็นว่า หลักการของพระพุทธศาสนานี้บางครั้งก็สรุป ด้วยคำว่า สพุเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย คือให้รู้เข้าใจความจริง ถึงขั้นที่ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้นไม่อาจเข้าไปยึดมั่นถือมั่นได้

ไม่อาจ-ไม่น่า-ไม่ควรยึดติดถือมั่น เพราะอะไร เพราะว่สิ่ง ทั้งหลายนั้นไม่ได้เป็นไปตามความปรารถนา หรือตามความยึดมั่น ของเรา แต่มันเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของมัน ถึงเราจะ ไปยึดมั่น ก็ไม่มีผลอะไรต่อตัวความจริง มีแต่จะกระทบกระเทือน ต่อตัวเราเอง ทำให้เราแย่งเอง คือ เดือดร้อนเป็นทุกข์

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องคือ เราจะต้องรู้ความจริงของเหตุปัจจัย แล้วไปทำที่เหตุปัจจัย

เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้เท่าทันความจริงว่า สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา การเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ไม่เป็นประโยชน์ และเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แล้วก็ไม่ได้ทำให้มีผลเป็นจริงขึ้นมาได้

พระพุทธศาสนาจึงสอนให้เราไม่มีอิสรภาพ โดยฝึกตนให้รู้จักที่จะไม่ยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งเมื่อรู้ความจริง รู้เท่าทันชัดแจ้งทั่วตลอดแล้ว ก็จะมีจิตหลุดพ้นเป็นอิสระ

แม้แต่ในขั้นต้นๆ สำหรับการปฏิบัติที่ยังไม่ถึงขั้นเป็นวิมุตติ ก็จะมีลักษณะของการไม่ยึดติดอยู่เสมอ เช่น พระพุทธศาสนาไม่ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ศรัทธา การบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนา หรือการเข้าถึงอิสรภาพ ไม่ขึ้นต่อศรัทธาหรือความเชื่อ แต่จะหลุดพ้นได้เพราะรู้เห็นแจ้งด้วยตนเอง อันนี้เป็นลักษณะของการไม่ยึดติด

เริ่มตั้งแต่ไม่ให้ยึดติดในบุคคล แต่ให้รู้จักพึ่งพาบุคคลในทางที่ถูกต้อง เขาเขาเป็นสื่อในการที่จะนำเราให้เข้าไปหาสัจธรรม ด้วยการเป็นกัลยาณมิตร

หลายท่านคงเคยได้ยินเรื่องพระวักกलि ซึ่งบวชเข้ามาแล้ว ก็พอใจในพระรูปพระโฉมของพระพุทธเจ้ามาก ชอบติดตามพระองค์ไปในที่ต่างๆ เรื่อยไป

พระพุทธเจ้าทรงคอยมองดู และทรงรอให้อิทธิขของพระวักกलिแก่กล้า จนถึงคราวหนึ่งก็ได้ตรัสว่า “ดูก่อนวักกलि เธอจะตามดูทำไมร่างกายที่เปื่อยเน่าได้นี้” แล้วก็ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น

เห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้^{นั้น}เห็นธรรม” คือ ให้อ้ายความสนใจ และความตั้งใจ ออกจากตัวบุคคล ไปหาตัวธรรมหรือสัจธรรม

อันนี้เป็นลักษณะของการที่ไม่ให้ติด ไม่ให้ยึด ในสิ่งทั้งหลาย แม้แต่ในระดับของการปฏิบัติขั้นต้นๆ จนถึงขั้นสุดท้ายก็ให้มีอิสรภาพโดยสมบูรณ์ เรื่องนี้ขอผ่านไปก่อน พูดกันเพียงพอได้
เค้าความ

ลักษณะที่ ๗

เป็นศาสนาแห่งปัญญา

ลักษณะที่ ๗ พระพุทธศาสนาถือปัญญาเป็นยอดธรรม หรือเป็นธรรมแกนกลาง ดังพุทธพจน์ว่า ปญฺญุตฺตฺรา สพุเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง

พระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นธรรมสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา แม้แต่พระนามที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า คือ “พุทธะ” ก็หมายถึงตรัสรู้ด้วยปัญญา หรือมีปัญญาตรัสรู้ธรรม

อย่างที่ได้ออกเมื่อีกี้ี้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา แต่เป็นศาสนาแห่งปัญญา ซึ่งบางทีก็เป็นจุดอ่อน และหลายคนก็ถือว่า เป็นจุดอ่อนของพระพุทธศาสนา เพราะเหตุที่ให้อิสราภาพทางปัญญาแก่คนมาก เมื่อไม่มีการศึกษากันจริงจัง ก็ทำให้ชาวพุทธเป็นคนที่ไม่ค่อยเอาเรื่องเอาราว

ดูง่าย ๆ ในด้านข้อปฏิบัติ ในหมู่ชาวพุทธในเมืองไทยปัจจุบันนี้ จับไม่ค่อยได้ว่า ชาวพุทธถือข้อปฏิบัติอะไรกันบ้าง จะเอาอะไรเป็นเครื่องกำหนดว่าเป็นชาวพุทธ จะมองเป็นรูปธรรมก็หาไม่เห็น เพราะไปเอาแต่ปัญญา แล้วแต่ใครมีปัญญาพิจารณา จะเลือกปฏิบัติเท่าไหนก็ได้ตามสมควรใจ

เรื่องนี้ต่างจากในศาสนาอื่น ซึ่งส่วนมากเป็นศาสนาแห่งศรัทธา เขาจะบังคับกันเลย ห้ามสงสัย ไม่ต้องถาม ฉะนั้นบอกอย่างนี้ เธอทำไปก็แล้วกัน เขามีแบบแผนที่กำหนดไว้ชัดเจน และมีข้อปฏิบัติที่ตายตัวว่า ถ้าเป็นศาสนิกของศาสนานั้นจะต้องเชื่อและต้องปฏิบัติอย่างนั้น ๆ

อย่างไรก็ตาม ว่าที่จริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสวางแบบแผนไว้ให้แล้ว คือให้เรา มีหลัก ๒ อย่าง ได้แก่ *ธรรมวินัย* อย่างที่ได้พูดไว้ในข้อที่ ๓ ว่า พระพุทธศาสนาประกอบด้วยธรรมกับวินัย

ถ้าปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนากันอย่างแท้จริง ชาวพุทธก็จะเป็นคนเลือนลอย แต่จะมีแบบแผนเป็นของตนเอง แต่เรามองข้ามเรื่องวินัยไปเสีย จึงขาดลักษณะอันนี้ เพราะ *มัวเที่ยวหาธรรม แต่ไม่นำพาเรื่องวินัย*

ส่วนที่มีหลักว่าปัญญาเป็นสำคัญนั้น ก็เพราะว่า ปัญญาเป็นตัวตัดสินใจในการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา

มนุษย์เรามีประสบการณ์ในเรื่องศาสนากันมาเป็นเวลายาวนาน มีนักคิดมากมายเกิดขึ้น แล้วก็ค้นคว้าหาหลักความจริงมาสอนมนุษย์ เกิดเป็นลัทธิศาสนาต่างๆ มากมาย ซึ่งอาจแยกประเภทได้ดังนี้

ศาสนาประเภทหนึ่ง ย้ำเรื่อง *ศรัทธา* เขาบอกว่า ให้ฝากชีวิต มอบจิตมอบใจไว้ในองค์เทพสูงสุด แล้วทำตามคำสั่งสอนไป ไม่ต้องสงสัยอะไรทั้งสิ้น อย่างนี้เป็นศาสนาที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องตัดสินใจ ศรัทธาเท่านั้นจะให้ท่านเข้าถึงจุดหมายของศาสนา

ศาสนาประเภทที่สอง คือพวกที่ถือ *ศีลวัตร* เป็นตัวตัดสิน พวกนี้จะถือระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ที่วางไว้ให้ แล้วประพฤติปฏิบัติตามนั้น ถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นเข้าถึงจุดหมายของศาสนา ด้วยศีลวัตร ดังมีคำในคัมภีร์เรียกว่า *สีเลน สุทธิ* แปลว่า การบริสุทธิ์ด้วยศีล คือเพียงว่ายึดถือศีล ขอบังคับ ระเบียบ กฎเกณฑ์ อย่างเดียวเท่านั้นให้เคร่งครัดเข้มงวด เมื่อปฏิบัติไปตามนั้นได้จริงแล้ว ก็จะหลุดพ้นถึงจุดหมายของศาสนาได้เอง อันนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า *สีลัพตปรามาส* ก็เป็นหลักการของศาสนาประเภทหนึ่ง

ศาสนาประเภทที่สาม ได้แก่พวกที่ยึดเอา *สมาธิ* เป็นตัวตัดสิน คือบำเพ็ญข้อปฏิบัติทางจิตใจ ให้จิตตึ่มด้า จนกระทั่งในขั้นสุดท้าย จิตจะเข้ารวมกลืนหายกลายเป็นหนึ่งเดียวกับภาวะสูงสุด ซึ่งอาจจะเป็นเทพสูงสุดหรือเป็นปรมาตมมันอะไรก็ตาม ศาสนาประเภทนี้มีอยู่ไม่น้อย เป็นศาสนาชั้นที่ประณีตมาก

รวมแล้วก็มี ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. พวกปลงศรัทธา มอบจิตฝากใจให้ไปเลย

๒. พวกถือศีลวัตร ตัดสินด้วยความเคร่งครัดเข้มงวด

๓. พวกถือสมาธิ มุ่งให้จิตตึ่มด้าเข้ารวมกับภาวะสูงสุด

แต่พระพุทธศาสนา ไม่ได้ถืออย่างนั้น พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ศรัทธา ทั้งแก่ศีลวัตร และแก่สมาธิ ถือว่าเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ ในการเข้าถึงจุดหมาย แต่ไม่ใช่ตัวตัดสิน

อันนี้เป็นข้อที่ควรต้องระวัง ไม่ใช่ว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ให้ความสำคัญแก่สิ่งเหล่านั้น ทั้งศรัทธา ศีลวัตร และสมาธิ เป็นบาทเป็นฐาน และเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

สำหรับ**ศรัทธา**นั้น พระพุทธเจ้ายังเคยตรัสว่า *สทุทาย ตรติ โหสมิ* แปลว่าบุคคลย่อมข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา ข้ามโอชะอะไร ข้ามโอชะสงสารก็คือข้ามวิภวสงสาร หมายความว่าพ้นจากการเวียนว่ายในความทุกข์ แสดงว่าพระพุทธเจ้ายอมรับว่าเราจะพ้นทุกข์ได้ด้วยศรัทธา นี่ถ้ามองเผิน ๆ เราก็บอกว่า เอาแค่ศรัทธาก็พอ

ในกรณีของ**ศีล** ก็สามารถอ้างคำบาลีอีกแห่งหนึ่ง เวลาพระให้ศีลจบท่านก็สรุปทุกครั้งว่า *สีเลน สุขติ ยนฺติ สีเลน โภค-สมฺปทา สีเลน นิพฺพุตติ ยนฺติ* บอกว่า บุคคลย่อมไปนิพพาน คือ นิพพุตติ ด้วยศีล อ้าว! ถึงนิพพานได้ด้วยศีลแล้วนี่ ก็แสดงว่า ยอมรับว่าศีลทำให้ไปนิพพานได้ พอแล้ว

สำหรับ**สมาธิ**ก็มีตัวอย่างคำสอนมากมาย ที่จะยกมาอ้าง ถ้าจะอ้างกันแบบง่าย ๆ ว่าสมาธิก็พอที่จะถึงนิพพาน ก็สามารถยกตัวอย่างนิพพานขั้นต้น ๆ อย่างที่เรียกว่า นิโรธ

ในนิโรธ & มิวิกขัมภนนิโรธเป็นข้อแรก ได้มานสมาบัติก็ถือว่าถึงวิกขัมภนนิโรธ หรือในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องตทั้งคินิพพาน และทิวฐฐัมมนิพพาน พระพุทธเจ้ายังตรัสว่า ปฐมมานกัตาม ทุตติยมานกัตาม จนกระทั่งถึงเนวสัญญานา-สัญญายตนะ ซึ่งเป็นสมาธิในระดับประณีต สูงขึ้นไปโดยลำดับนี้ แต่ละอย่างเป็นนิพพานได้โดยปริยาย พระองค์ตรัสไว้เช่นนั้น แต่ยังไม่ใช่ตัวแท้ตัวจริง

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่หลักกรรมเหล่านั้น แต่พระองค์ย้ำว่าปัญญาเป็นแหล่งเป็นตัวตัดสิน ศรัทธาก็เพื่อปัญญา ศีลวัตรก็เพื่อระคับระคองจนกระทั่งเกิดปัญญา โดยเฉพาะศีลวัตรนั้นช่วยให้เกิดสมาธิ สมาธิก็ต้องนำไปสู่ปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้น ก็เป็นเพียงสมาธิที่นำไปสู่ภาวะที่มืดดำทางจิตเท่านั้น เป็นเรื่องของสมณะ ไม่ถึงนิพพาน

ตกลงว่า จะต้องให้ถึงขั้นสูงสุดคือปัญญา มีอุปมาเหมือนอย่างจะตัดต้นไม้ เราต้องมีอะไรบ้าง ขอให้คิดดู

๑. เราจะต้องโน้มจิตใจโน้มตัวเข้าไปหาการตัดต้นไม้ นั่นใจเอาด้วยการที่จะตัดต้นไม้ แล้วมุ่งเข้าไปที่ต้นไม้

๒. ต้องมีที่เหยียบยัน ถ้าตัวเราไม่มีที่ยืน ไม่มีที่ยืนตั้งตัวไว้ เราก็ทำอะไรไม่ได้

๓. ต้องมีกำลัง ในการที่จะยกมีดขวานขึ้นตัด

๔. ต้องมีมีดขวานที่คม หรืออุปกรณ์ที่ใช้ตัดได้

ในอุปมานี้ การหันหน้ามุ่งเข้าไปหาสิ่งนั้น ก็คือ *ศรัทธา* พื้นดินที่เหยียบยันก็ตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เสมอว่า *ศีล* เปรียบเหมือนพื้นดินเป็นที่เหยียบยัน ทำให้เราทำงานการได้ ประการที่ ๓ เร็วแรงกำลังของเราในการเหยียบยกมีดขวานขึ้นมาตัด นั่นก็คือ *สมาธิ* แล้วสุดท้ายตัวมีด หรือขวานที่คมนั้นก็คือ *ปัญญา*

ตัวที่ตัด ที่ทำให้ขาดทำให้หลุด ทำให้สำเร็จกิจ คืออะไร คือมีดหรือขวาน มีดขวานนั้นเป็นตัวตัด ทำให้งานสำเร็จบรรลุจุดหมาย แต่ถ้าเราไม่มีสามอย่างแรก ทั้งที่มีมีดมีขวานเราก็ตัดไม่ได้

เพราะฉะนั้น สามอย่างแรกก็ขาดไม่ได้ แต่ตัวตัดสินคืออันที่สี่ ได้แก่ตัวปัญญา

พระพุทธศาสนาสอนว่า ปัญญาเป็นตัวตัดสิน จึงถือว่าปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญ เป็นเอก ปัญญาในชั้นสูงสุดคือปัญญาในชั้นที่จะทำงานรู้เท่าทันสังขารธรรม ที่จะตัดสังโยชน์เครื่องผูกมัดตัวไว้กับวิภวสัญญา ไว้กับความทุกข์ ได้แก่ปัญญาที่มีชื่อเรียกเฉพาะว่า วิปัสสนา

วิปัสสนาก็คือปัญญานั้นแหละ แต่เป็นปัญญาในระดับหนึ่งประเภทหนึ่ง ทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ซึ่งเราเรียกชื่อเฉพาะว่าเป็นวิปัสสนา

วิปัสสนานี้เป็นข้อปฏิบัติจำเพาะในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงบอกว่า ปัญญา โดยเฉพาะที่เรียกชื่อว่า วิปัสสนานี้ เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา

ปัญญานี้เป็นแกนกลางที่ร้อยประสานอยู่ในหลักพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่างๆ อย่างเช่นหลักการทั่วไปที่ตรัสไว้ในคาถาว่า พหุ เว สรณํ ยนฺติ ปพฺพตานิ วณานิ จ เป็นต้น

คาถานี้มีใจความว่า คนทั้งหลายถูกภัยคือความกลัวคุกคามแล้ว ย่อมยึดถือสิ่งทั้งหลายมากมายเป็นสรณะ เช่นยึดเอาเจ้าป่าเจ้าเขาต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่ง แต่สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สรณะอันเกษม คนยึดถือสิ่งเหล่านั้นเป็นสรณะแล้ว ไม่สามารถพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

ส่วนผู้ใดถึงพระรัตนตรัย ยึดเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะแล้ว มองเห็นอริยสัจจ ๔ คือพิจารณาด้วย

ปัญญาารู้เข้าใจสัจธรรม รู้จักทุกข์ รู้ตัวปัญหา รู้เหตุของปัญหา รู้จักจุดหมายของตนเองที่เป็นความดับทุกข์แล้ว ปฏิบัติตามมรรคาที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นทางสายกลาง ดับทุกข์ได้ อันนั้นจึงจะเป็นสัจธรรมที่แท้จริง อันเกษม

เรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือสัจธรรม ๓ นี้มีความหมายอย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจกันต่อไปให้ชัดเจนอย่างน้อยจะต้องเข้าใจว่าการยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสัจธรรม จะนำไปสู่การมองเห็นอริยสัจจ์ ๔ อย่างไร

แต่ในที่นี้ต้องการพูดแค่ให้เห็นว่าท่านเน้นความสำคัญของปัญญา และปัญญาโดยเฉพาะขั้นที่ทำลายกิเลส คือ วิปัสสนา

ลักษณะที่ ๘

สอนหลักอนัตตา

ลักษณะที่ ๘ พระพุทธศาสนาประกาศหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือของสภาวะธรรมต่างๆ เรียกว่าหลัก **อนัตตา**

หลักอนัตตานี้เป็นหลักที่ใหม่ ไม่เคยมีผู้ค้นพบมาก่อน ความยึดติดในอัตตาหรือตัวตน เป็นสิ่งที่ฝังลึกแนบแน่นในจิตใจมนุษย์เป็นอย่างมาก มนุษย์จะรักษา หวงแหนความรู้สึกผูกพันในอัตตานี้ไว้ อย่างเหนียวแน่นที่สุดเท่าที่จะทำได้

แม้แต่เมื่อหันมาค้นคว้าสังขธรรมในทางศาสนา เขาก็จะต้องเพียรพยายามที่จะรักษาอัตตานี้ไว้ให้ได้ เพราะฉะนั้น นักคิดทั้งหลายจึงพัฒนาภาพอัตตาที่ยึดไว้นั้น ให้ประณีตยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ

จะเห็นว่า ในศาสนาต่างๆ มีแต่คำสอนที่ให้พยายามเข้าหาอัตตา เข้าถึงอัตตา ปรากฏว่ามีศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา เท่านั้น ที่สอนหลักอนัตตา ที่ประกาศว่าในที่สุดแล้วสิ่งทั้งหลายไม่ใช่อัตตา ไม่สามารถยึดถือเป็นอัตตาได้

พระอรรถกถาจารย์บอกว่า ศาสดาต่างๆ ในหลายศาสนา รู้หลักอนิจจังแล้ว รู้หลักทุกขังแล้ว เพราะฉะนั้น หลักอนิจจัง และทุกขังจึงมีในศาสนาอื่นที่มีความก้าวหน้าในทางสติปัญญาด้วย แต่ไม่มีศาสนาใดอื่นที่ประกาศหลักอนัตตา ฉะนั้น พระพุทธ

ศาสนาจึงเป็นหลักคำสอนเดียว ที่ทวนกระแส ย้อนทางของจิตใจ สลายความยึดติดดวงแผนของมนุษย์

การที่จะมองเห็นสภาวะที่เป็นอนัตตานี้ บ่งบอกถึงการที่ต้องมีปัญญา คือการมีปัญญารู้เท่าทันคติธรรมดา เห็นแจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่และเป็นไปตามธรรมดาของมัน อันมีอยู่ตามสภาวะ ไม่มีใครที่จะไปเป็นเจ้าของ สิ่งบังคับให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้ ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม แม้กระทั่งนิพพาน

ที่เห็นได้ง่ายก็คือ สิ่งทั้งหลายทั่วไป ที่เรียกว่าสังขาร หรือเอาคำคูนๆ คือขันธ์ ๕ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นไปตามธรรมดาของมัน คือมันไม่เป็นไปตามใจชอบหรือตามใจอยากของใคร แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ในขันธ์ ๕ นั้น ไม่มีตัวคงที่ ที่เป็นตัวบันดาลเป็นตัวบังคับ สิ่งทั้งหลายให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มันประกอบขึ้นจากปัจจัยย่อยๆ มาประสมवलกันเข้า และปัจจัยต่างๆ แต่ละอย่างนั้นอาศัยสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แล้วก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

ในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั้น ไม่มีสิ่งโดยลำพังตัวของมันเอง ไม่มีใครหรืออะไรจะเป็นเจ้าของครอบครองหรือสิ่งบังคับบัญชามันได้ นี่คือหลักความจริงที่เรียกว่าอนัตตา ในระดับของสังขารทั่วไป

การไม่ยึดติดในอนัตตา จะไปสัมพันธ์กับหลักที่ไม่ให้ยึดติดถือมั่นด้วยความปรารถนาของตัวตน แต่ให้รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายนั้น เราจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามความปรารถนาไม่ได้ คือเรา

จะเอาความปรารถนาของตัวตนนี้ ไปบังคับสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามที่เราต้องการไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติของมัน คือดำรงอยู่ตามสภาพอย่างนั้นๆ หรือไม่ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งเราจะต้องเรียนรู้เหตุปัจจัยของมันแล้วไปทำไปแก้ที่เหตุปัจจัย

อนัตตานี้จะโยงไปหาหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาในข้อต่อไปด้วย

พึงสังเกตว่า ในพระพุทธศาสนา ท่านสอนเรื่องการทำลายความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตานั้นมากมาย จะเป็นพระโสดาบัน ก็ต้องทำลายสักกายทิฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นตัวของตนได้ ต้องถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความตามเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนได้ ต้องถอนอตตวาทูปาทานคือการยึดมั่นในความถือตัวตนได้

อันนี้แสดงว่าหลักอนัตตามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เป็นหลักการที่จะนำไปเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ผู้ที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา จะต้องมึปัญญาถึงขั้นเห็นความเป็นอนัตตานี้

ลักษณะที่ ๙

มองตามเหตุปัจจัย

ลักษณะที่ ๙ พระพุทธศาสนามีลักษณะข้อต่อไปที่คล้ายกับหลักอนัตตา คือการมีทัศนคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

ได้พูดแล้วว่า หลักอนัตตานี้ ในระดับของสังขตธรรม โยงมาหาหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งบ่งชี้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยลำพังตน แต่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัยคล้ายๆ กับหลักสัมพัทธภาพ (relativity) ในพระพุทธศาสนาหลักนี้ก็คืออิทัปปัจจยตา ที่นิยมเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

ความสัมพันธ์หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เป็นหลักสำคัญของวิปัสสนาด้วย การปฏิบัติให้ปัญญาเห็นแจ้งเกิดเป็นวิปัสสนานั้น จะทำให้มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ และหลักปฏิจจสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตานี้ ก็เป็นภูมิธรรมของวิปัสสนา เรียกว่าวิปัสสนาภูมิอย่างหนึ่ง

ธรรมทั้งหลายนั้น สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่นขันธ & เมื่อวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบออกไป ก็ทำให้เห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และรู้ว่า ขันธ & นั้นก็เป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา

นี้เอง

หลักความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้แหละ เป็นหลักที่แสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธรศาสนา ถึงขั้นที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า การเห็นปฏิจสุมุปปาทนั่นแหละคือการเห็นธรรม ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุปปาท”

อย่างน้อยชาวพุทธจะต้องมีทัศนคติ ที่มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย แม้แต่เรื่องกรรม ก็สอนให้เราทำทัศนคติหรือทำที่นี้

กรรมนั้นก็คือหลักของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในแง่ที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์ ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งความเป็นเหตุเป็นผลเหมือนกัน คือกระทำเหตุอย่างนี้ เมื่อปัจจัยพร้อมก็เกิดผลอย่างนี้ แต่จำกัดเฉพาะในแง่การกระทำของมนุษย์ เรียกว่าหลักกรรม หรือ**กรรมนิยาม**

ถ้าเป็นหลักเหตุปัจจัยทั่วไป เรียกว่า**ธรรมนิยาม** หลักเรื่องปฏิจสุมุปปาทก็ตาม เรื่องไตรลักษณ์ก็ตาม พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นธรรมนิยาม คือเป็นกฎเกณฑ์แห่งธรรม โดยเฉพาะความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง

ลักษณะที่ ๑๐

เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา

ลักษณะที่ ๑๐ พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ยืนยันในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์

“ศักยภาพ” เป็นศัพท์สมัยใหม่ ที่นิยมมาใช้ เดิมนั้นเราพูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้

พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของมนุษย์ว่ามีภาวะ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกได้จนถึงขั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ

มองอีกแง่หนึ่ง ก็ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และจะ ประเสริฐสุดได้ด้วยการฝึก มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดในการฝึก ซึ่ง หมายถึงการพัฒนาตน

ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาตน หรือไม่ฝึกตนแล้ว ก็จะเป็นสัตว์ที่ ต่ำทรามที่สุด มนุษย์แพ้สัตว์ดิรัจฉานในด้านสัญชาตญาณ สัตว์ ดิรัจฉานทั้งหลายส่วนมาก พอเกิดมาก็ดำรงชีวิตได้ด้วยสัญชาต- ญาณ มันอยู่กับพ่อแม่บิดเดียว ก็รู้จักเป็นอยู่ รู้จักหากิน ดำรงชีวิต ได้เลย

ส่วนมนุษย์นั้นไม่ได้เรื่อง ทำไม่ได้สักอย่าง ถ้าปล่อยก็แทบ จะตายทันที ต้องเอาใจใส่เลี้ยงดู ฝึกสอน จึงอยู่รอดและเจริญเติบโตได้ นับว่าตรงกันข้าม

แต่มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาตนได้ เมื่อพัฒนาแล้วก็เป็นผู้ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่อื่นนั้นพัฒนาได้ อย่างเก่งแค่เป็นละครสัตว์หรือเอามาให้มนุษย์ใช้งาน เป็นได้สองอย่าง

แต่ที่จริง ถึงเป็นละครสัตว์ก็คือให้มนุษย์เอามาใช้งานนั้นแหละ ได้อย่างดีก็ให้มนุษย์ใช้งาน เอามาเป็นลิงขึ้นต้นไม้พรว้าง บ้าง เอามาเป็นช้างลากซุงบ้าง เป็นม้าลากรถ หรือขี่เดินทางไกลบ้าง เป็นสุนัขตำรวจบ้าง ฯลฯ และที่ฝึกให้ทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้

แต่มนุษย์นั้นฝึกตนเองได้ และฝึกแล้วประเสริฐสุด ดังพุทธพจน์ว่า *ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺสเสสุ* ผู้ที่ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ และ *วิชฺชาจรรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส* ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือฝึกดีแล้วนี้ ประเสริฐสุดทั้งในหมู่เทพ และบรรดามนุษย์ คือ ไม่เฉพาะระหว่างมนุษย์เท่านั้น แม้แต่กับเทพทั้งหลาย มนุษย์ที่ฝึกดีแล้วยังสูงกว่า

อีกแห่งหนึ่งที่น่าจดจำมากกว่า *มนุสฺสสมฺมุตฺตํ สมฺพุทฺถํ อุตฺตทณฺตํ สมหิตํ . . . เทวาปี นมฺสฺสนฺนฺติ* บอกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้ แต่ฝึกพระองค์ดีแล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ มีคาถาพุทธภาษิตมากมายที่ตรัสย้าว่า บุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว พัฒนาศักยภาพดีแล้ว แม้แต่เทวดาและพรหมก็เคารพบูชา

พระพุทธเจ้าได้ทรงทำกิจสำคัญอย่างหนึ่ง คือ *การประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์*

ในสมัยพุทธกาลนั้น มนุษย์พากันฝากชีวิตจิตใจ มอบชะตากรรมของตนให้แก่เทพทั้งหลาย ถือว่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้

บันดาลชะตากรรมของมนุษย์ มนุษย์มีหน้าที่บวงสรวงอุบถนอ
ทำการสังเวद्यต่างๆ ขอร้องเทพเจ้าให้ยกเว้นปลดปล่อย ให้อภัยจาก
โทษเคราะห์ต่างๆ และขอให้อำนาจลาภผล ประทานรางวัลสิ่งที
ต้องการ จนถึงกับมีการบูชาด้วย เอมมนุษย์เอาสัตว์มาฆ่าบูชา
เทพเจ้า

พอพระพุทธเจ้าประสูติ พระองค์ก็ทรงประกาศอิสรภาพ
ให้แก่มนุษย์ทันที ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า *อคฺโคหมสมฺมิ โลกสฺส*
เชฏฺฐโฆหมสมฺมิ โลกสฺส เสฏฺฐโฆหมสมฺมิ โลกสฺส เราเป็นพี่ใหญ่ เป็นผู้
ประเสริฐ เป็นผู้เลิศแห่งโลก

นี่คือวาจาประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้า
ประกาศแทนมนุษย์ทั้งหลาย บอกให้รู้ว่า ต่อไปนี้มนุษย์มีอิสรภาพ
แล้ว เราเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ไม่ต้องฝากชะตากรรมไว้กับ
เทพเจ้า ไม่ต้องบวงสรวงอุบถนอขอให้เทวดาโปรดปราน

ถ้าเราฝึกตนเอง แม้แต่เทวฤทธิ์ มนุษย์ก็มีได้ มนุษย์ที่ฝึก
แล้ว มีมนุษย์ฤทธิ์ที่ประเสริฐ เหนือกว่าเทวฤทธิ์ เพราะฉะนั้น อย่า
ได้ประมาทศักยภาพของตนเอง

มนุษย์นั้นมีความโน้มเอียงอย่างหนึ่ง คือ คอยจะประมาท
ในศักยภาพของตนเอง จึงมัวหวังพึ่งปัจจัยภายนอก

พระพุทธเจ้าทรงนำทางไว้แล้วให้เรานับถือตนเอง แต่อย่า
หยิ่งลำพอง อย่างนี้กว่าเราเป็นมนุษย์ประเสริฐแล้ว แต่ต้องระลึกที
จะฝึกฝนต้องพัฒนาตนอยู่เสมอ การที่ถือว่าตนเองเป็นสัตว์ที่จะ
ต้องฝึกฝนพัฒนา จะทำให้เราเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน พระพุทธ

เจ้าสอนให้เราทุกคนอ่อนน้อมถ่อมตน เพราะเราเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึกต้องพัฒนา

แต่ในเวลาเดียวกันนั้น พร้อมกับความอ่อนน้อมถ่อมตน ก็ จะมีความมั่นใจในตนเองด้วยว่า เรามีศักยภาพที่พัฒนาได้

นี่คือหลักของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ได้ประทานไว้แล้ว อันเป็นไปตามสังฆธรรม เราจะต้องยึดหลักการนี้ไว้เป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์พอเริ่มต้นเป็นชาวพุทธ ก็ ต้องมี*โพธิสัตว์* (เรียกเต็มว่า ตถาคตโพธิสัตว์) เชื้อในปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต คือเชื้อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพระพุทธเจ้า เราก็ต้องพัฒนาปัญญาของเราสิ

ถ้าเราพัฒนาปัญญาแล้ว เราก็เป็นพระพุทธเจ้าได้

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าก่อนคนอื่น แล้วบำเพ็ญพุทธกิจ ประกาศพระศาสนาด้วย ก็เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าด้วยปัญญาค้นพบธรรมด้วยตนเอง แต่ไม่ประกาศธรรมทั่วไป ก็เป็นพระปัจเจกพุทธะ

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอนุพุทธะ

แม้แต่ยังไม่เป็นพระพุทธเจ้าที่ตัดกิเลสได้สิ้นเชิง แต่มีความรู้ดี ท่านยังยกย่องให้เป็นสุดพุทธะ

เราทุกคนสามารถเป็นพุทธะได้ แต่ขั้นแรกจะต้องมีตถาคตโพธิสัตว์ เชื้อในปัญญาตรัสรู้ที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่เป็นศรัทธาเบื้องต้นแรกที่ชาวพุทธจะต้องมี เพราะฉะนั้น ชาวพุทธจะต้องเริ่มต้นด้วยการเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่พัฒนาได้

สาระสำคัญของศักยภาพก็คือปัญญา ดังที่ว่ามปัญญาซึ่งสามารถพัฒนา จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพุทธะได้ ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐที่แม้แต่ทวยเทพและประดามนุษย์ทั้งหลายต้องบูชา เป็น สตุถาเทวมนุสฺसानัน คือพระพุทธเจ้านั้น ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ทรงเป็นศาสดาทิ้งของหมู่มนุษย์ และของเหล่าเทวดา

ชาวพุทธทั้งหลายจะต้องจำหลักการนี้ไว้ และระลึกตระหนักว่า มนุษย์อย่าดูถูกตนเอง ต้องมั่นใจในตนเอง ต้องนับถือตนเองอย่างมีความอ่อนน้อมถ่อมตน

อันนี่คือลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ว่า เชื่อในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้

ลักษณะที่ ๑๑

เป็นศาสนาแห่งการศึกษา

ลักษณะที่ ๑๑ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา
ที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการ
ดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา

หลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น เรียกว่า
อะไร เรียกว่า *มรรค*

มรรค แปลว่าอะไร มรรคแปลว่าทาง ทางคือทางอะไร คือ
ทางดำเนินชีวิต ซึ่งไม่ใช่ทางเดินที่เป็นรูปธรรมอย่างถนนเท่านั้น

พระพุทธเจ้าตรัสเรียกมรรคนี้อย่างหนึ่งว่าเป็น พุทธมจริย
หรือ พรหมจริยะ บางที่เราใช้คำว่าพรหมจรรย์ พรหมจริย=จริย คือ
จริยธรรม+พรหม แปลว่าอันประเสริฐ มรรคหรือทางดำเนินชีวิตนี้
เป็นพรหมจริยะ คือเป็นจริยธรรมอันประเสริฐ

จริยธรรม แปลว่าอะไร จริย มาจาก จร ซึ่งแปลว่าเดิน เช่น
จราจร=เดินไปเดินมา พเนจร=เดินไปในป่า จรไปในันจรไปนี้เรียก
ว่า เดินทาง เพราะฉะนั้น จร ก็คือเดินทาง

จริย แปลว่าการเดินทาง การเดินทางที่เป็นรูปธรรม ได้แก่
เดินทางที่เป็นถนนเป็นต้น แต่ถ้าเดินทางที่เป็นนามธรรม ก็คือเดิน
ทางชีวิต จริย ก็คือการเดินทางชีวิต หรือการดำเนินชีวิต

เพราะฉะนั้น จริยธรรมก็คือหลักการดำเนินชีวิต พรหม แปลว่าที่ประเสริฐ รวมกันเป็น พรหมจริย คือหลักการดำเนินชีวิตที่ ประเสริฐ ซึ่งได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน

ที่นี้ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นพวกหนึ่งเรียกว่า ปัญญา

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นประเภท หนึ่งเรียกว่าศีล

แล้วก็สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นหมวด หนึ่งเรียกว่าสมาธิ

เป็นอันว่า มรรคมีองค์ ๘ ประการนี้จัดเป็นประเภทได้สาม เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา

สิกขา นั้นแปลว่าศึกษา สิกขา เป็นบาลี สันสกฤตเป็น ศึกษา เป็นไทยว่า ศึกษา สิกขา หรือ ศึกษา เป็นคำๆ เดียวกัน ฉะนั้น หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่าการศึกษา

การศึกษา นี้มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งก็คือการประมวลองค์ประกอบของมรรคมีองค์ ๘

ตกลงว่า การดำเนินชีวิต หรือหลักการดำเนินชีวิตอัน ประเสริฐ ก็เป็นอันเกี่ยวกับการศึกษา พุดง่ายๆ ว่า ชีวิตที่ดีงาม คือ ชีวิตแห่งการศึกษา

เป็นอันว่า การศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้มีการดำเนินชีวิตที่ ถูกต้อง ได้แก่ไตรสิกขา และไตรสิกขา ก็คือการฝึกให้เรามีการ ดำเนินชีวิตตามมรรค คือให้เรามีพรหมจริยะ พร้อมกันนั้น การที่

เราฝึกตนให้ดำเนินในพรหมจริยะหรือดำเนินตามมรรค ก็คือเราบำเพ็ญไตรสิกขา

เพราะฉะนั้น การฝึกฝนพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ก็คือการศึกษา และการศึกษาก็คือการฝึกตนให้ดำเนินในทางชีวิตที่ถูกต้อง มรรคก็เป็นสิกขา สิกขาก็เป็นมรรค

สิกขาก็คือการฝึกฝนพัฒนาตนให้ดำเนินตามมรรค การฝึกตนให้ดำเนินตามมรรคก็คือสิกขา

มรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐ ถ้าจะแปลให้สมสมัย ก็คือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ดังนั้น สิกขา หรือการศึกษา จึงแปลว่า การพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพราะฉะนั้น การดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ก็ต้องดำเนินให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา การศึกษาจึงเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั้งหมด และการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเราก็อยู่ในเรื่องของการศึกษา

การศึกษาตลอดชีวิต จึงมีในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ถ้าพูดให้กระชับก็ว่า **ชีวิตคือการศึกษา**

ตราบใดที่ยังไม่เป็น อเสขะ คือยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามไตรสิกขาเพื่อฝึกตนให้ดำเนินชีวิตตามมรรค ดังได้กล่าวมานี้

เพราะฉะนั้น ลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ก็คือเป็นศาสนาแห่งการศึกษาดังได้กล่าวมา

อนึ่ง ลักษณะที่ ๑๑ นี้ โยงกับลักษณะที่ ๑๐ ด้วย กล่าวคือ สิกขาหรือการศึกษา แปลว่า การฝึกฝนพัฒนา และการฝึกฝน

พัฒนาตนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา

เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดั่งงาม เป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้จักรรรณ เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปด้วยกรุณาเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก

ลักษณะที่ ๑๒

ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก

ลักษณะที่ ๑๒ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ทั้งแก่ ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก

ลักษณะนี้ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เป็น หลักที่เนื่องกันกับการศึกษานั้น

ในการพัฒนาตน และในการดำเนินชีวิตของคนนั้น พระ พุทธศาสนาเน้นหนักในหลักการที่คล้ายกับหลักข้างต้น ที่ให้มี ดุลยภาพ คือความสมดุลหรือความพอดี โดยให้ความสำคัญทั้งแก่ ธรรมและแก่วินัย ในที่นี้ ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ทั้งแก่ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ในการฝึกคนชั้น ก่อนมรรค คือในขั้นต้นที่จะนำเข้าสู่มรรค

กล่าวคือ ในการที่จะมีสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรค มีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฏฐิ คือ

๑. *ปรโตโฆสะ* แปลว่า อิทธิพลหรือเสียงจากภายนอก

๒. *โยนิโสมนสิการ* แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น

นี่เป็นปัจจัย ๒ อย่างที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นองค์ ประกอบเริ่มแรกของมรรค และเป็นจุดเริ่มของการศึกษาที่ถูกต้อง

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทั้งภายในและภายนอก
ไม่ดึงไปข้างเดียว

เรามักมีการโต้เถียงกันในเรื่องนี้ว่า สภาพแวดล้อมสำคัญ
หรือตัวบุคคลสำคัญ ภายในหรือภายนอกสำคัญ แต่การเถียงกัน
ในเรื่องนี้ไม่รู้จักสิ้นสุด เพราะจะเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ขัดหลัก
ความจริง เป็นไปไม่ได้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้ง ๒ อย่าง

อนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมที่เป็นบุญนิमित หรือรุ่งอรุณ
ของการดำเนินตามอริยมรรค มี ๗ ประการ ใน ๗ ประการนี้ทรง
เน้น ๒ อย่างที่สำคัญมาก ซึ่งเป็นปัจจัยภายในอย่างหนึ่ง ปัจจัย
ภายนอกอย่างหนึ่ง

ปัจจัยภายนอก ก็คือการมี**ปรโตโมสะ**ที่ดี ได้แก่ การมี
กัลยาณมิตร มีมิตรที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี มีพ่อแม่ที่ดี ซึ่งให้ความรู้ที่
ถูกต้อง เป็นตัวอย่างที่ดี มีแหล่งความรู้ มีสื่อมวลชนที่ให้สถิติ
ปัญญา เป็นสื่อสารซึ่งให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์

ตลอดจนในการเจริญสมาธิ ก็มีครูอาจารย์สอนกรรมฐาน
ซึ่งเป็นผู้รู้หลักปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นผู้รู้จักนิสัยใจคอของผู้ปฏิบัติ มี
อุปายในการที่จะแนะนำ นี้เรียกว่ามีปัจจัยภายนอกที่ดี

นอกจากปัจจัยภายนอกแล้ว ก็ต้องมี**ปัจจัยภายใน**ด้วย คือ
ในส่วนของตนเองก็ต้องมี**โยนิโสมนสิการ** รู้จักคิด คิดเป็น ถ้าคิดไม่
เป็น ไม่รู้จักคิด ก็ไม่สามารถเอาสิ่งที่กัลยาณมิตรแนะนำไปใช้
ประโยชน์ ถึงจะได้รับฟังคำแนะนำสั่งสอน ก็ไม่รู้จักนำไปใช้
ประโยชน์เพราะไม่มีโยนิโสมนสิการ

พระพุทธเจ้าไม่ได้อาศัยกัลยาณมิตร แต่มีโยนิโสมนสิการ
ก็สามารถเข้าถึงสัจธรรมได้ แต่นั่นเป็นความสามารถพิเศษ

ว่าโดยทั่วไป ต้องเน้นความสำคัญทั้งปัจจัยภายในและ
ปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายนอกก็คือ ต้องมีกัลยาณมิตร ปัจจัยภายใน
ก็มีโยนิโสมนสิการ

อีกประการหนึ่ง ว่าโดยความสัมพันธ์กับหลักที่ได้เน้นมา
แล้ว วินัยเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมให้เรามีกัลยาณมิตร คือว่า
โดยวัตถุประสงค์ในแง่นี้ วินัยนั้นต้องการสร้างสภาพแวดล้อมให้มี
กัลยาณมิตร ที่จะมาช่วยเป็นผู้ชักจูงเราให้เข้าหาธรรมได้

ส่วนโยนิโสมนสิการนั้น เป็นตัวเจาะให้เข้าถึงเนื้อแท้คือ
ธรรมเลยทีเดียว

เป็นอันว่า วินัยจัดสภาพแวดล้อมให้มีกัลยาณมิตร และ
เมื่อมีโยนิโสมนสิการก็เข้าถึงธรรมได้เลย

หลักการสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ลักษณะที่ให้ความสำคัญทั้ง
แก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ไม่ใช่เน้นดังอยู่ข้างเดียว

ลักษณะที่ ๑๓

ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท

ลักษณะที่ ๑๓ ธรรมที่ให้ชีวิตชีวาแก่การปฏิบัติทั้งหมด ถือเป็นตัวกระตุ้นให้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็คือ อัปมาทธรรม หรือ*ความไม่ประมาท*

อัปมาทธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำไว้มาก ถึงกับตรัสเป็นปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสสุดท้ายก่อนจะปรินิพพาน ซึ่งถ้าพูดเป็นภาษาชาวบ้านก็เรียกว่าคำสั่งเสีย

คำสั่งเสียของพระพุทธเจ้าแก่พุทธศาสนิกชนคืออะไร คือความไม่ประมาท พระองค์ตรัสว่า *วชิรฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

หลักธรรมในคัมภีร์ทั้งหมด ถ้าไม่มีใครนำเอามาใช้ประโยชน์ ก็เหมือนกับหลับหรือนอนตายอยู่ ธรรมเหล่านั้น จะมีประโยชน์เกิดมีชีวิตชีวาขึ้นได้ ก็เพราะมีอัปมาทธรรม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสอัปมาทธรรมเป็นธรรมที่ครอบคลุมธรรมอื่นๆ ดุจรอยเท้าช้าง และตรัสเป็นปัจฉิมวาจาด้วย

พระพุทธศาสนาสอนให้เราเป็นคนไม่ประมาท ไม่ผัดเพี้ยน ไม่ละเลย ไม่นิ่งเฉย ไม่เฉื่อยชา แต่ให้มีความกระตือรือร้นเร่งรัดตนในการบำเพ็ญกิจหน้าที่ และโดยเฉพาะคือให้มีสติระลึกรู้ตื่นตัว

เท่าทัน แล้ววิธีบล็อกละป้องกันกำจัดแก้ไขเหตุแห่งความเสื่อม และ
เร่งส่งเสริมสร้างสรรค์เหตุแห่งความเจริญอกงาม

อันนี้ก็เป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องเน้นต้องย้ำไว้

ลักษณะที่ ๑๔

เห็นทุกข์ แต่เป็นสุข

หรือ ทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น

ลักษณะที่ ๑๔ พระพุทธศาสนาสอนให้มองเห็นความทุกข์ แต่ให้ปฏิบัติด้วยความสุข

หลักการของพระพุทธศาสนานั้น ชัดเจนว่าท่านมุ่งสอนให้รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริงว่า เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งล้วนแต่ *ไม่เที่ยง* คือไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ สืบเนื่องไปเรื่อยๆ *คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้* คือ ถูกปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้งบีบคั้น ให้แปรปรวนไปตลอดเวลา และ*ไม่ใช่ตัวตน* คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยไม่มีตัวตนที่เป็นเจ้าของ หรือผู้ที่จะบงการให้เป็นไปตามความปรารถนา

เรียกตามแบบว่าเป็น*อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* ซึ่งรู้จักกันดีในชื่อรวมว่า*ไตรลักษณ์*

คำเด่นที่สะดุดความรู้สึกของคนจำนวนมาก คือคำว่า *ทุกขัง* ซึ่งแปลง่ายๆ ว่าเป็นทุกข์

คำว่า “ทุกข์” นี้ นอกจากเป็นหลักหนึ่งใน*ไตรลักษณ์*นี้แล้ว ยังปรากฏในหลักธรรมที่สำคัญยิ่ง ซึ่งเป็นหัวใจหรือหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือเป็นข้อแรกใน*อริยสัจจ ๔*

หลายคนมองเห็นหลักธรรมเหล่านี้แล้ว ไม่ได้ศึกษาให้ลึกซึ้งลงไป ก็เกิดความรู้สึกว่า พระพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย เห็นโลกและชีวิตเป็นทุกข์

แต่เมื่อมองดูหลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา กลับมองเห็นแต่การดำเนินก้าวหน้าไปด้วยความสุข สู่จุดหมายที่เป็นบรมสุข

ตั้งต้นแต่หลักทั่วไปของการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ถือว่าความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข คือคนสามารถบรรลุถึงความสุขด้วยวิธีปฏิบัติที่เป็นสุข อันต่างจากลัทธิศาสนาบางพวกที่ถือว่า ความสุขจะบรรลุถึงได้ด้วยความทุกข์

เครื่องทดสอบความถูกต้องอย่างหนึ่ง ของการปฏิบัติธรรมก็คือ การได้ความสุขที่เกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัตินั้น

ไม่เฉพาะในฌานต่างๆ เท่านั้น ที่มีความสุขเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการปฏิบัติทั่วไป ตัวตัดสินความถูกต้องก็มีความสุขเป็นองค์ธรรมสำคัญ ที่จะต้องเกิดขึ้นด้วย

กล่าวคือ ในกระบวนการปฏิบัติที่ถูกต้อง ได้ผลก้าวหน้าไป สู่จุดหมายนั้น ท่านจะกล่าวอยู่เสมอถึงองค์ธรรมต่างๆ ที่จะเกิดตามกันมาเป็นชุด ได้แก่ เกิดความชุ่มชื้นเบิกบาน (ปราโมทย์) แล้วก็โอสมิใจ (ปีติ) จากนั้นกายใจก็ผ่อนคลาย (ปัสสัทธิ) ความสุขก็เกิดตามมา (สุข) แล้วจิตก็ตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียว (สมาธิ) ต่อแต่นั้นก็สามารถเกิดญาณทัสนะ ตลอดไปจนถึงวิมุตติ คือความหลุดพ้นในที่สุด

พระเจ้าปเสนทิโกศลเคยกราบทูลพระพุทธเจ้า แสดงความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยว่า พระองค์เสด็จไปในที่ต่างๆ เห็นนักบวช

บางพวกซุบซิบดม เศร้าหมอง มีผิวพรรณไม่ผ่องใส ผอมเหลือง ตามตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น ไม่ชวนตาให้อยากมอง แต่พระภิกษุทั้งหลายในพระพุทธศาสนานี้ สดชื่น ร่าเริง มีใจเบิกบาน มีอากัปกริยาน่ายินดี มีอินทรีย์เอิบอิม ไม่วุ่นวาย มีลักษณะของความสงบจิตมั่นใจ

ข้อความสองตอนข้างต้นดูคล้ายขัดกัน เป็นทำนองว่า ทฤษฎีว่าทุกข์ แต่ปฏิบัติเป็นสุข แต่ความจริงไม่ขัดกันเลย หากสอดคล้องกันดี และเสริมกันด้วยซ้ำ

พูดตามหลักอริยสัจจ์ว่า มองอริยสัจจ์ข้อ ๑ เห็นทุกข์ ทำตามอริยสัจจ์ข้อ ๔ เป็นสุข

พระพุทธศาสนามีไข่มองโลกและชีวิตในแง่ร้าย แต่มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เมื่อความทุกข์มีอยู่จริง พระพุทธศาสนาก็สอนให้เผชิญหน้าความทุกข์นั้น ไม่เลี่ยงหนี แต่ให้มองดูทุกข์นั้นด้วยความรู้เท่าทัน และด้วยความรู้เท่าทันความทุกข์นั้นเอง จึงทำให้มีจิตใจปลอดโปร่งเป็นอิสระด้วยปัญญา ไม่ถูกทุกข์บีบคั้น

เข้าทำนองว่า “รู้ว่าชีวิตเป็นทุกข์ แต่มีชีวิตเป็นสุข” หรือถ้าจะพูดให้ถูกต้องกว่านั้น ก็ว่า “รู้เท่าทันความทุกข์ จึงมีความสุขที่สมบูรณ์”

ลักษณะที่ ๑๕

มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน

ลักษณะที่ ๑๕ ประการสุดท้าย ลักษณะของพระพุทธศาสนาที่จะขอกว่าในที่นี่ก็คือ เป็นศาสนาที่เน้น พุทธชนิตาย พุทธชนสุชาย คือ ความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของพุทธชน

พระพุทธเจ้าตรัสหลักนี้เป็นประจำ เมื่อเริ่มประกาศพระศาสนา พระองค์ทรงส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาด้วยคำว่า จรต ภิกขเว จาริกิ พุทธชนิตาย พุทธชนสุชาย โลกานุกมฺปาย แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่พุทธชน เพื่อความสุขแก่พุทธชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

ต่อมาหลังจากนั้นก็ตรัสหลักธรรมมากมายโดยเน้นหลักการข้อนี้ แม้แต่ในการแนะนำให้ทำสังคายนาที่ย้ำว่า เพื่อจะให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนานี้ ดำรงอยู่มั่นคงยั่งยืน เพื่อประโยชน์ เกื้อกูล และความสุขแก่พุทธชน คือชนจำนวนมาก ที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ว่ามวลชนนั่นเอง

ในทางตรงข้าม พระเถระที่มีมิชฌาปฏิฐิก็เกินไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ ไม่ใช่ความสุข เพื่อความทุกข์แก่ชนจำนวนมาก ส่วนพระเถระที่มีสัมมาปฏิฐิ ก็เกินไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พุทธชน อะไรทำนองนี้

หลักธรรมต่างๆ อย่างนี้ตรัสไว้มากมาย ในที่นี้เพียงยกมาเป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเน้นย้ำมากในเรื่องการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

สรุป

ได้ยกเอาหลักธรรมต่างๆ มาแสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา ในที่นี้ ๑๕ ลักษณะ ที่จริงยังมีมากกว่านี้ แต่เพียงเท่านี้ก็เลยเวลาไปมากแล้ว ข้อที่จะขอล่าวเน้นในตอนสุดท้ายก็คือ

ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมานี้ เราถือกันว่าเป็นลักษณะที่ดี แต่ข้อสำคัญ ชาวพุทธอย่ามัวเมาว่า เรามีพระพุทธศาสนาซึ่งมีลักษณะที่ดี เสรีแล้ว เพราะมัวเมาว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะดี ก็เลยได้แต่ชื่นชม แล้วไม่นำเอามาประพฤติปฏิบัติ

เมื่อไม่เอามาประพฤติปฏิบัติ ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ได้แต่ชื่นชมหลงมัวเมาไปอย่างนั้นเอง ว่าศาสนาของเราคืออย่างนี้ มีลักษณะที่ดีอย่างนั้น ก็ไม่เกิดประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริง

เพราะฉะนั้น จะต้องนำเอามาประพฤติปฏิบัติ และข้อสำคัญก็คือการปฏิบัติให้ครบทุกแง่มุม เพราะการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปนั้น สาเหตุอย่างหนึ่งก็เกิดจากการประพฤติปฏิบัติไม่ครบถ้วน ไม่ครบถ้วนอย่างไร ขอให้ดูหลักอนิจจังเป็นตัวอย่าง

หลักอนิจจังนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนภาพการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธไทย ว่าเข้าใจอนิจจัง คือความไม่เที่ยงนั้นแค่ไหนอย่างไร

ชาวพุทธเวลามีเหตุพลัดพราก แม้แต่ของพลัดตกจากมือ ก็ จะอุทานว่า “อนิจจัง ไม่เที่ยง” แล้วเราก็มารู้เท่าทันธรรมดาว่า เออ สังขารทั้งหลายมีการเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เป็นสิ่งไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ยอมดับไปเป็นธรรมดา แล้วเราก็มองใจได้ ปลงตก ก็ มีความสุข สบายใจ ไม่มีความโศกเศร้า เข้าลักษณะคำบาลีที่พระ ท่านเอามาพิจารณาผ้าบังสุกุลว่า

“อนิจจา วต สงขารา อูปาทวยธมฺมิโน

อูปปชฺชิตฺวา นินฺรุชฺฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สุขิ”

บอกว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสลายไป เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วยอมดับไป ความสงบวาง แห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสุข

ปลงอย่างนี้แล้ว เราก็มองสบายใจ ชาวพุทธเรา โดยเฉพาะในเมืองไทยนี้ มีชื่อเสียงว่าได้ประโยชน์จากหลักอนิจจังนี้มาก ทำให้ เป็นคนมีจิตใจสบาย ไม่ค่อยมีความทุกข์

แต่พร้อมกันนั้น มีหลักหนึ่งที่เราไม่ค่อยปฏิบัติ ก็คือ โอวาท ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า *วฺยธฺมา สงฺขารา อูปฺมาเทน สมฺปาเทถ* ว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

ความหมายของอนิจจังในแง่หลังนี้ไม่ค่อยใช้กันเลย คือใช้ แต่ตอนปลงตกให้สบายใจ แต่ตอนที่พระพุทธเจ้าเตือนไม่เอามาใช้ ทั้งๆ ที่เป็นปัจฉิมวาจาซึ่งสำคัญอย่างยิ่ง นี่แหละคือหลักความไม่ ประมาท

พระพุทธเจ้าตรัสอนิจจังไม่เที่ยงนั้น โยงกับหลักความไม่ประมาท ให้เราไม่ประมาท ไม่ใช่มีวแต่ที่นั่งนอนสบาย เพราะฉะนั้น ถ้ามีวเอาแต่ วุปลโม สุขโห แล้ว สบายอย่างเดียว นอนแอ้งแม้ง ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรมไม่ครบถ้วน

พวกเราในเมืองไทยนี้ อาตมาภาพสังเกตว่าใช้ อนิจจัง ตามหลัก วุปลโม สุขโห นี้มาก คือเอามาใช้ปลงให้มีความสุขสบายใจ แต่ในแง่ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ คืออนิจจังที่จะให้ไม่ประมาทนั้น ไม่ค่อยใช้เลย

ตกลงว่าจะต้องทำให้ครบ ถ้าปฏิบัติตามหลักอนิจจัง ต้องได้ทั้ง วุปลโม สุขโห มีความสุขใจด้วย แล้วต้อง อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมด้วย ต้องเร่งรัดกระตือรือร้น ในการบำเพ็ญกิจหน้าที่ของตนเองเป็นต้น แล้วลักษณะของพระพุทธศาสนาที่อาตมาภาพกล่าวมาก็จะเกิดประโยชน์ มีชีวิตชีวาขึ้นมาอย่างแท้จริง ด้วยหลักความไม่ประมาท ที่เป็นปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้านั่นเอง

อาตมาภาพได้กล่าวมาในเรื่อง ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา ก็นับว่าเกินเวลาไปแล้ว ขออนุโมทนาท่านสาธุชนทุกท่านที่มีความสนใจใฝ่ธรรม ขอกุศลเจตนาของท่านทั้งหลายที่มีความตั้งใจดี เริ่มแต่มีศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ จงเป็นปัจจัยนำท่านไปสู่ความเข้าใจในหลักธรรมวินัย คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อนำมาใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อไป

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย เป็นเครื่องอวยชัยให้พรแก่ท่านทั้งหลาย ขออานุภาพคุณพระรัตนตรัยนั้น แลกกุศลเจตนา

อันเป็นบุญกุศลในจิตของท่าน จงเป็นปัจจัยอันมีกำลังอภิบาล
รักษาให้ทุกท่านพร้อมด้วยจตุรพิธพรชัย มีกำลังกาย กำลังใจ
กำลังสติปัญญา ในการที่จะเล่าเรียนธรรม ปฏิบัติธรรม และในการ
ที่จะแนะนำสั่งสอนซึ่งกันและกัน ให้เข้าถึงคำสอนของพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า เพื่อให้ความร่มเย็นเป็นสุขแผ่กระจายไปในสังคม และ
ให้ทุกคนได้รับประโยชน์ มีความมั่งคั่งในพระธรรมคำสั่งสอน
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกัน ตลอดกาลนาน เทอญ

การศึกษา ฉบับง่าย

การศึกษา ฉบับง่าย

Education Made Easy*

วันครู

วันนี้เป็นวันครู ทางโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย และโรงเรียนทอสี มาที่วัดวันนี้ก็เนื่องในวันครู ซึ่งเป็นเหมือนช่วยเตือนเราให้มีสติ ระลึกถึงการศึกษาระลึกถึงความหมายที่แท้จริงของการศึกษาระลึกถึงเด็ก ระลึกถึงอนาคตของประเทศชาติ ฯลฯ ระลึกถึงอะไรก็ได้ ที่จะทำให้อัปยศ

เราพูดกันบ่อยว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ พอตีว่าวันเด็กก็ใกล้กับวันครู วันเด็กใกล้กับวันครูก็ดี เพราะว่าเริ่มจากใกล้ขีดที่สุดคือเด็กกับผู้ปกครอง วันเด็กทำให้เด็กกับพ่อแม่เชื่อมประสานกันแล้ว พอถึงวันครูก็มาเชื่อมประสานเด็กกับคุณครูอีก

เมื่อมองในแง่ที่ว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ

ครูก็นับว่าเป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ

* ธรรมเทศนา แสดงแก่คณะครูและผู้บริหาร ของโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย และโรงเรียนทอสี ที่มาถวายรายงานการจัดการศึกษาแนวพุทธ และรับฟังโอวาท เนื่องในวันครู ๑๖ มกราคม ๒๕๔๕ ณ อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน

พอดีสมเด็จพระสังฆราชประทานพระคติมาปีนี้ เท่าที่จำได้ว่า...

“เด็กคืออนาคตของชาติ ผู้ใหญ่เป็นอนาคตของเด็ก”

อันนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก ผู้ใหญ่ที่สำคัญมาก คือพ่อแม่ กับ ครู ครูนั่นแน่นอน โดยตรงเลย เพราะงานการศึกษาเป็นงานเพื่ออนาคตของเด็ก เมื่อพูดว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ ก็เหมือนกับพูดว่า อนาคตของชาติอยู่ในกำมือของคุณครู คุณครูเป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เตือนสติให้พยายามทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด วันนี้ก็ถือว่าเป็นวันที่ประสานกัน วันเด็กมาก่อน แล้วมาถึงวันครู ก็มาครบถ้วนสมบูรณ์ในวันนี้ ได้ครบทั้งเด็ก คุณพ่อคุณแม่ และคุณครู มาประสานกัน เพื่อให้เด็กมีชีวิตที่เจริญงอกงาม

งานของครู-งานของพระพุทธเจ้า

ตอนนี้เรามาทำงานอย่างมีชีวิตร่วมกัน ทั้งดงามอย่างดี ทางผู้บริหารและคุณครูได้เล็งความเป็นมาของโรงเรียน สำหรับโรงเรียนอนุบาลหนูน้อยเท่าที่ฟังมาเริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๒๓ ก็ ๒๒ ปีแล้ว ส่วนของโรงเรียนทอสีเริ่ม ๒๕๓๓ ก็ ๑๒ ปีแล้ว ตอนนี้โรงเรียนได้มาเข้าสู่แนวทางของพระพุทธศาสนากันอย่างจริงๆ จังๆ ที่บอกเมื่อกี้ ตั้งแต่ ๒๕๔๑ นี้ก็ ๔ ปี

ขออนุโมทนาผู้ทำกิจการนี้ด้วยคุณธรรม คือความเมตตา กรุณา หลักธรรมชุดนี้คือพรหมวิหาร มี ๔ แต่เราพูดกันไปกันมา บางที่เหมือนกับว่ามีแค่ ๒ คือ เมตตา กรุณา ที่จริงต้องให้ครบ

ทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

นอกจากอนุโมทนาในแง่ที่เป็นครู อาจารย์ ทำงานเพื่อเด็กๆ แล้ว ก็อนุโมทนาในแง่ที่นำเอาธรรมะหรือหลักพระพุทธศาสนา ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นจริงเป็นจัง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญ

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นความจริงตามธรรมชาติ หรือความจริงตามธรรมดา ที่เรารู้แล้วจึงนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ แก่ชีวิตและสังคมทั้งหมดนี้

ธรรมะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ แต่บางครั้งก็เลื่อนกลางจางหายไป เพราะผู้คนเห็นห่าง ไม่ได้เรียนรู้ ไม่ได้ศึกษา การที่จะนำมาใช้ปฏิบัติก็เลยไม่ค่อยจะมี มีหน้าซำ บางที่ปฏิบัติ แต่ไขว้เขวคลาดเคลื่อน เพี้ยนไปเลย กลายเป็นว่า แทนที่จะดี ก็เสีย

ทางโรงเรียนมีความสนใจ และเอาจริงเอาจัง เมื่อได้ศึกษาเรียนรู้แล้วก็นำไปใช้ประโยชน์ด้วยการปฏิบัติ โดยเฉพาะก็คือ ในเรื่องการให้การศึกษ หรือช่วยเด็กให้ศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในการที่จะทำให้สำเร็จ

พระพุทธศาสนาก็ทำหน้าที่ของงานนี้โดยตรง และทำเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต แก่ชาวโลก ตามจุดมุ่งหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้ว่า พระพุทธศาสนามีอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน เพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก ด้วยเมตตาการุณย์แก่โลกทั้งหมด

การที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปตลอด ๔๕ พรรษา เพื่อบำเพ็ญพุทธกิจนั้น สิ่งที่พระองค์ทรงทำไว้จะเกิดผล ก็เมื่อพวกเรานำมาสืบต่อ ด้วยการปฏิบัติเอามาใช้กันจริงๆ จึงเป็นที่อนุโมทนาที่โรงเรียนทั้งสองได้ตั้งใจนำธรรมะมาใช้กับเด็ก ตอนนี้อยู่ที่ว่าใน

การที่จะเอามาใช้ปฏิบัติ เราได้ศึกษากันให้รู้ให้เข้าใจลึกซึ่งชัดเจน
แค่ไหน ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญ แต่เท่าที่ฟังก็คือจับหลักสำคัญๆ

หลักการศึกษา

หลักที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ ซึ่งเป็นหลักปลีกย่อยต่างๆ ที่
เราเรียกว่า หลักธรรมทั้งหลาย มีมากมายเหลือเกิน การที่จะใช้ให้
ได้ผลจริงก็ต้องจับหลักใหญ่ให้ได้

ธรรมซึ่งเป็นหลักทั่วไป ที่ทางครูอาจารย์-ผู้บริหารได้พูดมา
เป็นหลักใหญ่ๆ อย่างที่พูดถึงเรื่อง ศึกษา ๓ กิติ ภาวนา ๔ กิติ เป็น
หลักสำคัญ โดยเฉพาะก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษา แต่ที่จริงก็
คือ เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะการพูดถึงเรื่องของ
พุทธศาสนาก็คือการที่จะนำเอาไตรสิกขาเข้ามาสู่ชีวิตของคน
เพราะว่าในความหมายของพระพุทธศาสนา ไตรสิกขาเป็นเรื่อง
ของชีวิต คือการที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุข

คนเราพอเกิดมาแล้วก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี เริ่มตั้งแต่
เป็นอยู่ให้รอด คือให้มีชีวิตรอด แต่แค่รอดคงไม่พอ ต้องพยายาม
เป็นอยู่ให้ดี จะเป็นอยู่ให้ดีได้อย่างไร การที่จะเป็นอยู่ให้ดีก็ต้อง
ศึกษานั้นเอง ตรงกับที่เราใช้ปัจจุบันก็คือเรียนรู้

เรียนรู้เป็นความหมายหนึ่งของการศึกษา คือการที่จะฝึก
ตัวเอง พัฒนาชีวิตของตัวเอง ให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้
อย่างดี การศึกษาก็คือการที่จะทำให้ชีวิตเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่งเรา
ต้องพยายามอยู่ตลอดเวลา

ชีวิตนี้แน่นอนว่า จะอยู่ได้ด้วยการศึกษา เพราะว่าเราต้องเจอสถานการณ์ใหม่ พบคนใหม่ หรือพบคนเก่าในสถานการณ์ใหม่ ซึ่งจะต้องมีการปฏิบัติ การแสดงออก การตอบสนองของอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งแต่การคิด การรับรู้ การที่เราพยายามจะเป็นอยู่ หรือเรียกว่าดำเนินชีวิตของเราให้เป็นไปด้วยดี ก็คือการต้องพยายาม ต้องฝึกตัวเอง ต้องรับรู้ประสบการณ์ และหาทางที่จะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมให้ดี หรือแก้ปัญหาให้ได้ อันนี้แหละเรียกว่า การศึกษา

ถ้าชีวิตใดไม่พยายามที่จะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้อง หรือให้ได้ผล ชีวิตนั้นก็จะเป็นอยู่ดีไม่ได้ เมื่อไม่พยายามเป็นอยู่ให้ดี เราก็เรียกว่าไม่มีการศึกษา พระพุทธเจ้าเรียกคนอย่างนี้ว่าคนพาล คำว่า “พาล” แปลว่า อ่อนปัญญา หรือเขลา เป็นอยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจ หรือมีชีวิตอยู่สักแต่ว่าลมหายใจ

ถ้าคนจะมีชีวิตที่ดีก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี คือต้องศึกษา การศึกษาจึงเป็นเรื่องตลอดชีวิต และตลอดเวลา ไม่ใช่ว่าจะมีต่อเมื่อเข้าโรงเรียน

เมื่อเราพยายามเป็นอยู่หรือทำชีวิตให้ดี เราก็ต้องปฏิบัติต่อสถานการณ์ต่างๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ใครที่สามารถปฏิบัติต่อประสบการณ์ หรือปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องได้ผลดีที่สุด ก็เจริญพัฒนา เรียกว่ามีการศึกษาที่ดี

นี่เป็นเรื่องที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับการศึกษา ไปๆ มาๆ การศึกษากับการมีชีวิตที่ดีก็เป็นเรื่องเดียวกัน และการศึกษาก็เป็นกิจกรรมของชีวิตนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อพูดด้วยภาษาของพระพุทธศาสนา การศึกษาจึงเข้ามาอยู่ในชีวิตของคน เหมือนกับว่าเอาไตรสิกขามาฝึกคนหรือเอามาจัดเข้าในชีวิตของคน ให้เกิดเป็นวิถีชีวิตที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ที่เรียกว่า “มรรคมีองค์แปด”

สิกขา แปลว่า ศึกษา มรรคก็แปลว่า ทางชีวิต เราศึกษาอย่างไร เราก็มีมรรคคือวิถีชีวิตที่ดั่งงามขึ้นอย่างนั้น เมื่อศึกษามากขึ้น วิถีชีวิตของเราก็กลายเป็นมรรคมากขึ้น คือก้าวไปในมรรคมากขึ้น เรายิ่งทำไตรสิกขาให้เจริญมากขึ้น เราก็ยิ่งก้าวไปในมรรคมากขึ้น ฉะนั้น มรรคก็เป็นเรื่องเดียวกับไตรสิกขา หรือเป็นอีกด้านหนึ่งของไตรสิกขา

ตามที่พูดมานี้ ความหมายของการศึกษาจึงสามารถให้ได้หลายอย่าง จะพูดแง่ไหนก็ได้ เช่นว่าเป็นเรื่องของการพัฒนาความสามารถที่จะเป็นอยู่ให้ดีที่สุด หรือการทำชีวิตให้สงบงามไปในมรรค ดังที่กล่าวมาแล้ว

หลักการสอน

การศึกษานั้นเป็นงานของชีวิต หรือเป็นหน้าที่ของทุกคนทุกชีวิต พอพูดอย่างนี้ก็อาจจะรู้สึกว่หนักหรือน่าเหนื่อย หลายคนหลายชีวิตยังศึกษาไม่เป็น ก็ศึกษาไม่ได้ผลดี หรือบางที่แทบไม่รู้จักศึกษาเลย ถึงตอนนี้ก็มีคุณครูเข้ามา คุณครูก็มาช่วยเราให้ศึกษา คือช่วยเราให้ศึกษาอย่างได้ผล การช่วยให้ศึกษานั้นเรียกว่า “การสอน” จะพูดว่าช่วยให้เรียน หรือช่วยให้เรียนรู้ ก็ได้

พ่อแม่เริ่มดำเนินชีวิต คือเริ่มเป็นอยู่ เขาก็เริ่มศึกษา คือพยายามให้ชีวิตของเขาเป็นอยู่ได้และเป็นอยู่ดี ถึงตอนนี้คุณครูก็เข้ามา เช่น เด็กยังเดินไม่เป็น ก็มาสอนเดิน คือช่วยให้เด็กฝึกเดิน ศึกษาการเดิน หรือเรียนรู้ที่จะเดินให้เป็น คนที่จะช่วยให้เด็กศึกษาหรือฝึกเรียนรู้การเป็นอยู่พื้นฐานอย่างนี้ ก็คือ พ่อแม่ ซึ่งอยู่กับเด็ก ใกล้ชิดเด็กที่สุด เพราะฉะนั้น ทางพระจึงเรียกพ่อแม่ว่าเป็นครูคนแรก คือ "ครูต้น" หรือบูรพาจารย์

ที่นี้ ที่ว่าครูเป็นผู้ที่ช่วยให้ศึกษา เรียกว่า "สอน" จนกระทั่งเมื่อว่าโดยสาระ เรื่องของครูก็เป็นเรื่องของการสอนนั้น ต้องถามว่า ครูสอนอะไร เราลองมาดูว่าครูใหญ่สูงสุด คือพระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร เมื่อก็ได้บอกแล้วว่า พระพุทธศาสนานั้น ที่เรียกว่าธรรมก็คือความจริงของธรรมดา หรือธรรมชาติ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ... ตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมดาของมันอย่างนั้น... พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาแสดง มาบอกมา กล่าวให้เข้าใจง่ายว่าเป็นอย่างนี้ๆ นี่ก็คือบอกว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา

ความจริงของธรรมดานั้นเราจะรู้ไปทำไม เราต้องรู้จักเพราะว่า เมื่อชีวิตของเราและทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามธรรมดาหรือตามกฎธรรมชาตินี้ ถ้าเราไม่รู้ธรรมดานั้น ไม่รู้ความเป็นไปของมัน ไม่รู้กฎธรรมชาติ เช่นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เป็นต้น เราก็ปฏิบัติอะไรไม่ถูก แม้แต่ชีวิตของเรา ตั้งแต่ร่างกายของเราก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อเราจะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เราก็ต้องรู้จักว่ามันเป็นอย่างไร ดังเช่นแพทย์

จะรักษาคนไข้ ก็ต้องเรียนเรื่องความจริงของชีวิตด้านร่างกายกัน ตั้งมากมาย การรู้ความจริงตามธรรมดานี้เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด

ธรรมดานี้แหละยากที่สุด พุทธศาสนาเป็นเรื่องของธรรมดา และให้เข้าถึงธรรมดาเท่านั้นเอง แต่ใครเข้าถึงธรรมดานี้แหละคือ สำเร็จ ไม่มีอะไรยากไปกว่าเรื่องธรรมดา ใครถึงธรรมดานั้น ก็สมบูรณ์เลย

เราต้องรู้ธรรมดา เพราะว่าเมื่อเรารู้ความจริงที่เป็นธรรมดา นั้นแล้วเราจะได้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้อง เหมือนรู้ความจริง ของไฟแล้ว ก็ปฏิบัติต่อไฟได้ถูกต้อง และเอาไฟมาใช้ประโยชน์ได้

การที่พระพุทธรเจ้าตรัสคำสอนต่างๆ นั้น พระองค์ก็เอาความจริงของธรรมามาเป็นฐาน ถ้าใช้ศัพท์สมัยใหม่ก็คือเอาสัจธรรม มาเป็นฐาน คือสอนว่า ความจริงเป็นอย่างนี้นะ เมื่อความจริงเป็น อย่างนี้ ถ้ามว่าเราจะมีชีวิตที่ดีได้อย่างไร ตอนนี้อยู่ที่ธรรมาคือ ความจริงหรือสัจธรรมก็เรียกว่าหรือบังคับเราอยู่ในตัวว่า ถ้าคุณ จะเป็นอยู่ให้ดีจริง คุณจะต้องดำเนินชีวิตอย่างนี้ คุณต้องทำอย่าง นี้ คุณต้องทำเหตุปัจจัยอย่างนี้

ถึงตอนนี้ คำสอนประเภทที่ ๒ ก็จึงเกิดขึ้น คือคำสอน ประเภทที่เราเรียกสมัยนี้ว่า “จริยธรรม” จริยธรรมก็คือข้อเรียกร้อง ของสัจธรรม หรือข้อเรียกร้องของธรรมดาต่อมนุษย์ ว่าถ้าคุณ ต้องการอยู่ดีคุณต้องทำอย่างนี้ คุณต้องปฏิบัติอย่างนี้ จริยธรรมก็ จึงเป็นเรื่องของความจริงภาคปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากธรรมดานั้น ไม่ใช่ว่าพระพุทธรเจ้าจะทรงแต่งขึ้นมา และไม่ใช่ว่าคำสั่งของพระองค์ พระองค์มาสอนโดยอาศัยความรู้ในความจริงนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ ถ้าไม่รู้จักความจริงถึงที่สุดแล้ว การที่จะมาสอนหลักจริยธรรมก็ไม่สามารถสมบูรณ์ได้ อันนี้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน คำสอนที่เป็นเรื่องข้อปฏิบัติ หรือธรรมะด้านที่เรานำมาใช้ อย่างเรื่องไตรสิกขา และเรื่องมรรคก็อยู่ในประเภทนี้

ที่พูดเมื่อกี้หมายความว่า การที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องสิกขา และเรื่องมรรค ก็เพราะว่าทรงได้ตรัสรู้สังขาร หรือความจริงตามธรรมดานั้นแล้ว จึงมาตรัสบอกมนุษย์ทั้งหลายว่าธรรมดาเป็นอย่างไรนะ ถ้าคุณปฏิบัติถูกต้องตามธรรมดาแล้วชีวิตของคุณก็จะเป็นอยู่ดี และสังคมของคุณก็จะอยู่ดี เพราะฉะนั้นถ้าตกลงคุณก็ทำให้สอดคล้องกับธรรมดา หรือเอาความรู้ต่อธรรมดานั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างนี้แหละ เราจึงได้มีการศึกษากัน

ความจริงเราก็ต้องศึกษาอยู่แล้ว แต่เราศึกษาไม่เป็น คนจำนวนมากศึกษาไม่เป็น ก็เลยทำให้เสียเวลากับชีวิต และผิดพลาด ไม่เจริญก้าวหน้า บางทีก็พลาดพลั้งไปในทางเสียหาย กลายเป็นความเสื่อมของชีวิตไป

ไตรสิกขา เดินหน้าไปกับชีวิตทั้งสามด้าน

ในเมื่อการศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต คือการที่ชีวิตต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี และชีวิตก็ต้องเป็นอยู่ตลอดเวลาอย่างที่ว่ามานั้น มันก็เลยเป็นเรื่องของชีวิตทั้งกระบวนการที่เป็นอยู่ ซึ่งเราจะแยกกระจัดกระจายออกไปไม่ได้

เพราะฉะนั้นเวลานี้จึงต้องยับยั้งว่า ไตรสิกขาก็อยู่ที่ชีวิตของเราทั้งหมดนี้แหละ การที่ไตรสิกขามี ๓ อย่าง ก็เพราะตรัสไปตาม ๓ ด้านของชีวิต ที่เรียกก่ายๆ โดยใช้ศัพท์สมัยปัจจุบันมาเทียบ ว่าเป็นเรื่องของ **พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา**

แต่ในเรื่องพฤติกรรม ขออย่าว่า ความจริงมันเป็นศัพท์ที่อาจจะเข้าใจไม่ถึงกับตรงกันทีเดียว เพราะเป็นการเอาคำสมัยใหม่มาเทียบเท่านั้น

ที่ว่าพฤติกรรมนั้น ของพระหมายถึงการที่เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งรอบตัวทั้งหมด ซึ่งบางอย่างเราอาจจะใช้ศัพท์ปัจจุบันว่าพฤติกรรมไม่ถนัด เช่นการใช้ ตา หู จมูก ลิ้น คือใช้ตา ดู – หูฟัง เป็นต้นนี้ เราจะเรียกว่าพฤติกรรมก็คงไม่ถนัด แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องของการสัมพันธ์กับโลก ถ้าใช้ภาษาแบบพระก็ว่าสัมพันธ์กับโลก แต่เดี๋ยวนี้เขาใช้คำว่า “สิ่งแวดล้อม”

โลกก็คือทุกอย่างรอบชีวิต เดียวนี้โลกนั้นเรามาเรียกเป็นสิ่งแวดล้อม แยกเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างหนึ่ง และสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง แต่ภาษาพระเรียกว่าโลกหมดเลย

ชีวิตของเราสัมพันธ์กับโลก เราใช้ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ และใช้กายกับวาจาสัมพันธ์กับโลกนั้น ด้านนี้เราเรียกไปพลางก่อนว่า **พฤติกรรม**

เรื่องของสิ่งแวดล้อมหรือโลกทั้งหมดนี้ เราจะต้องสัมพันธ์ให้ดีให้ได้ผล เป็นด้านที่ ๑ ของชีวิต แน่แน่นอนว่าชีวิตของเราด้านที่ ๑ คือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือโลก หรือสิ่งภายนอก ทั้งมนุษย์ทั้งวัตถุสิ่งของเครื่องใช้และธรรมชาติต่างๆ เราต้องสัมพันธ์แน่นอน

จึงต้องสัมพันธ์อย่างดี อย่างเป็นผล

ลึกลงไป การที่เราจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้และจะสัมพันธ์อย่างไรก็ขึ้นต่อเจตนา คือเจตจำนงของเรา ซึ่งประกอบ ด้วยแรงจูงใจ คุณภาพของจิตใจ และสภาพจิตใจที่มีความสุข- ความทุกข์เป็นต้น โดยเฉพาะความสุข และความทุกข์จะเป็นจุด หมายหลักในความสัมพันธ์ของเรา

การที่เรามีพฤติกรรม ทางกาย หรือทางวาจาก็ตาม การที่เรา ใช้ตา ดู - หู ฟัง ก็ตาม ลึกลงไปเรามักจะมุ่งเพื่อสนองความต้องการ ในแง่ของการหนีทุกข์และหาสุข ภาวะด้านจิตใจจึงมีอิทธิพลต่อ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา คือเรามีเจตนาอย่างไร อย่างหนึ่ง โดยมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมความว่า จิตใจมี บทบาทตลอดเวลาที่เรามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยพฤติ- กรรมและอินทรีย์

ต่อไปอีกด้านหนึ่ง คือ พร้อมกันนั่นเอง เราจะมี ความสัมพันธ์ได้แค่ไหน ก็อยู่ในขอบเขตที่เรามีความรู้ คือ ปัญญาของเรา รู้เข้าใจเท่าไรอย่างไร และเรามีความเห็นอย่างไร เราก็สัมพันธ์ไป ตามนั้นแค่นั้น เราเข้าใจว่าถ้าเราทำอย่างนี้จะเกิดผลดีแก่ชีวิตของ เรา จะช่วยให้เราหนีทุกข์ หรือได้รับความสุข แล้วเราก็มีพฤติกรรม ไปอย่างนั้นหรือสัมพันธ์อย่างนั้น เช่น เราคิดเห็นเข้าใจว่า ดูสิ่งนี้ แล้วเราจะมีความสุข เราก็มีพฤติกรรมและใช้อินทรีย์ที่จะดูสิ่งนั้น อย่างนี้เป็นต้น

สอนเด็กให้ได้ครบไตรสิกขา

ฉะนั้นในเวลาที่เราเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสิ่งทั้งหลายนั้น จึงมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ครบหมด คือ

๑) มีด้านพฤติกรรม ซึ่งถ้าจะพูดให้เต็มความหมายยังไม่รู้จะใช้ศัพท์อะไรดี เคยลองใช้คำหนึ่งไปพลางก่อนว่า “พฤติกรรมสัมพันธ์” ซึ่งไม่ใช่แค่พฤติกรรม แต่กว้างกว่านั้น ซึ่งจะต้องหาดูว่าใช้ศัพท์อะไรจึงจะดี ด้านนี้เรียกเป็นภาษาพระว่า “ศีล” คือสัมพันธกับโลกภายนอกทั้งหมด

๒) เบื้องหลังศีลก็มี “จิตใจ” คือมีสภาพจิตใจ ซึ่งมีเจตนา หรือเจตจำนงเป็นตัวนำที่จะกำหนดให้เราสัมพันธอย่างไร

๓) แล้วอีกด้านหนึ่งเหนือขึ้นไป เราจะสัมพันธได้แค่ไหนอย่างไร ก็ต้องเป็นไปตาม “ปัญญา” เริ่มจากความคิดเห็น ความรู้ ความเข้าใจเท่าที่มีและยึดถือไว้

สามอย่างนี้มีตลอดเวลาแยกกันไม่ได้ การพูดแยกกันเป็นการพูดในชั้นหยาบๆ เท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า เมื่อเราทำกิจกรรมอะไรก็ตามสักอย่างหนึ่ง แต่ละคนสามารถพิจารณา หรือถ้าทำกันเป็นกลุ่มทั้งกลุ่มก็สามารถพิจารณาก่อนทำก็ได้ หรือตรวจสอบหลังทำก็ได้ ว่าการศึกษา ๓ ด้านของเราเป็นอย่างไร

ก่อนทำ ก็คิดดู หรือตรวจดู ว่ากิจกรรมที่เรากำลังจะทำอยู่นี้

- ด้านที่ ๑ คือ ด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ได้แก่ ด้านศีล ดูว่ากิจกรรมการกระทำหรือพฤติกรรมของเรา นี่จะเป็นการเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนแก่ใคร ทำ

อะไรให้เสียหายหรือเปล่า หรือเป็นไปในทางส่งเสริม
เกื้อกูล ช่วยเหลือกัน อย่างน้อยก็ไม่ก่อให้เกิดโทษ ไม่
ทำให้ใครเดือดร้อน หรือทำอะไรให้เสียหาย

- ด้านที่ ๒ คือ **ด้านจิตใจ** ก็ดูว่า สภาพจิตใจของเราที่กำลัง
ทำอยู่หรือกำลังจะทำกิจกรรมอันนี้ เราทำด้วยเจตนา
อย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร มีแรงจูงใจอะไร มี
ความหวังดี ปวารณาดี อยากจะช่วยเหลือเกื้อกูลหรือ
คิดร้าย มีจิตใจที่ขุ่นบานแฉะใสหรือขุ่นมัว มีความสุข
หรือความทุกข์ เป็นต้น
- ด้านที่ ๓ คือ **ด้านปัญญา** หรือด้านความรู้ความเข้าใจ
ก็ตรวจสอบดูว่า เรารู้เข้าใจสิ่งที่เรากระทำนั้นชัดเจนดีหรือไม่
เป็นการกระทำที่ตรงตามเหตุปัจจัย จะก่อให้เกิดผลที่
เราต้องการได้ครบถ้วนกระบวนการหรือไม่ ทำไปแล้วจะ
เกิดผลดี - ผลเสียอะไรบ้าง เป็นต้น

ทุกกิจกรรมเราสามารถพิจารณาทั้ง ๓ ด้านครบเลย อย่าง
นักเรียนจะทำอะไรสักอย่าง คุณครูหรือหัวหน้าก็บอกว่า เออ ! เรา
ยอมเสียเวลานิดหนึ่ง มาช่วยกันคิดว่าสิ่งที่เรากำลังจะทำนี้ เอมมา
ตรวจดูกับชีวิตของเรา ๓ ด้าน ว่าเป็นไปด้วยดีไหม ว่าในด้าน
ความสัมพันธ์ก็ดีนะ ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ก่อความเดือดร้อน ไม่
เป็นโทษ แต่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล ด้านจิตใจของเราก็ดี ด้าน
ปัญญาเราก็กทำด้วยความรู้ความเข้าใจและคิดพิจารณา พอตรวจ
สอบชัดเจนแล้ว สึกขาครบสามด้าน...ก็ทำด้วยความมั่นใจเลย

สิกขาข้อศีลมี ๒ ด้าน

เมื่อทำไปแล้วก็ตรวจสอบได้อีก คราวนี้วัดผลด้วยภาวนา ๔ เลย แต่เรื่องภาวนา ๔ นี้ ต้องโยงกับสิกขา ๓ หรือไตรสิกขาให้ชัดเจน ต้องชัดว่า เราใช้ภาวนา ๔ วัดผลของสิกขา ๓

อีกอย่างหนึ่ง ต้องชัดว่า สิกขา ๓ กลายเป็นภาวนา ๔ เพราะเรื่องสิกขา ๓ เป็นการดูการทำงานแบบองค์รวมขององค์รวม ๓ (เรียกรวมเป็นคำเดียวว่า “ไตรสิกขา”) แต่เรื่องภาวนา ๔ เป็นการจำแนกแยกแยะออกดูแต่ละด้านให้ชัดไปที่ละอย่าง

ภาวนา ๔ ครูอาจารย์ที่นี้ทุกท่านคงทราบดีอยู่แล้ว คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา

เมื่อเทียบกับสิกขา ๓ ก็จะทำให้เห็นว่า ภาวนา ๓ ข้อหลัง ตรงกับสิกขา ๓ เลย แต่เพิ่มข้อแรกคือกายภาวนาเข้ามา จึงต้องทำความเข้าใจนิดหน่อยว่า สิกขาข้อแรก คือศีลนั้นแหละแยกออกเป็น ๒ อย่าง เป็นกาย กับศีล

ทำไมในภาวนา ๔ นั้น แยกศีลเป็น ๒ อย่าง ก็อธิบายว่า ศีลที่ว่าสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้นแยกย่อยออกไปเป็น ๒ ด้าน คือสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพด้านหนึ่ง และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้านหนึ่ง ในเรื่องภาวนานี้ต้องการดูที่ละเอียดให้ละเอียด จึงแยกศีลย่อยออกไปเป็น ๒ ด้าน

แต่ในไตรสิกขา ทำไมศีลจึงรวมหมด ทั้งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุ และสัมพันธ์กับบุคคลและสังคม ก็เพราะว่าในไตรสิกขานั้น ศีล-สมาธิ-ปัญญา ต้องเป็นไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓

อย่างตลอดเวลา ศิลปินต้องรวมเป็นข้อเดียว เพราะในครั้งหนึ่งๆ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียว

เป็นอันว่า การศึกษาก็อยู่ในกิจกรรมทุกอย่างของชีวิตนี้เอง จึงบอกว่าตั้งแต่เกิดมาเราก็ต้องเริ่มการศึกษาแล้ว เพื่อจะให้ชีวิตเป็นอยู่ด้วยดี เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงเริ่มฝึกคนให้ศึกษา ตั้งแต่ในการเป็นอยู่ประจำวัน ว่าการกินการอยู่นี้แหละ เราต้องมีการศึกษา ถ้ากินไม่เป็น ไม่รู้จักใช้ไตรสิกขาในการกิน การกินก็ไม่ได้ผลดี

กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา

กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา การกินก็เป็นความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใช่ไหม คือเป็นการสัมพันธ์กับวัตถุข้างนอก เพราะในการกิน หรือรับประทานนั้น เราใช้ลิ้น ใช้ปาก สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก จึงเป็นด้านศีล ถ้าใช้คือสัมพันธ์แล้วเป็นประโยชน์ เกื้อกูล ก็เป็นศีล แต่ถ้าใช้แล้วเกิดโทษก่อความเดือดร้อน ก็เสียศีล

พร้อมกันนั้น ในขณะที่กิน ด้านจิตใจเราก็มีความพอใจไม่พอใจ มีความสุขหรือความทุกข์ ใจที่ขุ่นบานหรือขุ่นมัวเศร้าหมอง ตื่นตัวหรือมัวเมา

นอกจากนั้นอีกด้านหนึ่ง การที่จะพอใจไม่พอใจ จะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับปัญญาด้วย ถ้ามองเห็นว่า ที่เรากินนี้มีความมุ่งหมายเพื่อให้สุขภาพดี ความพอใจก็เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ถ้าไม่ได้คิด ไม่ได้พิจารณา มุ่งสนองความต้องการของลิ้น

ต้องการรสอร่อย ความพอใจและความสุขก็จะไปอีกอย่างหนึ่ง

ตัวปัญญาความรู้ก็มาเป็นปัจจัย หรือนำทางให้แก่ความสุข ความทุกข์ด้วย และปรุงแต่งสภาพจิตใจ เช่น ความพอใจ หรือไม่พอใจ ท่านจึงสอนว่าให้เอาปัญญามาใช้พิจารณาว่าที่เรากินนี้ เรากินเพื่ออะไร

ด้วยเหตุนี้แหละ เมื่อพระบวชใหม่ เราจึงมีประเพณีมาแต่โบราณว่า ก่อนบวชต้องไปอยู่วัด ท่องบทสวดมนต์และฝึกฝนเตรียมตัวต่างๆ บรรดาบทสวดมนต์ทั้งหลายนั้น บทที่ให้ท่องบทหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้บางที่ไม่รู้จักแล้ว แต่เข้าใจว่าครูอาจารย์ส่วนใหญ่ที่มานี้คงรู้จัก เรียกกันว่าบทปฏิสังขาย ซึ่งเริ่มต้นว่า ปฏิสังขายนิส ปิณฑะปาตัง ปฏิเสวามิ เป็นต้น ซึ่งเป็นบทพิจารณาอาหาร บทนี้รู้จักกันมากที่สุด ที่จริงท่านให้พิจารณาหมดทุกอย่าง มีบทเฉพาะสำหรับแต่ละอย่างๆ

บทพิจารณาอาหารมีใจความว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงบริโภคหรือฉันภัตตาหารนี้โดยมองเห็นว่า มีใช่บริโภคเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อโก้เก๋อะไรต่างๆ แต่บริโภคเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ เพื่อเกื้อหนุนแก่ชีวิตประเสริฐหรือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม คือ นำร่างกายไปใช้ทำประโยชน์

นี่เป็นการที่เราเอาปัญญามาพิจารณา เมื่อเอาปัญญามาพิจารณาเกิดความเข้าใจถูกต้องแล้ว จิตใจก็เกิดความพอใจที่เปลี่ยนไป คือถ้าหากว่าแต่ก่อนนี้มองเห็นอาหารไม่ถูกปากหรือไม่ได้อย่างใจหน้อยก็โกรธ ไม่ยอมรับประทานแล้ว แต่ตอนนี้พอพิจารณาว่าประโยชน์อยู่ที่คุณค่าที่จะหล่อเลี้ยงชีวิต ให้มีสุขภาพ

แข็งแรง เราก็รับประทานได้ง่ายขึ้น ทำให้มีพฤติกรรมในการรับประทานที่ดียิ่งมถูกต้อง

ไม่ใช่เพียงแค่ว่ามีความพอใจที่จะรับประทานง่ายขึ้นเท่านั้น แม้แต่ปริมาณอาหารก็จะรับประทานไม่เกินควร ไม่ใช่ไม่เห็นแก่อร่อยก็กินเรื่อยไป แต่จะกินพอดี อย่างที่เรียกว่า “โภชนะ-มัตตัญญูตา” แปลว่า รู้จักประมาณในการบริโภค

การฝึกระดับนี้ ถ้าเป็นศิลปินของพระ จะมีชื่อเฉพาะเรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตสี่ล คือศิลปะที่อิงอาศัยปัจจัย ๔ แต่มีอีกชื่อหนึ่งว่า ปัจจัยปฏิเสวนา คือศิลปะที่เกี่ยวกับการเสวนปัจจัย ศิลปะประเภทนี้อยู่กับชีวิตประจำวัน แต่ห่างเหินไปจากคนไทยเรา จนเราแทบจะไม่รู้จัก ที่จริงศิลปะอย่างนี้สำคัญมากในครอบครัว ตั้งแต่ในบ้าน มาที่โรงเรียนก็สำคัญ

เอาปัญญากับจิตใจมาช่วยในการฝึกศิลปะ

จะเห็นว่าศิลปะอย่างนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ คือ สิ่งของที่กินที่ใช้ แต่ศิลปะนั้นก็สำเร็จด้วยปัญญา เราใช้ปัญญามาช่วยฝึกศิลปะ แล้วก็เลยกลายเป็นว่าเราใช้ศิลปะเป็นแดนฝึกปัญญาไปด้วย แต่ตัวเด่นในกรณีนี้เป็นเรื่องพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งภายนอก จึงเรียกว่า ศิลปะไม่เรียกว่า ปัญญา

แต่ในการที่ศิลปะจะเป็นไปได้นั้น ก็เห็นชัดเลยว่าต้องอาศัยปัญญา ที่รู้จักคิดพิจารณาและกินใช้ด้วยความรู้ความเข้าใจพร้อมทั้งด้านจิตใจก็มีความตั้งใจและพอใจเป็นต้นตามปัญญานั้น

การที่เราเรียกว่า ศิล สมาธิ ปัญญา จึงไม่ได้แยกออกจากกันเด็ดขาด เป็นแต่เพียงว่า ในตอนนั้นๆ จะเอาตัวไหนเป็นตัวเด่น

ขั้นศีลนี่เป็นการฝึกในชีวิตประจำวัน เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก คือเกี่ยวข้องกับวัตถุ และเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ เป็นด้านที่ง่าย ๆ หรือหยาบหน้อย มองเห็นชัด และในการฝึกด้านนี้เราก็เอาด้านจิตใจคือเรื่องสมาธิ และการคิดพิจารณาด้านปัญญาเข้ามาช่วย จึงเป็นการบูรณาการอยู่ในตัวเลย

จะเห็นว่า ในชีวิตที่เป็นจริงเราไม่สามารถจะไม่บูรณาการ ถ้าเราไม่บูรณาการมันก็ไม่สามารถจะเกิดผลดีขึ้นมาได้ ทั้งหมดนี้เมื่อมีการศึกษาถูกทางมันก็เป็นไปเอง แค่ฝึกศีลเท่านั้น สมาธิและปัญญาก็มาเอง แต่ต้องใช้ให้เป็น มันจึงเป็นเรื่องของไตรสิกขาที่เป็นไปตลอดเวลา

ทีนี้ มองดูในแง่มรรคก็ชัดว่า วิถีชีวิตที่ดีก็เกิดขึ้น เช่นในการที่เราจะรับประทานอาหาร เมื่อรับประทานด้วยความเข้าใจถูกต้องว่าอ...ที่จริงคุณค่าและความมุ่งหมายที่แท้ของการกินก็เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ดี พอเรามองเห็นและเข้าใจอย่างนี้ มันก็เข้าสู่แนวที่เรียกว่าเกิดสัมมาทิฐิใช่ไหม นี่ถือเป็นมรรคแล้ว นี่แหละมาด้วยกัน

ในเวลาที่เราพิจารณาไป ความเห็นที่ถูกต้องก็ก่อตัวขึ้นมาจากการรู้จักคิดพิจารณาถูกต้อง พอสัมมาทิฐิเกิด มันก็จะไปเป็นตัวตั้งต้นให้แก่วิถีชีวิตที่เรียกว่ามรรค ให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง กระบวนการศึกษาและพัฒนาชีวิตก็ดำเนินไปอย่างนี้ เป็นเรื่องของไตรสิกขากับมรรคมืองค์ ๘ ประสานไปด้วยกัน เราจึงบอก

ว่าเอาไตรสิกขามาบูรณาการให้เรามีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ เป็นอันว่าการศึกษามีตลอดเวลา

พอกินอยู่เป็น...ก็คิดเป็นเอง

ในการศึกษานี้เราเริ่มที่ศีล และเริ่มง่ายๆ ที่การเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่นการกินอาหาร การใช้สอยบริโภคสิ่งต่างๆ ตลอดจนเทคโนโลยีทุกอย่าง คือ ให้รู้จักถามตัวเองว่า ที่เราใช้มันนี้เพื่ออะไร? คุณค่าที่แท้ของมันอยู่ตรงไหน? ถ้าเด็กรู้จักหัดพิจารณา เขาก็เกิดการรู้จักคิดใช่ไหม ?

บางครั้งเราบอกกันว่าการศึกษาคือการคิดเป็น แต่ที่ว่าคิดเป็นนั้น บางทีก็ยิ่งอันกันไป ไม่รู้จะไปคิดตรงไหน ที่จริงนั้นคิดเป็นก็เริ่มตรงนี้แหละ คือเริ่มที่การกินอยู่ในชีวิตประจำวันนี่แหละ พอเรากินอยู่เป็น มันก็คิดเป็นเอง ถ้าเราคิดไม่เป็น มันก็กินอยู่ไม่เป็น เพราะฉะนั้น ให้ชีวิตประจำวันเป็นแดนเริ่มเองเลย พระพุทธเจ้าก็ให้ปัญญามาอยู่ที่ศีลนั่นแหละ และปัญญาที่จิตใจก็มาช่วยพัฒนาศีลขึ้นไป มาฝึกกันตั้งแต่นี้เลย

อย่างเช่นอยู่บ้าน ลูกจะรับประทานอาหาร พอถึงวันดีคืนดี คุณแม่ก็อาจจะถามว่า หนูลองคิดซิว่า “ที่เรากินนี้...ประโยชน์ของอาหารมันอยู่ที่ไหนแน่” หรือ “เรากินเพื่ออะไรกันแน่” อย่างนี้เด็กก็ต้องคิดแล้วใช่ไหม? นี่ก็คือใช้ความคิดกับเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันนั่นแหละ แล้วการคิดเป็นมันก็มาเอง

พอลคิดเป็น ก็ต้องคิดถูกใช่ไหม ? ถ้าคิดไม่ถูก มันไม่เกิดผลดี แล้วจะเรียกว่าคิดเป็นได้อย่างไร คิดเป็น คือคิดถูกต้อง ที่จะทำให้เกิดผลดี ถ้าคิดถูกต้องแล้ว ก็เป็นการคิดเป็น และคิดเป็นนั้นก็มาดูแลตั้งแต่ชีวิตประจำวัน เช่นมาดูแลที่กินอยู่เป็น ซึ่งเป็นเรื่องทางปฏิบัติที่ชัดเจนกว่าจะมาพูดว่า “คิดเป็นๆ” แต่ไม่รู้จะไปคิดที่ไหน

เป็นอันว่า คิดเป็นก็อยู่ในชีวิตประจำวันนี่แหละ ทุกอย่างที่จะให้ได้ผลดีก็ต้องมีการคิดเป็นทั้งนั้น และมันก็บูรณาการเอาปัญญาพร้อมทั้งจิตใจเข้ามาสู่กระบวนการหมดเลย คือกระบวนการของชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การกินอาหารเป็นต้นไป

จะใช้เสื้อผ้าละ...หนูก็ลองคิดดูซิ ที่เรานุ่งห่มเสื้อผ้านี้เพื่ออะไร ? ประโยชน์ของเสื้อผ้านั้นอยู่ที่ตรงไหนแน่ ? บางคนใช้เสื้อผ้ามาเป็นสิบบๆ ปีก็ไม่เคยคิดเลยว่านุ่งห่มเพื่ออะไร ? บางทีก็หลงไปตามค่านิยม หลงไปตามกัน ทำตามๆ กันไป ถ้าตามๆ กันไปในทางที่ดี ได้ความเคยชินที่ดี กลายเป็นแบบแผนที่ดี...ก็ดีไป แต่เมื่อไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ไม่มีการคิดเป็น ก็เสี่ยงอันตราย ตามกันไปกันมาแบบลุ่มหลงเป็นโมหะ ชีวิตก็เสื่อม สังคมก็โทรม

วินัย คือ จัดตั้งวิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา

ในหลักการฝึกที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ เมื่อพูดถึงวินัย เรามักไปนึกถึงแต่ศีลของพระ แล้วเราก็ไม่ได้เอาไปใช้ในวิถีชีวิตของญาติโยม ก็เลยเสียประโยชน์ที่ควรจะได้ สำหรับพระนี่มีดีอย่างหนึ่ง คือมีวินัยชัดเจน

วินัยนี้เป็นเครื่องมือที่จะสร้างวิถีชีวิต และเป็นตัวกำกับช่วยให้เรานำเอา “ระบบไตรสิกขา” มาใช้ได้ พุดง่าย ๆ วินัยเป็นการจัดตั้งของมนุษย์ เพื่อให้เป้าหมายทางธรรมชาติเกิดผลขึ้นมา

เรารู้ความจริงแล้วว่า ธรรมชาติเป็นอย่างนี้ เราต้องการจะมีชีวิตที่ดีงาม ธรรมชาติหรือธรรมดามันเรียกร้องให้เราทำอย่างนี้ เอะ! ที่ว่าต้องทำอย่างนี้พุดสั้น ๆ ว่าต้องไตรสิกขา แล้วจะมีวิถีอย่างไรให้คนทำอย่างนั้นหรือมีวิถีชีวิตอย่างนั้นละ เราก็จัดตั้งวิถีชีวิตแบบนั้นขึ้นมา เรียกว่า “วินัย”

วินัย คือ การจัดสรร หรือจัดตั้งระบบวิถีชีวิต ที่จะทำให้คนต้องดำเนินชีวิต และทำกิจกรรมต่าง ๆ อยู่ในแนวทางที่เราต้องการ ให้เป็นไปตาม “หลักไตรสิกขา” เพราะฉะนั้น วินัยจึงมาเป็นตัวสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุดกับศีล คือจัดตั้งให้เกิดเป็นศีลหรือจัดตั้งวิถีชีวิตที่จะให้มีสิกขาขึ้นศีล เพราะศีลเป็นเรื่องของพฤติกรรม ซึ่งแสดงออกทางกาย และวาจา ชัดเจนออกมา การจัดตั้งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งอยู่ในสังคม ก็ออกมาในรูปของศีล

ที่จริงวินัยไม่ใช่แค่ฝึกศีลหรือ ก้จัดตั้งให้เกิดโอกาสที่จะฝึกไตรสิกขาทั้งหมดนั้นแหละ แต่มันปรากฏชัดที่ศีล พอฝึกตามวินัย มีชีวิตตามวินัย ตามรูปแบบที่วางไว้เนี่ย มันก็เกิดเป็นศีลขึ้นมา คือเป็นการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรม ทางกาย และวาจา เป็นต้น ที่เป็นปกติอย่างนั้น ศีลก็คือพฤติกรรมดีงามที่เป็นปกติอย่างนั้นแล้ว อยู่ตัวแล้ว หรือจะเรียกเป็นความเคยชินเลยก็ได้ แต่หมายถึงความเคยชินในทางที่ดี

ถ้ามองเห็นความสำคัญของความเคยชิน ก็รู้ความสำคัญของวินัย

คนเรานี้อยู่ด้วยความเคยชินเป็นสำคัญ ใครจะปฏิเสธได้... ที่เราอยู่กันนี้ เราทำไปตามความเคยชินแทบทั้งนั้น เราจะชอบอะไร เราจะหันไปหาอะไร เราจะพูดคำไหนอย่างไร แม้แต่จะเดินแบบไหน ก็มักทำไปตามความเคยชิน

ความเคยชินนี้มีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความเคยชินทางใจ ก็คือใจจะชอบอะไร เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่น คนที่ชอบไปเที่ยวห้างสรรพสินค้า ความเคยชินจะออกมาเลย คนหนึ่งก็ไปเข้าร้านหนังสือ อีกคนหนึ่งก็ไปร้านขายเครื่องใช้ของใช้ในบ้าน อีกคนหนึ่งไปร้านเครื่องบันเทิง หรือสั่งบำรุงบำเรอความสุข นี่เป็นไปตามการสั่งสมสภาพจิตใจที่เคยชิน คนเราก็มักทำไปตามความเคยชินนั้น

พระพุทธเจ้าทรงเน้นความสำคัญของความเคยชิน คนเรามีทั้งความเคยชินที่ดี และความเคยชินที่ไม่ดี ถ้าเคยชินไม่ดีก็เสียหาย ซึ่งอาจจะทำให้เสื่อมได้มาก

ถ้าไม่มีคนอย่างพ่อแม่หรือคุณครู ที่เป็นกัลยาณมิตรมาช่วยนำ เด็กก็อาจจะจับพลัดจับผลูไปสร้างความเคยชินที่ไม่ดีขึ้นมา เช่น เด็กเกิดนึกสนุกขึ้นมา ถือไม้ติดมือ เดินไป พอเห็นต้นไม้ดอกไม้ ก็หวดซ้ายหวดขวา ไขว่ไม้ดอกไม้ขาดกระจุย ต่อมาอีกวัน พอเดินไป แกกก็มีควมโน้มเอียงจะทำอย่างนั้นอีก ทำไปทำมาก็เคยชินติดนิสัยกระทั่งไปเป็นผู้ใหญ่ ที่นี้ก็แก้ยากแล้วสิ

เพราะเหตุนี้เราก็เลยต้องพยายามเข้าชิงเสียก่อน ซึงกันระหว่างความเคยชินที่ดี กับไม่ดี โดยที่เราชิงให้ความเคยชินที่ดี เริ่มต้นได้ก่อน พอเคยชินดีแล้วเราก็สบายใจได้ ฉะนั้น ศิลนี้เป็นเรื่องสำคัญในแง่หนึ่งก็คือ การฝึกความเคยชินที่ดีนั่นเอง และความเคยชินที่ดีนี้ก็เกิดขึ้นด้วยวินัย คือ การจัดตั้งระบบ การวางระเบียบแบบแผนอะไรต่างๆ ให้มีการทำพฤติกรรมที่ดีกันจนเคยชินอยู่ตัว

วินัยแปลว่าอะไร? ท่านแปลว่า “การนำไปให้วิเศษ” ภาษาของพระแปลได้แบบนี้ ซึ่งในภาษาทางปฏิบัติก็แปลว่า “การฝึก” นั่นเอง แต่ห้ามแปลว่า “ข้อบังคับ” ไม่รู้ว่าทำไมคนไทยไปแปลว่า ข้อบังคับ ย้ำอีกทีว่า วินัย แปลว่า การนำไปให้วิเศษ หมายความว่า ชีวิตมนุษย์เรานี้จะดี จะวิเศษ จะประเสริฐได้ก็ด้วยการนำไปให้ถูกทาง

ถ้ามีผู้นำที่ดี มีประสบการณ์ รู้เข้าใจ เห็นทางถูกต้อง มีสัมมาทิฐิอยู่แล้ว จะนำไปในทางที่ถูกต้อง ก็มาจัดตั้งวางระบบขึ้นเป็นวินัย

ระบบการจัดตั้งนี้สำคัญมาก วินัยเป็นรูปแบบที่ว่า บางทีโดยที่ยังไม่ทันรู้ตัว เราก็ได้ความเคยชินที่ดีแล้ว เป็นธรรมดาว่าเราจะหวังให้ทุกคนทำอะไรโดยต้องคิดพิจารณาทุกอย่างนี้ยาก แต่โดยมากคนจะทำตามกันไป ไซ้หม เราไม่ทันดู ไม่ทันช่วยเลย แกตามไปซะแล้ว แกตามคนอื่น ถ้าตามอย่างที่ไม่ดีไป เกิดเป็นความเคยชินที่ไม่ดีเสียแล้ว คราวนี้ก็เป็นปัญหาที่ยาก

เพราะฉะนั้น เราก็เลยหาทางให้มีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความ

เคยชินที่ดีร่วมกันที่ถ่ายทอดต่อมา เอมามาช่วย ซึ่งก็อยู่ในเรื่องวินัยนี้แหละ เป็นระเบียบ แบบแผน ธรรมเนียม จารีต ประเพณี อะไรต่าง ๆ ซึ่งในที่สุดก็เป็นวิถีชีวิตขึ้นมา

วินัยเป็นรูปแบบ

ต้องรักษาสาระไว้ และสื่อสารได้

ในเรื่องการจัดตั้งที่เป็นวินัยนั้น เราก็ต้องการจัดตั้งวิถีชีวิตและแบบแผนของสังคม ให้มันอยู่ตัวเป็นศิลปะให้ได้ พอเรามีวิถีชีวิตอย่างนั้นอยู่ตัวแล้ว มันก็กลายเป็นศิลปะขึ้นมา เพราะฉะนั้นวินัยจึงเป็นจุดเริ่มต้น

แต่เวลาพูดกับญาติโยม เราไม่ได้ใส่ใจพิจารณา เราไม่นึกว่าญาติโยมก็ต้องมีวินัย เดียวนี้จึงต้องย้ำกันเรื่อย ว่า “นี่ ที่จริงญาติโยมศฤง์สิทธิ์ก็มีวินัยนะ ไม่ใช่มีแต่พระ” เวลาพูดถึงวินัยก็นึกถึงแต่วินัยพระ ถ้าไม่งั้นก็นึกถึงวินัยทหาร และวินัยอะไรต่ออะไร แต่แท้จริงที่สำคัญอย่างยิ่ง คือวินัยชาวพุทธ วินัยชาวบ้าน ซึ่งทุกคนต้องมี

พอนึกถึงวินัยของพระ ก็จะทำให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงฝึกให้พระมีวิถีชีวิตที่ดี ด้วยอาศัยวินัย จึงจัดตั้งขึ้นมาเป็นรูปแบบ ซึ่งถ้ารูปแบบนี้คนปฏิบัติโดยมีความเข้าใจ ใช้ปัญญา และได้จิตใจมาร่วมด้วย เช่น พอใจ สม่ครใจ เต็มใจ ตั้งใจอยากฝึกให้เป็นด้วย ก็ไปได้ดี แต่ถ้าไม่มีด้านปัญญาและจิตใจเข้ามา มันก็เหลือแต่รูปแบบ แต่ก็ยังดีนะที่วินัยภายนอกช่วยรักษารูปไว้ トラบใดที่ยังมี

ขวด ก็ยังมีทางที่จะกรอกน้ำใส่ ถ้ายังมีแก้ว ก็ยังมีทางไปตักน้ำมาดื่ม ถ้าต่อนั้นน้ำไม่มีแล้ว เนื้อไม่มี มีแต่แก้ว มันก็ใช้ประโยชน์ไม่ได้ แต่ถ้าเรายังมีแก้ว ก็ยังดีกว่าไม่มีเลยใช่ไหม ? วันดีคืนดีเรารู้ว่า เอ๊ะ ! แก้วนี้มันไม่ใช่ของที่จะทิ้งไว้เฉยๆ นะ มันต้องเอามาใช้ประโยชน์ใส่น้ำดื่มหรืออะไรเป็นต้น เอา ! เราก็เอามาใช้ประโยชน์

เหมือนวินัย แบบแผนที่เป็นรูปแบบนี้ นานๆ ไป สาระ และความเข้าใจความหมาย เป็นต้น มันหายไป เหลือแค่รูปแบบ แต่รูปแบบนี้ก็รักษาไว้ เช่น สังคมกรรมหลายอย่างของพระเวลานี้ เหลือเพียงพิธีกรรม พอเหลือเป็นพิธีกรรม ก็เหลือแต่รูปแบบ ทำกันไปโดยไม่เข้าใจความหมาย คิดไปอีกทีว่า เอา ! ก็ยังดียังรักษารูปแบบไว้ ก็ได้ชั้นหนึ่ง พอจะได้ความเคยชินที่ดี แต่ไปๆ มาๆ เหลือเป็นเพียงความศักดิ์สิทธิ์ เหลือเป็นความไม่รู้อะไรเลย ไปๆ มาๆ บางทีเขวเถลไถลไปไหนไม่รู้

เหมือนที่ยกตัวอย่างเมื่อกี้ว่า ในศีลของพระ มีเรื่องการปฏิบัติต่อบัณฑิต ๔ เรียกว่า บัณฑิตปฏิเสวนา เป็นศีลชนิดหนึ่ง เพราะฉะนั้นเวลาจะบวชพระนี่ สมัยอดีตต้องมาอยู่วัดก่อนและท่านก็จะให้ท่องบทสวดมนต์ต่างๆ ซึ่งมีบทสวดปฏิสังขายโย คือบทพิจารณาบัณฑิต ๔ นี้ด้วย ต้องท่องหมด เรียกว่า “บัณฑิต-ปัจจุเวกขณ์” แล้วก็มีทั้งบทสวดพิจารณาปัจจุบัน และบทสวดพิจารณาอดีต หมายความว่า ถ้าแปลไปไม่ได้พิจารณาต่อนับประทาน หรือตอนใช้บัณฑิต ๔ ก็เอาไว้ตอนผ่านไป แล้ว โดยเฉพาะตอนทำวัตรค่ำ ก็มาสวดกันเพื่อตรวจสอบทวนตัวเอง จะได้สนใจและได้วัดผลไปด้วย

ที่นี้ก็กลายเป็นประเพณีของพระที่จะต้องท่องเอาไว้ พอถึงเวลาฉันก็ เข้า ! พิจารณานะ แต่ไปๆ มาๆ สวดกันไปๆ กลายเป็นเสกอาหาร เวลานี้ตอนว่าปฏิสังขาย บางทีเรียกกันว่า “เสกอาหาร” หรือ “เสกข้าว” เลยนึกว่า เวลาจะฉันเราสวดบทนี้เพื่อจะให้อาหารมันศักดิ์สิทธิ์ หรืออะไรทำนองนั้น เรียกกันมาอย่างนี้ กลายเป็นคำที่ชาวบ้านเขาเรียกกัน

แต่เดี๋ยวนี้เลื่อนไปเลื่อนมา ก็เลิกสวดเลย เดี่ยวนี้ไม่ค่อยมีแล้ว ยิ่งบวชกันสั้นๆ ก็เลยไม่รู้จัก บางแห่งไม่รู้จักเลย ปฏิสังขาย อันนี้ก็เป็นตัวอย่างของความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนและเลื่อนกลางต่างๆ ที่เป็นไปได้ และเป็นไปแล้ว

รู้จักศีลครบ ๔ หมวด จึงจะเข้าใจคำว่า “ศีล”

วินัยมีประโยชน์อย่างที่ว่ามานี้ แต่ถ้าใช้ไม่เป็นมันก็คลาดเคลื่อนเลื่อนกลาง จนกระทั่งเนื้อหามืดไป ก็อาจจะเขว กลายความหมายเป็นอย่างอื่น จนถึงขั้นใช้ผิดวัตถุประสงค์ไปก็ได้ แต่นี่คือให้เห็นว่า การฝึก หรือการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา เป็นอย่างนี้

การฝึกตนและฝึกคนเริ่มตั้งแต่ชีวิตประจำวันซึ่งเราอาจจะมีมองข้ามไป ตั้งแต่เรื่องกริยาการอยู่ธรรมดาเนี่ยแหละ เพราะอย่าง ที่บอกแล้วว่า การทำให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ดีเป็นสิกขา และชีวิตที่เป็นอยู่ได้ดี ก็เป็นมรรค เพราะฉะนั้น การศึกษาก็คือการทำให้ชีวิตสามารถเป็นอยู่ได้อย่างดี และ การศึกษาก็เริ่มต้นเมื่อคนกิน

อยู่เป็น

เมื่อกินอยู่เป็นการศึกษาก็เริ่มทันทีเลย ก็เลยอยากจะเน้นทุกคนในครอบครัว ตั้งแต่คุณพ่อคุณแม่ก็ต้องใช้ศิลปะประเภทนี้ด้วย ต้องมีศิลปะให้ครบ อย่าไปเอาเฉพาะศิลปะ ๕ ก็เลยต้องถือโอกาสพูดเรื่องศิลปะ นี้เวลาก็เกินแล้ว เรื่องศิลปะนี้ขอพูดอีกนิดหนึ่ง

ศิลปะของพระนี่ท่านจัดเป็น ๔ หมวด

๑. ปาฏิโมกขสังวรศิลปะ ศิลปะคือความสำรวมในปาฏิโมกข์ อันนี้คือศิลปะแม่บท หรือศิลปะที่เกิดจากวินัยแม่บท คือวินัยแม่บทของชุมชน

เป็นธรรมดาว่าชุมชนแต่ละชุมชนจะต้องมีกติกา มีข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน ที่จะคุมชุมชนให้อยู่ในแบบแผนเดียวกันอย่างประณีตงดงาม และกำกับความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการมีชีวิตแบบนั้น เช่น ชีวิตครอบครัวของเรา ควรมีวัตถุประสงค์อย่างไร ? เราควรอยู่กันอย่างไรจึงจะได้ผลตามวัตถุประสงค์นั้น ? ก็วางข้อปฏิบัติขึ้นมา จะเรียกว่ากติกา หรืออะไรก็ตาม ก็ตกลงกันได้

สำหรับคุณให้สั้ทั่วไป หรือสังคมใหญ่ เราเอาศิลปะ ๕ นี้แหละ เป็นศิลปะปาฏิโมกข์ คือเป็นศิลปะแม่บทสำหรับคุมให้สังคมอยู่กันด้วยดี จะได้เป็นฐานให้ชีวิตของแต่ละคนก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปได้

๒. อินทริยสังวรศิลปะ เป็นศิลปะอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญ คือการใช้อินทริย ตั้งแต่ตา หู นี่เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด อินทริยเป็นเรื่องใหญ่มาก คือเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้แหละ โดยเฉพาะจะต้องใช้ตาเป็น ใช้หูเป็น ต้องดูเป็น ฟังเป็น

เรื่องนี้เป็นปัญหาหนักของยุคปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในยุคที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เกิดปัญหาหนักมาก เพราะคนใช้เทคโนโลยีไม่เป็น และการที่เราใช้เทคโนโลยีไม่เป็น ก็เพราะไม่มีศีลด้านนี้ เมื่อศีลด้านอินทริยสังวรไม่มี เราก็ใช้เทคโนโลยีไม่เป็น ดูทีวีไม่เป็น ใช้เครื่องเสียง ใช้และเสฟอะไรต่ออะไร แม้แต่คอมพิวเตอร์โดยไม่รู้และไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ที่แท้จริงเลย

ถ้าใช้อินทริยเป็น ก็ใช้ด้วยสติ และให้เกิดปัญญา ให้เข้าหลักสติปฏิฐานในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ที่ว่า จะดู จะฟังอะไรก็ได้ ๒ อย่าง คือ ได้**ญาณ** คือได้ความรู้ความเข้าใจ เข้าถึงความจริงของสิ่งนั้นๆ จับสาระได้ และ ได้**สติ** คือได้ข้อมูลไว้สำหรับระลึกใช้ประโยชน์ ได้ ๒ อย่าง คือ ได้ความรู้ความเข้าใจ และได้ข้อมูล ไม่ไปตามชอบใจไม่ชอบใจ ไม่ติดอยู่แค่ถูกใจเพลิดเพลิน

ถ้าเราใช้ สติปฏิฐาน ตั้งแต่เด็กๆ ก็สังเกตว่าเขาดูอะไรฟังอะไรแล้วเขาได้ไหม ๒ อย่างนี้ คือ ได้ความรู้ความเข้าใจ และได้ข้อมูลไว้ใช้ ได้สองอย่างนี้ก็เข้าสติปฏิฐานแล้ว คือจิตไม่ไปตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ มันก็ไม่ไปหลงวุ่นวายอะไรแล้ว พอใช้ตา ดู หู ฟัง เป็นแล้ว ก็เป็นอินทริยสังวร แต่ถ้าตา ดู หู ฟัง แค่เด็กดูทีวี ถ้าแกไม่มีหลัก ไม่มีอินทริยสังวร ก็ไปแล้ว แกก็ดูแค่ลุ่มหลง ชอบใจ-ไม่ชอบใจเพลิดเพลิน หลงมัวเมา ไม่ได้ประโยชน์อะไรที่ควรจะได้

เอาละ ... ไม่ว่าจะอะไร เรื่องบันเทิง สนุกสนาน ก็ว่าไป แต่อย่าให้มันกลายเป็นหลักนะ ความสนุกสนานบันเทิงนั้นเป็นตัวประกอบ ต้องถามว่าตัวแท่งที่เราต้องการหรือประโยชน์ที่แท่งนั้นเรา

ได้หรือเปล่า ต้องให้เรื่องบันเทิงเป็นตัวประกอบ และให้ได้ตัวแท้ คือได้ความรู้เข้าใจ และได้ข้อมูลไว้ระลึกใช้

ทำไม ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ท่านเริ่มต้นโดยเอาศีล เป็นที่บูรณาการไตรสิกขา

ในเวลาที่ต้องให้เกิดความรู้ความเข้าใจ มองหาหรือมองเห็น เหตุปัจจัย อาจะถามว่า นี่คืออะไร มันเป็นอย่างไรมันเป็นมาอย่างไร มันเป็นเพราะอะไร เขาทำมันมาทำไม มันมีคุณมีโทษอย่างไร ควรจะใช้อย่างไร ฯลฯ อย่างนี้ถามเข้าไปเถอะ ให้มันได้ **ญาณ** ได้ความรู้ และได้**สติ** เพิ่มข้อมูลไว้ใช้ต่อไป

นี่ถ้าเด็กดู-ฟังอะไร โดยใช้หลัก**อินทริยสังวร** และเอา**สติ-ปฏิฐาน**มาใช้ แกกีสบาย ชีวิตแกกดี ไม่เกิดโทษแก่ตัวเอง ตัวเองก็พัฒนา และไม่เกิดโทษแก่พ่อแม่ครอบครัว

แต่เนื้เวลานี้ไม่มีหลักเลย เอาแต่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ อย่างที่ทางพระท่านเรียกว่า ตาดู หูฟัง ได้แค่นินดี-ยินร้าย อยู่แค่นินดี-ยินร้าย พอยินดี-ยินร้าย ก็ชอบ-ชัง พอชอบ-ชัง ก็ปรุงแต่งตามชอบ-ชัง ทุกข์โทมนัส ความสุขไสมนัสอะไรก็ไปตามนี้ ความลุ่มหลง มัวเมา โลกะ โทสะ โมหะ มากันเป็นกระบวนเลย

แบบของเราว่า **ญาณมัตตตายะ สติมัตตตายะ** (พูดเต็มว่า ญาณมัตตตายะ ปฏิสสติมัตตตายะ) เานี้เป็นหลักเลยนะ ถามว่าได้ความรู้ใหม่ ได้คิดและข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ใหม่ ถ้าได้อย่างนี้ยิ่งดูยิ่งฟังเท่าไรก็กลายเป็นดี แต่ศีลแค่นี้เราก็ไม่เอามาใช้กันเลย

ถ้าเด็กไทยมีศีลแค่นี้เราสู้ได้เลย เทคโนโลยีอะไรมา จะมาเท่าไร เรามีอินทรียสังวรบีบก็อยู่มือเราเลย เราใช้ได้ประโยชน์หมดเลย มันจะมาทำโทษเราใช้เป็นหมด พอใช้เป็นก็เป็นศีล

พอใช้ตาหู หูฟังเป็นแล้ว ทีนี้ฝรั่ง-ญี่ปุ่นจะสร้างความเจริญมาอย่างไรเรารับมือได้ที่ทันทีเลย คือเอามาทำให้เกิดประโยชน์ ไม่กลายเป็นการสร้างความเสี่ยงมโหฬารให้แก่ชีวิตและสังคม

แต่เวลานี้ คนไทย ขอใช้ศัพท์ว่า ถูกกระแสความเจริญไหลมาท่วมทับและจมตายอยู่ใต้กระแสความเจริญนั้น หมายถึงความว่า ปัญญาก็ไม่ใช้ ใจก็ไม่ดี ศีลก็ไม่มี ใช้ไม่เป็น ได้แต่ติดจมอยู่ใต้ความเจริญ แทนที่ว่า ฝรั่ง-ญี่ปุ่น สร้างความเจริญมาเท่าไร เราขึ้นไปยืนบนความเจริญนั้นเลย อย่างนี้จึงจะเก่งจริง การศึกษาถึงจะได้ประโยชน์

เออ...เออละ ความเจริญอย่างนี้ เทคโนโลยีเหล่านี้เขาสร้างมาแล้วนี่ และเราต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เราก็เอามาทำประโยชน์ใช้ให้เป็น ให้ได้คุณค่าจากมันเต็มที่ ให้เกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคมของเรา ก็เท่านั้นแหละ ความเจริญมีมาเท่าไร ก็เท่ากับว่าเราทუნเวลาที่สร้างที่จะคิดทำสิ่งนั้น เราก็ขึ้นไปยืนเหนือความเจริญนั้นแล้วเอามันเป็นฐานที่จะก้าวต่อไปเลย

ทีนี้ทำอย่างไรจะให้คนของเราได้หลักการนี้ คือเอาความเจริญของเขามาเป็นฐานเพื่อเราจะยืนขึ้นและก้าวต่อไป แทนที่จะไปติดจมอยู่ใต้ความเจริญนั้น ได้แค่ว่ายวนหมุนจมลงไปเลย การอยู่เหนือความเจริญ หรือเอาความเจริญมาใช้ประโยชน์แค่นี้เราก็ทำไม่ได้ แต่ถ้าเราปฏิบัติตามศีล แค่อินทรียสังวรก็อยู่เราแล้ว เราได้หลัก

เลย และเราก็ใช้ความเจริญที่เขาสร้างมาเป็นฐานให้เราก้าวต่อไป

ได้แค่ศีล เพียงชั้นกินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้น เด็กไทย สังคมไทย มีหรือจะไม่พัฒนา

๓. ศีลหมวดที่ ๓ ขอสลับนิด ขอเอาเรื่อง**ปัจจัยปฏิเสวนา** ที่เป็นข้อ ๔ ของท่าน ขึ้นมาก่อน เพราะพูดเกี่ยวกับเด็ก

เรื่องการเสพปัจจัย ๔ ก็เกี่ยวกับสิ่งของเครื่องกินเครื่องใช้ คือการกินอยู่ บริโภคนี้ ที่ว่ากินเป็น บริโภคเป็น ใช้ของเป็น ซึ่งได้พูดมาครั้งหนึ่งแล้ว พอจะกินอะไร จะใช้เสื้อผ้าอะไร ก็เข้าใจความมุ่งหมายว่าเพื่ออะไร มองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้ของมันว่าอยู่ที่ไหน

แม้แต่จะใช้คอมพิวเตอร์ก็ต้องมองต้องคิดว่า คอมพิวเตอร์มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ถ้าเรากินอยู่เป็น เวลาจะใช้คอมพิวเตอร์เราก็คิดแล้ว เรามีนิสัยคิดเป็นแล้ว ไม่ว่าจะกินอยู่บริโภคอะไร ความคิดก็มาทันทีเลย ความคิดเป็นก็มาประยุกต์เข้ากับเรื่องการกินอยู่ทุกอย่าง ฉะนั้นเวลาจะใช้คอมพิวเตอร์เราก็คิดว่าคอมพิวเตอร์นี้ประโยชน์ที่แท้ของมันคืออะไร ไม่ใช่ได้แค่เล่นเกมแล้วก็จบกัน ถ้าใช้ศีลข้อนี้มันก็มีทางที่จะเกิดการศึกษาและสร้างสรรค์

เด็กมาวัดเคยถามเด็กว่า “หนู ดูทีวีวันละกี่ชั่วโมง ดูรวมแล้ว สัปดาห์ละเท่าไร แล้วก็ใช้คอมพิวเตอร์เพื่ออะไร”

ถามไปว่า “หนูดูทีวีเพื่อเสพกีฬาเปอร์เซ็นต์ เพื่อศึกษากีฬาเปอร์เซ็นต์” เด็กไม่เคยแยกเลย ตอนต้นก็อาจจะงงหน่อย พอเด็กแยกได้แล้ว แกบอกว่าหนูดูเพื่อเสพ ๙๙ เปอร์เซ็นต์ อย่างนี้ก็แย่แล้ว ก็เลย

ถามว่า “หนู...แล้วที่หนูทำอย่างนั้นถูกต้องไหม ดูเพื่อเซฟ ๙๙ เปอร์เซ็นต์ ดูเพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย” เด็กบอกว่าไม่ถูก “อ้าว! แล้วจะทำอย่างไรดีละ ให้หนูคิดเองนะ พระไม่วินิจฉัย” เด็กก็บอกว่า “ต้องแก้ไข...”

เด็กว่าอย่างนั้น พอบอกว่า จะแก้ไข การศึกษาก็มาแล้ว ที่นี้ ก็ถามต่อไปอีกว่า “อ้าว...แก้ไข หนูจะทำอย่างไรละ” “ก็ต้องดูเพื่อศึกษามากขึ้น” “แล้วหนูจะเอาเท่าไรละ” เด็กบอกว่า “ห้าสิบ ห้าสิบ ดูเพื่อเซฟห้าสิบ ดูเพื่อศึกษาห้าสิบ”

บอกว่า “โอย ! หนู...เห็นใจ ไม่ต้องมากขนาดนั้นละ การศึกษานะ จาก ๑ เปอร์เซ็นต์ มาเป็น ๕๐ เปอร์เซ็นต์ นี่มันหนักมาก” เลยบอกว่าหนูค่อยๆ คิดเถอะ พระเห็นใจ หนูอยู่ในยุคนี้ กระแสสังคมเขาเป็นอย่างนี้ ก็ให้ค่อยๆ คิด

ในที่สุดเด็กบอกว่า “เอาดูเพื่อศึกษา ๓๐ เปอร์เซ็นต์ ดูเพื่อเซฟ ๗๐ เปอร์เซ็นต์” เอละ แคนี่เริ่มต้นได้แล้ว

อย่างนี้เป็นการศึกษาพุทธศาสนาในชีวิตประจำวันเลยใช่ไหม ไตรสิกขามาเสร็จเลย กินอยู่ดูฟังเป็น คิดเป็น จิตใจดีงาม มีความสุขกับการทำสิ่งที่ถูกต้อง ถ้าเราทำถูกทางนี้มันมาเป็น กระบวนเลย

รวมความว่าคือ **ด้านปัจจัยปฏิเสวนา** คือการกินใช้เซฟ บริโภคปัจจัย วัตถุสิ่งของ เครื่องใช้ เทคโนโลยี โดยรู้จักคิด พิจารณา อย่างน้อยให้รู้ว่ามันมีเพื่ออะไร ประโยชน์มันอยู่ที่ไหน คุณค่าแท้คืออะไร

อาชีพเป็นแดนใหญ่ ทั้งโดยกิจกรรม และโดยกาลเวลา ในการที่จะเอาไตรสิกขามาพัฒนาชีวิตคน

๔. ต่อไป **อาชีพปาริสุทธิศีล** เป็น ศีลด้านอาชีพะ เรื่องของ อาชีพการงานการเลี้ยงชีพ คือการที่จะได้จะมีปัจจัย ๔ มาเสพบริโภค ที่จริงท่านเอาปัจจัยปฎิเสวนา ไปไว้ข้อสุดท้าย เพราะอะไร เพราะว่าเรามีอาชีพก่อน เราต้องรู้จักหาเลี้ยงชีพ จึงได้ปัจจัย ๔ มาบริโภค แล้วก็บริโภคให้เป็น แต่เด็กได้ของบริโภคจากพ่อแม่หามาให้ สำหรับเด็กก็เลยเน้นศีลด้านเสพบริโภค

อย่างไรก็ตาม เด็กๆ ก็ต้องเป็นอยู่ประพตัตว์และทำหน้าที่ต่างๆ ให้สมกับการที่จะได้ของกินของใช้นั้นมาเสพบริโภค เพราะฉะนั้นเด็กก็ต้องมีอาชีพะที่ถูกต้อง เรียกว่า อาชีพปาริสุทธิศีล แปลตามตัวว่าศีลที่เป็นความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะ ซึ่งเป็นศีลอีกหมวดหนึ่ง อย่างในมรรค ศีลประเภทนี้ก็คือสัมมาอาชีพะ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มาก คนมักมองข้ามเรื่องอาชีพ อย่าลืมว่าในมรรค สัมมาอาชีพะเป็นศีลข้อสำคัญ

บางทีศีล ๘ ท่านแสดงไว้สองชุด ศีล ๘ ที่เราเรียกกันว่า อุโบสถศีลนี้แบบหนึ่ง แล้วก็อาชีพวัฏฐุมกศีล ศีลมีอาชีพะเป็นที่ ๘ อีกชุดหนึ่ง ชุดหลังนี้จะเน้นเรื่องอาชีพะ คือการประกอบอาชีพให้ถูกต้อง

ในการประกอบอาชีพนั้น ก็ต้องดูว่าอาชีพต่างๆ ที่มนุษย์ตั้งกันขึ้นมา นี้ ทุกอย่าง เขามีวัตถุประสงค์เพื่อจะแก้ปัญหาชีวิต หรือแก้ปัญหาสังคม หรือเพื่อการสร้างสรรค์อะไรสักอย่างหนึ่งทั้งนั้น

ดังนั้นเมื่อเราทำอาชีพอะไร เราก็ต้องทำให้ได้ผลสมตามวัตถุประสงค์นั้น

ยกตัวอย่างง่ายที่สุดก็คือ อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร อ้าว ! ก็เพื่อไว้ช่วยบำบัดโรค ช่วยคนไข้ให้หายป่วย ให้เขามีสุขภาพดี เพราะฉะนั้นคนประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามความมุ่งหมายของอาชีพนี้ ก็คิดว่าฉันจะทำอาชีพนี้ให้ดีที่สุด ก็คือฉันจะช่วยให้คนไข้หายโรค ให้เขามีสุขภาพดี ส่วนเงินทองก็ได้มาประกอบ

เหมือนเป็นครูอาจารย์นี้ อาชีพของเราก็คือเพื่อจะช่วยให้เด็กมีการศึกษาดี มีชีวิตเจริญงอกงาม ถ้าเราคำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่แท้ของอาชีพแล้ว ศิลและผลดีก็แทบจะมาทันทีเลย และเราก็จะรักวัตถุประสงค์นั้น และทำอาชีพด้วยความสุข ทุกอย่างจะสอดคล้องกัน แล้วชีวิตของเราก็สอดคล้องกับความเป็นจริง ไม่เกิดความขัดแย้ง แม้แต่ในใจตัวเอง ก็กลมกลืน ราบรื่น มีความสุข และทำได้ผลดีด้วย

จากนั้นก็หมายถึงว่าอาชีพะนี้ทำแล้วไม่เกิดโทษ ไม่ก่อการเบียดเบียนแก่ใคร ซึ่งก็เสร็จไปแล้วในตัว

แ่งต่อไปก็ให้อาชีพซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตของเรา วันหนึ่งตั้ง ๘ ชั่วโมง ๑๐ ชั่วโมงนี้ ให้เป็นแผนพัฒนาชีวิตของตัวเอง คนเราจะพัฒนาตัวเองได้ ก็ต้องอาศัยเวลา และอาศัยกิจกรรมในชีวิต เออ...อาชีพนี่เป็นงาน เป็นกิจกรรม เป็นเรื่องที่กินเวลาส่วนใหญ่ของชีวิต ถ้าเราพลาดมันไปเสียแล้ว เราจะเสียเวลาไปเยอะเยอะเลย เพราะฉะนั้นเราก็เอาอาชีพนี้แหละเป็นแผน เป็นเวที

พัฒนาชีวิตของเรา เราก็พัฒนาไตรสิกขาไปเลยด้วยอาชีพนี้นี้แหละ อย่างนี้เป็นต้น

อย่างน้อยที่สุด อาชีพปาริสุทธศีล ก็คือไม่ให้อาชีพของเราไปก่อการเบียดเบียนเกิดโทษ ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใด หรือทำให้สังคมเสื่อมเสีย (และไม่ทำให้ตัวเองสูญเสียหรือเสื่อมจากการพัฒนา)

ถ้ามีวินัยชาวพุทธ ก็มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการศึกษา

ศีล ๔ แດนนี้น่าจะเอามาย้ำกันในหมู่ชาวพุทธ ไม่ใช่อยู่แค่ศีล ๕ ต้องรู้ว่าศีล ๕ นี้ แม้จะสำคัญยิ่งนัก แต่มันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของ “วินัยชาวพุทธ” ซึ่งมันเป็นเพียงพื้นฐานส่วนเริ่มต้นเท่านั้น เพียงแค่ว่าเป็นเกณฑ์อย่างต่ำที่ให้นมนุษย์อยู่กันได้ในสังคมนี้ ทำให้สังคมนี้ไม่ถึงกับลุกเป็นไฟ แต่ถ้าคุณจะพัฒนาต่อไป จะมีชีวิตดีงาม มีความสุขแล้ว คุณจะอยู่แค่ศีล ๕ นะไม่พอหรอก ท่านจึงให้ศีล ๕ นั้นเป็นฐานรักษาสังคม หรือเป็นหลักประกันพื้นฐาน อย่างที่บอกเมื่อีกว่าไม่ให้สังคมลุกเป็นไฟ ให้คนพออยู่กันได้

จะเป็นชาวพุทธจริง และจะให้ชีวิตและสังคมพัฒนา ก็ต้องเข้าสู่วินัยชาวพุทธกันจริงๆ อย่างที่บอกแล้วว่าคฤหัสถ์ก็มีวินัย ไม่ใช่พระเท่านั้นที่มีวินัย ตอนนี่คิดว่าต้องพินทุวินัยชาวพุทธ ที่ภาษาคัมภีร์ท่านเรียกว่า "คิหิวินัย" แปลว่าวินัยของคฤหัสถ์ ได้แก่สังคาลกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่สังคาลกมาณพ

ตอนนี่ได้เอามาทำเป็นหนังสือเล็กๆ เล่มหนึ่งเลย ถ้าเป็นพระสูตรโดยตรง เวลาไปอ่านบางที่บางคนก็จับยาก เพราะท่านว่าไป

เรื่อยๆ ถ้าไม่จับมาตั้งเป็นหัวข้อจัดรูปแบบก็ดูยาก ก็เลยนำมาจัดเรียงตั้งหัวข้อ ลำดับจัดหมวดหมู่ให้เห็นชัดๆ ไป เรียกว่า **วินัยชาวพุทธ**

พุทธ

เมื่อได้พิมพ์เป็นหนังสือแล้ว ก็เลยจะไม่อธิบาย ขอพูดสั้นๆ ว่า... ถ้าชาวพุทธเรามีวินัยแบบนี้ ก็จะเป็นวิถีชีวิตที่เอื้อให้การศึกษาเดินหน้าไปได้ ถ้าเราไม่มีวิถีชีวิตที่เอื้อแล้วการศึกษา ก็เข้ามายาก

การศึกษา ออกผลมาเป็นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี มีวิถีชีวิตดีงามที่พัฒนาไปในมรรค จนเป็นภาวิต ๔

ไตรสิกขากับมรรคต้องไปด้วยกัน เมื่อเราดำเนินชีวิตไป เราจะฝึกให้ชีวิตพัฒนา ก็เอาไตรสิกขาใส่เข้าไปในชีวิต ชีวิตก็กลายเป็นมรรคไป ที่นี้พอชีวิตเป็นมรรคแล้ว มันก็เอื้อต่อไตรสิกขาที่จะเดินหน้าต่อไปอีก มรรคกับไตรสิกขาก็เจริญคู่กันไป

ฉะนั้น เมื่อสรุปประมวลทั้งหมด ก็มาบรรจบกัน ทั้งไตรสิกขา ก็เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา และมรรคก็สรุปย่อได้เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา

แต่ทางฝ่ายไตรสิกขา ท่านเรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา (ธรรมหมวดสมาธินั้นเวลาเรียกชื่อเต็มจริงๆ ท่านไม่เรียกว่าสมาธิ ที่เราเรียกกันว่าสมาธินั้นเป็นการเรียกกันแบบง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แต่เวลาเรียกเป็นทางการ ท่านเรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา ซึ่งเป็นเรื่องจิตใจทั้งหมดรวมทั้งสมาธิด้วย และอธิปัญญาสิกขา)

ส่วนทางฝ่ายมรรคมีองค์ ๘ ประการ ท่านจัดเป็นชั้นๆ เรียกว่า **ศีลชั้น** หมวดศีล **สมาธิชั้น** หมวดสมาธิ และ**ปัญญาชั้น** หมวดปัญญา

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เคยมีผู้มาสนทนากับพระอานนท์ เขาถามว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องอะไรมากที่สุด พระอานนท์ก็ตอบเขาว่า เรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสมาก หรือธรรมที่ทรงสอนอยู่เสมอก็คือ เรื่อง ศีลชั้น สมาธิชั้น ปัญญาชั้น ซึ่งครอบคลุมหลักปฏิบัติทั้งหมด

ที่นี้เมื่อเราปฏิบัติไปตามนี้ก็จะเกิดภavanaขึ้นมา เป็นการพัฒนาชีวิต ๔ ด้าน อย่างที่เคยบอกแล้วว่า เวลาปฏิบัติหรือในการฝึกนั้น เป็นสิกขา ๓ แต่เมื่อคุณผล แยกออกเป็นภavana ๔ เพราะว่าสิกขาข้อที่ ๑ แยกไปเป็นภavana ๒ คือเป็นการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุอย่างหนึ่ง (กายภavana) และการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง (ศีลภavana)

ในแต่ละขณะจิต มีไตรสิกขาครบทั้ง ๓ และก็มีได้พร้อมกันครั้งละ ๓ เท่านั้น ไม่เป็น ๔ เพราะอะไร เพราะว่าความสัมพันธ์กับวัตถุหรือกับสังคมนั้น ในขณะจิตหนึ่งสัมพันธ์ได้อย่างเดียว ต้องอย่างใดอย่างหนึ่ง

ของพระนั้นท่านแยกเป็นขณะจิตเลย ในเมื่อขณะจิตหนึ่งสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้อย่างใดอย่างหนึ่งอันเดียว เพราะฉะนั้นในการฝึกศึกษาหรือสิกขาจึงต้องเป็น ๓ แต่ในเวลาวัตถุผล เราต้องการดูรายละเอียดให้กระจ่างแจ้ง ก็ดูให้ชัดไปเป็นอย่างไรๆ ไม่ต้องดูพร้อมกันทีเดียว เลยแยกเป็น ๔ ก็เป็นภavana ๔

เพราะฉะนั้น เมื่อจะดูว่า...เออ...คุณได้ศึกษามีไตรสิกขา มา ประสบความสำเร็จจนงามดีแค่ไหน ก็วัดด้วยภาวนา ๔ เมื่อ วัดด้วยภาวนา ๔ ถ้าได้จบภาวนา ๔ ก็เป็นภาวิต ๔

ภาวนา เป็นตัวการกระทำหรือกิจกรรมของการพัฒนา ทีนี้ เมื่อเป็นคนที่พัฒนาด้านนั้นๆ แล้ว ก็เรียกว่าเป็นภาวิตด้าน นั้นๆ รวมทั้งหมดก็เป็น **ภาวิต ๔** คือ **ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา** แปลว่า เป็นผู้มียกยที่พัฒนาแล้วหรือ ภาวนาแล้ว มีศีลที่ภาวนาแล้ว มีจิตที่ภาวนาแล้ว แล้วก็มีปัญญาที่ ภาวนาแล้ว

ภาวนานี้ ถ้าพูดตามสำนวนโบราณเรียกว่า เจริญแล้ว คือ เจริญกายแล้ว เจริญศีลแล้ว เจริญจิตแล้ว เจริญปัญญาแล้ว เพราะภาวนาภาษาเก่าแปลว่าเจริญ เช่น วิปัสสนาภาวนา - เจริญ วิปัสสนา, สมถภาวนา - เจริญสมถะ, เมตตาภาวนา - เจริญเมตตา

ภาวนา แปลว่าเจริญ ภาวิต แปลว่าได้เจริญแล้ว รวมทั้ง หมดก็เป็นภาวิต ๔ คนไหนเป็นภาวิต ๔ พระพุทธเจ้าตรัสว่าคน นั้นคือพระอรหันต์

จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การเป็นพระอรหันต์ ผู้ที่มี ภาวิต ๔ ก็คือภาวนาครบ ๔ ด้าน และภาวนา ๔ นั้นวัดผลได้ เลย ใครมีภาวนา ๔ แค่นี้ ก็พัฒนาเจริญไปได้รับผลการ ศึกษาเท่านั้น หรือมีชีวิตที่อยู่ดีได้เท่านั้น จนในที่สุดก็เป็นภาวิต ๔ ที่สมบูรณ์ จบหลักสูตรพระพุทธศาสนา ง่ายๆ ใช่มั้ย ? ตูก็มีนิด เดียว นี่ละพุทธศาสนา...

มอง Child-Centered Education อย่างไร จึงจะเอามาใช้หรือไม่ใช้ อย่างเท่าทัน

อีกอย่างหนึ่งที่อยากพูดไว้ คือ เราอยู่ท่ามกลางความเป็นจริงของกระแสสังคม เมื่อสังคมโดยเฉพาะในด้านการศึกษามีความเคลื่อนไหวอย่างไร ว่าโดยเชิงประวัติเป็นมาอย่างไร มันเสื่อมลงและเจริญขึ้นอย่างไร Child-Centered Education แข่งกับ Teacher- and Subject-Centered Education อย่างไร มันชนกันตอนไหน ด้วยเหตุผลอะไร เราก็ต้องรู้ ต้องทันด้วย

ในเชิงประวัติศาสตร์ การศึกษาแบบที่เรียกว่า "มีเด็กเป็นศูนย์กลาง" นี้ เราเอามาจากอเมริกา

- Child-Centered Education ออกมาสู่การปฏิบัติตั้งแต่ปี ๑๘๗๕ ซึ่งถือเป็นปีแรกที่ใช้ แล้วก็มาพัฒนามากในยุคของ จอห์น ดิวอี้ ซึ่งเป็นผู้ที่ควรเรียกว่า เป็นหัวหอก หรือเป็นผู้นำในเรื่อง Progressive Education
- ต่อมาหลังปี ๑๙๐๐ Child-Centered Education ก็แยกลง โดยเฉพาะพอรัสเซียส่งดาวเทียมสปุตนิกขึ้นไป เมื่อปี ๑๙๕๗ Child-Centered Education ก็ตกুবเลย คนอเมริกันพากันดิบดีย่นว่า Child-Centered Education ทำให้เด็กอ่อนวิชา บุคลิกภาพก็อ่อนแอ ไม่เข้มแข็ง เรียกว่าง่าย ๆ ว่าไม่สู้สิ่งยาก ตามใจเด็กมากเกินไป เน้นที่การสนองความต้องการของเด็ก ถึงตอนนี้ Teacher-

and Subject-Centered Education ก็เฟื่องฟูขึ้นมาอีก ตั้งแต่ปี ๑๙๕๗ เป็นต้นมา

- แต่มาถึงระยะ ๑๙๘๐ เหาอีกแล้ว คนอเมริกันบอกว่า เด็กมี alienation มีความแปลกแยก มีจิตใจที่ไม่สบาย มีความทุกข์ เครียด อะไรพวกนี้ Teacher- and Subject-Centered Education ไม่ดีแล้ว ก็เลยหันกลับมา Child-Centered Education อีก ฝรั่งเศสก็เลยแวงเป็น ลูกตุ้ม แวงไป แวงมา แวงซ้าย แวงขวา ใคร จะแวงตามอย่างไร ก็แวงไป

นำพิจารณาว่าเรื่องนี้บางทีมันกลายเป็นสุดโต่งทั้ง ๒ อย่าง ทางที่ถูกมันน่าจะเป็นมัชฌิมาได้หรือเปล่า มัชฌิมาปฏิบัติก็คือ การปฏิบัติจัดการดำเนินการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ การศึกษาที่แท้ก็ต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ

พูดถึงการศึกษาที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ธรรมดานั้นเราต้องรู้ด้วยปัญญาใช่ไหม ? นี่ก็คือสัมมาทิฐิ เมื่อรู้ เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติแล้ว ก็จัดให้สอดคล้องกับความเป็นจริงได้ เรียกว่า มัชฌิมา คือพอดีกับความจริง เมื่อพอดีกับความจริงก็เป็นมัชฌิมา

เพราะฉะนั้น การศึกษาในพุทธศาสนาเป็นมัชฌิมา ซึ่งคงไม่ใช่ Child-Centered Education ไม่ใช่ Teacher- and Subject-Centered Education ทั้งนั้นแหละ (หรือจะบอกว่าใช่ ก็ต้องทั้งสองอย่างเลย โดยประสานกันอย่างพอดี)

สองอย่างนั้น ดีไม่ดีจะเป็นสุดโต่ง ๒ ทาง

อย่างที่เขาบอกว่าให้ค้นเอาศักยภาพของเด็กขึ้นมา เราก็บอกว่าให้ระวังนะ ศักยภาพของเด็กนั้นดีแล้ว แต่อย่าลืมศักยภาพของชีวิตด้วยนะ เรื่องของคนเราไม่ใช่มีแค่ศักยภาพของเด็ก บางที่เราคิดแคบไป เราต้องดูด้วยว่าศักยภาพของชีวิตหรือศักยภาพของความเป็นมนุษย์นี่คืออะไร

อีกตัวอย่างหนึ่ง Child-Centered Education จะเน้นเรื่องความแตกต่างของเด็กในด้านความถนัดอะไรพวกนี้ แต่อย่าลืมว่าเด็กต่างกัน ไม่ใช่ในเรื่องความถนัดอย่างเดียว

ทางพุทธศาสนาให้แยก ความแตกต่างระหว่างบุคคล เป็น ๒ ด้าน คือ

๑. **ด้านอริมุตติ** คือเรื่องความถนัด ความสนใจ ความพอใจ และภูมิหลังอะไรต่างๆ ตลอดจน ความเคยชินที่ลงตัวอยู่ตัว ซึ่งท่านเรียกว่า “วาสนา” อย่างยกตัวอย่างเมื่อกี้ว่าไปห้างสรรพสินค้า คนหนึ่งเข้าร้านเครื่องบันเทิง คนหนึ่งเข้าร้านหนังสือเป็นต้น อย่างนี้เรียกว่าไปตามวาสนา
๒. **ด้านอินทริย** คือ ระดับการพัฒนา เช่นว่า มีศรัทธา มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาแค่ไหน

พระพุทธเจ้าจะสอนคน ต้องทรงรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลทั้ง ๒ ด้าน คือ

- ด้านอริมุตติ เรียกว่า นานาอริมุตติกัญญาณ
- ด้านอินทริย เรียกว่า อินทริยปโรปริยัตตัญญาณ

แต่ที่ได้ยินพูดกันอยู่ เวลาพูดถึงความแตกต่างของเด็ก มักจะไปเน้นเรื่องความถนัด เรามักจะพูดถึงด้านเดียว แต่ที่จริงความแตกต่างต้องครบ ๒ ด้าน ด้านอินทรีย์นี้ต้องฝึกทุกคน ต้องพยายามให้ได้มากที่สุดสูงสุด ไม่ใช่ไปดูแต่ด้านความถนัดอย่างเดียว

ที่นี้ศักยภาพของเด็ก กับศักยภาพของความเป็นมนุษย์ บางทีก็ไม่ใช่อันเดียวกัน เราจะต้องพยายามให้เด็กทุกคนเข้าถึงสุดยอดแห่งศักยภาพของมนุษย์ ใช่มั้ย ? ไม่ใช่เอาแค่ศักยภาพของตัวเองเท่านั้น...

เรื่องนี้เป็นตัวอย่าง แต่รวมความก็คือว่า เรื่องของยุคสมัย เช่นเรื่องของแนวคิดต่างๆ ที่เข้ามา เราต้องทันและเอามาวิเคราะห์กัน ความเท่าทันสถานการณ์นี่จึงเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง

ของที่นำเข้า ต้องรู้ให้เต็มเท่าที่เขาเข้าใจ

ของเขาพร้อมตรงไหน ก็ต้องรู้และเติมให้เต็มจริงๆ ได้

เราอาจจะต้องมาคุยกันในเรื่องเหล่านี้ว่า “แนวคิดที่เข้ามาสมัยใหม่นี้ ของตะวันตกว่าอย่างไร หรือใครว่าอย่างไร มันมีข้อดีข้อด้อยอย่างไร มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร หรือมีความหมายที่อย่างไร คลาดเคลื่อนไปอย่างไร?”

อย่างเวลานี้ ในเรื่อง Child-Centered Education เมื่อฟังนักการศึกษาพูด ครูอาจารย์ที่อยู่โรงเรียนต่างๆ ดีไม่ดีก็เข้าใจแค่ว่ามุ่งสนองความพอใจของเด็ก เด็กเขาอย่างไร ก็เอาแค่นั้น เลยไม่ต้องพัฒนาเด็ก

แต่คำว่า “ความต้องการ” ของเด็ก ก็ยุ่งแล้ว สับสนกันไป ฝรั่งเขาพูดถึง needs แต่ครูจำนวนมากนึกถึง desire เอาความอยากเป็นความต้องการ แล้วจะพูดกันรู้เรื่องได้อย่างไร แต่ภาษาก็ สับสนแล้ว

ยิ่งกว่านั้น การสนองความต้องการของเด็ก ก็กับการพัฒนา ความต้องการของเด็ก ก็ไม่เหมือนกัน ใช่ไหม ? ตามหลักพุทธ ของเรา เราถือว่าความต้องการพัฒนาได้ การศึกษาจึงไม่ใช่แค่ สอนสนองความต้องการ แต่ต้องพัฒนาความต้องการด้วย

เขายกตัวอย่างทำให้เด็กเป็นสุข เรายกตัวอย่าง “พัฒนาเหตุปัจจัยของ ความสุข” แทนที่จะมัวหาทางทำให้เด็กเป็นสุข เราทำเหตุปัจจัย แห่งความสุขสิ เราช่วยให้เด็กสร้างเหตุปัจจัยของความสุขขึ้นมา เด็กก็มีความสุขได้ด้วยตัวเอง และพัฒนาเปลี่ยนความสุขได้ด้วย

ไม่ใช่จะมัวติด concept ว่าความสุขคืออย่างนี้ แล้วก็ พยายามทำให้เด็กเป็นสุขอย่างนั้น ซึ่งเป็นการสอนทฤษฎีอันหนึ่งที่ยึดไว้ว่า ความสุข คืออย่างนี้ แล้วก็ทำให้เด็กเป็นสุขได้แค่อย่างนั้น โดยไม่รู้ว่า ความสุขนั้นมีหลายแบบ พัฒนาได้หลายชั้น ซึ่งเราควร จะสร้างเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่พัฒนาขึ้นไป พร้อมทั้งกำจัดเหตุ ปัจจัยแห่งความทุกข์ อันนี้คือที่สำคัญ

แทนที่จะมัวมาดูว่า สุข - ไม่สุข ทุกข์ - ไม่ทุกข์ โดยที่ตัวเอง มี concept ความเข้าใจ คือทฤษฎีในเรื่องความสุข-ความทุกข์ที่ ตายตัวไปแล้ว ซึ่งทำให้เด็กเสียประโยชน์ที่เขาควรจะได้ และการ ศึกษาก็ไม่ทำให้คนพัฒนาเนื้อตัวที่แท้ของเขาขึ้นมา

นี่ก็เป็นเรื่องที่จะต้องมาคิดมาพูดกันอีกมาก เอาละ ! วันนี้เวลาหมด อันที่จริง ครูอาจารย์มีปัญหามาจะถามถาม เลยไม่รู้จะถามอย่างไร เอาไว้โอกาสหน้า

ขออนุโมทนา ทางโรงเรียน ครูอาจารย์ ผู้บริหาร โยมที่เป็นบุพการีของโรงเรียน ทุกท่านที่ได้มีจิตใจเป็นกุศล มาเยี่ยมเยียนวัด เยี่ยมเยียนพระสงฆ์ และมาเยี่ยมเยียนอาตมภาพด้วย ในโอกาสวันครู ซึ่งเป็นวันของโรงเรียน และของคุณครูทุกท่าน

ถ้าถือตามคติพุทธศาสนา จิตใจที่เป็นบุญ เป็นกุศล นี้แหละคือตัวมงคลละ มงคลจึงเกิดขึ้นแล้ว เมื่อมงคลเกิดขึ้น มีจิตใจที่สดใส เบิกบาน มีความสุข มีปีติ มีความอิมใจ เป็นต้น ก็เป็นปัจจัยที่จะทำให้เกิด ความสุข ความเจริญ ออกงามต่อไป

อาตมภาพขอถือโอกาสนี้ ตั้งจิตเป็นบุญ เป็นกุศล ร่วมด้วย และขออาราธนาคุณพระรัตนตรัย อวยชัย ให้พร อภิบาลรักษาให้ท่านผู้ใหญ่ โยมบุพการีของโรงเรียน และคุณครู อาจารย์ ผู้บริหาร ครอบครั้ว พ่อแม่ทั้งหลาย ผู้ปกครอง เป็นต้น โดยเฉพาะเด็กๆ ทั้งหลาย จงเจริญออกงามด้วยจตุรพิธพรชัย ร่มเย็นในธรรม มีความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปทุกเมื่อ เทอญ..... สาธุ...สาธุ...

คู่มือ การศึกษาแนวพุทธ

คู่มือการศึกษาแนวพุทธ*

เรื่องโรงเรียนแนวพุทธ** ที่คิดจัดคิดทำกันนี้ เท่าที่ได้รับฟังมองได้เป็น ๒ แง่ หรือ ๒ ระดับ

๑. ข้อปรารถนาที่เด่น คือการที่มองเห็นว่า คนไทยที่เป็นชาวพุทธ เช่นเด็กนักเรียนที่ชื่อว่าชาวพุทธ มีชื่ออย่างนั้น แต่ไม่รู้เรื่องพระพุทธศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนไม่สมกับความเป็นชาวพุทธ ทำอย่างไรจะให้เด็กนักเรียนเหล่านี้ได้เรียนรู้เรื่องพระพุทธศาสนา และประพฤติตนเป็นชาวพุทธที่ดี หรือสมกับความเป็นชาวพุทธได้ อันนี้เป็นแง่หนึ่ง

๒. มองกว้างออกไป โรงเรียนแนวพุทธ เป็นเรื่องของการจัดการศึกษาแนวพุทธ ซึ่งหมายถึงตัวแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษา ที่สัมพันธ์กับการมองชีวิตมนุษย์และธรรมชาติทั้งหมด เป็นการพูดถึงตัวหลักการ เหมือนกับเราพูดถึงการจัดการศึกษาตามแนวคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) หรือเปสตาลอชซี (Pestalozzi) หรือรุสโซ (Rousseau) หรืออะไรก็ว่าไป

* ข้อคิดความเห็นของ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ในโอกาสที่รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ดร.สิริกิติ์ มณีรินทร์ นำคณะเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ ไปนมัสการปรึกษา ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

** "โรงเรียนแนวพุทธ" เป็นคำที่ใช้พลางก่อนในระยะเริ่มการ ต่อมา ทาง ศษ. ได้ยุติให้ใช้คำว่า "โรงเรียนวิถีพุทธ"

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง ของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ

ในแง่ที่ ๒ นี้ เราดูว่า การจัดการศึกษาแนวไหนจึงจะถูก
ต้องตามความเป็นจริง คือเอาความจริงเป็นที่ตั้ง การที่อาตมา
เขียนอะไรต่ออะไร นี่หมายถึงตัวเอง อาตมาก็มองว่าแนวคิดของ
พุทธศาสนานี้ มองตรงตามความเป็นจริงที่สุด คือเริ่มจากมอง
เห็นชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร แล้วจากการรู้เข้าใจความ
เป็นจริงก็มาจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความจริงนั้น ไม่ใช่เป็น
เรื่องของบัญญัติหรือคำสั่ง

เรื่องนี้ ที่ว่าเป็นการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธ
ศาสนา ที่เราเรียกว่าแนวพุทธ ก็คือแนวของคนที่มีปัญญารู้ความ
จริงเท่านั้นเอง

พระพุทธเจ้าก็ตรัสแล้วว่า พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่
ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ
ความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยแสดง การจัดการศึกษาที่เรียกว่า
แนวพุทธก็คือการจัดตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติเท่านั้น
เอง คือทางพระพุทธศาสนาเราถือว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้มาทรง
บัญญัติอะไรขึ้นเอง ไม่ได้มาสั่งการอะไร แต่พระองค์ทรงค้นพบ
ความจริงของธรรมชาติแล้วก็มาสอนตามนั้น เพราะฉะนั้นเรื่อง
ของพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

ถึงตอนนี้ เรื่องจึงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือไม่มีการแบ่งแยกว่า
เป็นศาสนาไหนๆ เวลานี้คนมีปัญหามาก มนุษย์นี้ยังข้ามไม่พ้น

ความคับแคบ ทั้งที่เรียกตัวเองว่าเจริญมากี่พันปีแล้ว ก็ยังมาติด อยู่กับการแบ่งแยกว่าศาสนานั้นศาสนา นี้

อย่างเช่นบอกว่า การศึกษานี้ ใช้หลักพุทธ บางคนก็ สะดุดว่า อ้าว! ทำไมเป็นชื่อศาสนานั้นศาสนา นี้ เริ่มกลัวเสียแล้ว แล้วเราไม่เคารพหรือ ว่าเรื่องนั้นๆ หลักการนั้นๆ เป็นความคิด ของใคร ใครเป็นผู้แสดงหลักการนั้น ก็พูดไปตามตรง

ทำไมเราพูดได้ว่า จอห์น ดิวอี้ (John Dewey), เปสตา- ลอซซี (Pestalozzi), รัสเซีย (Rousseau) ทำไมพูดได้ แล้วทำไม เวลาจะพูดถึงหลักการของพระพุทธเจ้า คนไทยพูดไม่ได้ ต้องรอ ให้ฝรั่งยกขึ้นมาพูด ทำไมไม่ยอมรับความเป็นจริงอันนี้ ใครแสดง มากี่ว่าไปตามนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า หลักการนั้นตรงตามความ เป็นจริงหรือไม่ พูดอย่างภาษามันนี่ว่าเป็นเรื่องทางวิชาการ ก็ว่า ไปตามหลัก ไม่มาเกี่ยวมากลัวอย่างนั้นอย่างนี้

พระพุทธศาสนาบอกว่าสอนหรืออธิบายไปตามธรรมชาติ ถ้าใครเห็นว่าเป็นจริง เราก็เถียง ท่านก็เปิดโอกาสให้เถียงอยู่ แล้ว ไม่ได้บังคับใคร

นี่เราก็ดูว่าชีวิตคนเป็นอย่างไร มันอยู่ในท่ามกลางธรรม ชาติแวดล้อมอย่างไร มีความเป็นไปที่เรียกว่าธรรมดาของมัน อย่งไร และเพื่อให้ชีวิตมนุษย์พัฒนาอยู่ได้ดีในท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ต่างๆ เหล่านี้ เขาควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร เราก็ดูไปตาม ความเป็นจริงนั้น ทั้งของโลกและชีวิต แล้วก็มาจัดระบบพัฒนา คนให้อยู่ได้อย่างดีท่ามกลางความเป็นจริงอย่างนั้น ก็เท่านั้นแหละ มันก็เลยเกิดเป็นการศึกษาแนวพุทธ อย่างที่พูดกัน เท่านั้นเอง

ที่นี้ เมื่อเป็นการศึกษาแนวพุทธอย่างนี้ มันก็จะมี ๒ ระดับ
 ระดับที่ ๑ คือ ระดับรูปแบบ หมายความว่า เป็นธรรมดา
 ของมนุษย์ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชนอันใดอันหนึ่ง ย่อมมีวิถีชีวิตที่
 สืบทอดกันมาโดยวัฒนธรรม โดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอะไร
 ต่างๆ ซึ่งลงตัวตามที่สังคมนั้นเขาถือว่ามีดี เหมือนอย่างชาวพุทธ
 ไทยเราก็พัฒนาวิถีความเป็นอยู่ที่เป็นวัฒนธรรมแบบพุทธไทยขึ้น
 มา ลังกาเขาก็มีพุทธแบบลังกา อะไรอย่างนี้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ถือ
 กันหรือตกลงกันว่าดีแล้ว

เราก็อาจจะเห็นว่า การที่จะเป็นคนไทย ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น
 ชาวพุทธ จะต้องให้ได้ความหมายและมีรูปแบบอย่างนี้ แล้วก็จะ
 ปรากฏหรือรูปแบบของชีวิตที่มีวัฒนธรรม เช่นการกราบการไหว้อะไร
 ต่ออะไร อันนี้ถือว่าเป็นรูปแบบเท่านั้น แต่เรายอมรับกันแล้วว่า
 เป็นรูปแบบที่ดี คือเหมาะสมกับคนที่เรียกว่าเป็นชาวพุทธแบบไทย

ระดับที่ ๒ คือตัวแท้ตัวจริง ได้แก่ความเป็นจริงตาม
 ธรรมดาของธรรมชาติ ที่อยู่ลึกลงไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งอันนั้นเป็นของ
 กลาง ไม่ขึ้นต่อประเทศชาติหรือวัฒนธรรมไหนทั้งสิ้น ใครจะไป
 ปรับไปจัดระบบวัฒนธรรมอย่างไร ให้มีวิถีชีวิตอย่างไร ก็จัดไป
 ฉะนั้นในแง่นี้จะไม่มีปัญหา

รวมความว่า จะต้องพูดกันเป็นระดับๆ ตั้งแต่ระดับกว้าง
 ที่สุด คือตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมดา
 ของธรรมชาติ ในขั้นนี้เราจะจัดการศึกษากันอย่างไร ในความ
 หมายถึงนี้เราก็ใช้ชื่อว่า “แนวพุทธ” คือเป็นแนวพุทธในความ
 หมายถึงว่ารู้เข้าใจถึงความจริงของธรรมชาติตามธรรมดา แล้วจัด
 กระบวนการของการศึกษาให้ได้ผลตามธรรมดาของความจริงนั้น

จากนั้น แคมเข้ามา คือในแง่ของรูปแบบ ที่ว่าเราจะจัดให้ สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย ให้คนที่มั่งคั่งที่ชาวพุทธเป็นอย่าง นี้ๆ เราอาจจะเห็นว่ารูปแบบอย่างนั้นๆ เมื่อดีแล้ว ยอมรับแล้ว ก็ มาทำให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แล้วอันไหนที่ควรจะต้องปรับปรุงเพิ่มเติม ก็ พัฒนาต่อไป

เรื่องวัฒนธรรมนี้ก็ควรจะต้องแก้ไขปรับปรุงให้มีความเจริญ ก้าวหน้า ไม่อย่างนั้นจะเป็นวัฒนธรรมประเภทปกป้องตัว

วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะต้องใส่ใจให้ถึงรากถึงฐาน

เคยพูดบ่อยๆ ว่า การรักษาวัฒนธรรมนั้น ต้องระวังนะ ถ้าเป็นวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเมื่อไร ก็แสดงว่าเป็นฝ่ายตั้งรับแล้ว แยะเลย ไม่เจริญก้าวหน้า

วัฒนธรรมที่ดีงามต้องมีความเจริญก้าวหน้า พัฒนาตัวเองต่อไป และก้าวไปในสังคมโลกได้อย่างดี สามารถเป็นผู้นำแก่ผู้อื่น ให้เขาอยากทำตาม ไม่ใช่คอยหวาดกลัวฝ่ายอื่นจะบุกเข้ามา ต้องคอยปกป้องตัวเอง ถ้าอย่างนั้นก็แสดงว่าแย่มากแล้ว

ขณะนี้เรารักษาวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเสียมาก คล้ายๆ ว่าเราแย่มากแล้ว สู้เขาไม่ได้แล้ว เขาบุกเข้ามา แสดงว่าเราไม่มีความเป็นผู้นำ ถ้าเราเก่งจริง วัฒนธรรมของเราจะต้องน่าชื่นชม จนคนอื่นเขาอยากจะทำอย่างเราจะตาม ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเรามีอะไร บ้างที่เป็นสาระซึ่งจะทำให้เราภูมิใจ แล้วเขาอยากจะทำตามเรา นั่นก็คือเราต้องมีอะไรที่จะให้แก่เขา จะเป็นเรื่องภูมิธรรมหรือภูมิปัญญาก็ตาม โดยเฉพาะสิ่งที่เหนือกว่าเขาทางภูมิปัญญา

ตอนนี้สังคมของเรามันหนักในแง่ที่มองไม่เห็นว่ามีดีอะไรของตัวที่จะให้แกคนอื่น มีแต่มองว่าคนอื่นเขามีดีอย่างนั้นๆ แล้วก็อยากจะไปรับของเขามา ก็เลยต้องด้อยอยู่เรื่อยไป

เมื่อมองในแง่การศึกษาแนวพุทธที่พูดมา ก็ถือว่าพระพุทธานุศาสนาสอนความจริงตามธรรมชาติแล้วเราก็มาดูว่าหลักการที่มีชื่อว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา นี้ วางขึ้นตามความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ แต่พอมาอยู่ในวัฒนธรรมไทยแล้ว มันก็วิวัฒนาการเป็นรูปแบบขึ้นมา เป็นวัฒนธรรมเฉพาะเทศะ เมื่อเราไม่รู้ตัว ไม่รู้จักแยก เราก็ซัดจะมองแคบ ความหมายของศีล สมาธิ ปัญญา ก็เหลือแค่เป็นรูปแบบต่างๆ ไป

อันนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องแยกให้ชัดว่า ศีล สมาธิ ปัญญาที่เป็นรูปแบบ ซึ่งอาจจะแคบลง แล้วก็รัดตัว แล้วบางทีก็เพี้ยน กับศีล สมาธิ ปัญญาที่แท้จริงสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าสอนแท้ๆ นั่น คืออะไร ตอนนี้ต้องแยกให้ได้

อย่างเวลาพูดถึงศีล เราก็อาจจะมองไปตามความหมายของเรา เช่น ศีล ๕ บางทีพูดกันไปว่าเป็นข้อห้าม ว่าห้ามอย่างนั้นๆ ซึ่งที่จริงถ้าว่ากันโดยเคร่งครัด พระพุทธศาสนาไม่มีศีลที่เป็นข้อห้าม

จะต้องรู้กันให้ชัดว่า ถ้าพูดกันโดยเคร่งครัด ศีลอย่างศีล ๕ ไม่ใช่เป็นข้อห้าม เป็นธรรมดาว่าในศาสนาอื่นต่างๆ ไป ศีลเป็นข้อห้าม ที่จริงเขาก็ไม่ได้เรียกของเขว่าเป็นศีล แต่ชัดเจนว่าของเขาเป็นบัญญัติ หรือเป็นโองการบัญชา เป็น commandment ตามธรรมดาของหลักการที่ว่ามีพระผู้เป็นเจ้า เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล เมื่อเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ท่านก็ต้องวางบัญญัติว่าเธอ

ต้องทำตามนี้ เธอต้องไม่ทำอันนี้ ท่านก็ห้ามก็สั่ง แล้วเมื่อคนทำ หรือไม่ทำตามนั้น ท่านก็ให้รางวัลหรือลงโทษไปตามที่บัญญัติ

ในทางตรงข้าม พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ความจริงก็เป็นอย่างนี้ แต่พระองค์ค้นพบแล้วก็ตาม เปิดเผยแสดง เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ ความจริงมันก็เรียกว่า เราว่า เราจะต้องดำเนินชีวิตอย่างนี้ๆ จึงจะได้ผล เหมือนอย่างไฟ ความจริงมันร้อน ถ้าคุณไม่ยอมให้ตัวคุณเป็นอันตราย คุณก็อย่าเอาไฟมาเผาตัว หรือถ้าคุณต้องการให้ได้ประโยชน์จากไฟ คุณก็เรียนให้รู้ว่า จะเอาไปใช้ได้อย่างนั้นๆ ยิ่งรู้เท่าไรก็ยิ่งดี

ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็เป็นอย่างนี้ คือบอกความจริง แล้วก็สอนข้อเรียกร้องจากความจริงนั้นต่อเราว่า ถ้าเราต้องการดำเนินชีวิตให้ดีเราจะต้องทำอย่างไร ก็เท่านั้นเอง

เมื่อเป็นอย่างนี้ ระบบแห่งธรรมของพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างเคร่งครัดจึงไม่มีคำสั่งหรือคำห้าม แล้วก็ไม่มีการลงโทษ หรือให้รางวัล แต่คนทำอะไร เขาก็ได้รับผลเองตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ กฎแห่งกรรมอะไรๆ ก็เป็นเรื่องของเหตุของผล หมายความว่าทำเหตุอย่างนี้ ผลจึงเกิดขึ้นอย่างนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครมาตัดสินลงโทษ

หลักพระพุทธศาสนาที่เป็นเหตุผลอย่างนี้ คนจะต้องเรียนรู้เข้าใจจึงจะเอามาใช้หรือปฏิบัติได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ในสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน เมื่อเราพูดกันต่อๆ ตามๆ กันมา โดยไม่ได้ทบทวนศึกษา จึงเคลื่อนคลาดเลือนกลางได้ง่าย ดังที่ทุกอย่างมีแง่คิดทั้งนั้น เช่น เวลาให้ศีล ในตัวศีลที่เรารับ ไม่มีคำว่าห้ามว่าสั่ง เราเองเป็นผู้ตัดสินการกระทำของตนว่า

ปาณาติปาตา เวรมณี-*สิกขาปท* สมานทิยามิ = ข้าพเจ้า
ขอรับถือปฏิบัติข้อศึกษาในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

ศึกษากันให้ชัดว่า ศีลที่แท้คืออะไร พระพุทธเจ้าทรงสอน
ว่า นี่นะ เป็นความจริงว่าสัตว์ทุกตน ทั้งคนทั้งสัตว์อื่น ล้วนรักสุข
เกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เราฉันใด เขาก็ฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึง
ไม่ควรเบียดเบียนกัน จริงไหม เราก็เห็นด้วยว่า เออ จริงนี่ ก็ยอม
รับ ถ้าอย่างนั้นเราไม่ควรเบียดเบียนกันใช่ไหม ใช่

ถ้าอย่างนั้น ตกลงเราจะไม่ทำร้ายใคร แต่ฉันยังใจไม่เข้มแข็ง
ยังมีโลก มีโกรธมาก เพราะฉะนั้นก็เลยคล้ายๆ มาสัจญญา กับพระ
หน้อย ขอให้ข้าพเจ้าได้ปฏิญาณต่อท่านว่า ข้าพเจ้าขอถือข้อ
ปฏิบัติที่จะฝึกตนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ นี่เห็นไหม ไม่มีคำสั่ง
ของใครทั้งนั้น แต่เราเองเป็นผู้ที่ตกลงยอมรับปฏิบัติอย่างนั้น

เมื่อเรารับแล้วปฏิบัติอย่างนั้น ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย
และเมื่อเราปฏิบัติไปตามนั้น ก็เกิดเป็นศีล คือเป็นความประพฤติ
ปกติประจำตัวของเรา อาตมาล้อพระบ่อยๆ ว่า นี่ โยมมาขอศีล
พระไม่เคยให้ศีล พระจะบอกว่าศีลอาตมาให้ไม่ได้

โยมมาบอกว่า ข้าพเจ้าขอศีล & “มยฺ ภนฺเต ติสฺรเณน สห
ปญฺจ สีลานิ ยาจาม” แปลว่า ข้าพเจ้าขอศีล & พร้อมทั้งไตร
สรณะ แต่พระไม่ให้ศีล ให้ดูแลอะ พระบอกเป็นนัยว่า เออ คุณขอ
ศีล แต่ฉันให้ไม่ได้นะ ใครปฏิบัติ คนนั้นก็มศีลเอง คุณต้องการมี
ศีล คุณก็เอาข้อฝึกหัดเหล่านี้ไปปฏิบัติ เมื่อคุณปฏิบัติตาม คุณก็
เป็นผู้มีศีล

ดังนั้น แทนที่จะให้ศีล พระก็บอกข้อปฏิบัติ เรียกว่า
 สิกขาบท ให้ญาติโยมเอาไปฝึกตัว พุทธสันๆ ว่า **ชาวบ้านขอศีล**
พระบอกสิกขาบท

สิกขาบท = สิกขา (ศึกษา) + บท (บท, ข้อ) แปลว่าข้อฝึก
 ข้อศึกษา ข้อเรียนรู้ ข้อฝึกตัวเอง หรือบทเรียน ภาษาพระชั้นหลัก
 ทั่วๆ เรียกว่าสิกขาบท & ไม่เรียกศีล & เพราะศีลเป็นคุณสมบัติที่
 เกิดในตัวคน เมื่อคุณปฏิบัติถูกต้องแล้วคุณมีความประพฤติ
 อย่างนั้น ก็เป็นศีลของคุณ

แต่ข้อปฏิบัติอะไรที่จะทำให้คุณมีศีล พระก็บอกว่า สิกขาบท
 ข้อฝึกนี้ ถ้าคุณปฏิบัติตามแล้วคุณก็มีศีล เช่น ปาณาติปาตา
 เวรมณีสิกขาบททำ สมาธิยามิ ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติในการฝึกตน
 ที่จะงดเว้นจากการทำลายชีวิต ทุกข้อมีแต่สิกขาบทเหมือนกัน
 หมด พระบอกสิกขาบท ชาวบ้านก็รับไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วก็
 เกิดเป็นศีล พระไม่เรียกศีล & แต่เรียกสิกขาบท & คือ เป็นข้อฝึก
 หรือข้อศึกษาเพื่อให้มีศีล

ทุกอย่าง ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ให้ไม่ได้ทั้งนั้น แต่ทุกคน
 จะต้องไปพัฒนาโดยฝึกให้เกิดขึ้นในตัว

ชาวบ้านขอว่า ฉันอยากมีสมาธิ พระบอกว่า ฉันเอาสมาธิ
 ให้คุณไม่ได้ คุณเอากรรมฐานไปฝึก

ขอศีล พระบอกสิกขาบทให้ไปฝึก แล้วก็มีศีลเอง

ขอสมาธิ พระให้กรรมฐานไปทำเอา แล้วเกิดสมาธิ

ขอปัญญา พระให้ข้อมูลความรู้ ทางพระเรียกว่าให้สุตะ ก็
 บอกสุตะให้

สุขุตะ คือสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง พระหรือครูอาจารย์บอกสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง ถ่ายทอดให้ไป คุณเอาไปคิดไปพิจารณา ปัญญาก็เกิดขึ้น

ฉะนั้น ศิล สมาธิ ปัญญา เราต้องฝึกฝนพัฒนาขึ้นในตัวเอง อันนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา

ตามธรรมดาของธรรมชาตินั้น ชีวิตของเรามี ๓ ด้าน คือ

๑. เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยการรับรู้ ดู ฟัง ฯลฯ ทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดรับ ๒ และโดยการแสดงออกสื่อสารสัมพันธ์ทำการต่างๆ ทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่ากรรม เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดออก ๓ หมายความว่ามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกทางการรับรู้ และทางด้านการกระทำ นี่คือแดนของศีลทั้งหมด รวมอยู่ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

ถ้ามองอย่างนี้เราจะรู้เลยว่า คำว่า ศีล ไม่ใช่แค่ศีล ๕ แต่หมายถึงการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคมด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วาจา เป็นด้านที่ติดต่อกับข้างนอก

๒. ที่นี้ลึกลงไป พุทธिकกรรมสัมพันธ์กับโลกภายนอกของเราจะเป็นไปอย่างไร ก็เกิดจากเจตจำนง มีความตั้งใจ แล้วเบื้องหลังของเจตจำนง หรือความตั้งใจนั้น ก็มีแรงจูงใจ และคุณสมบัติต่างๆ ในจิตใจ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้าย เช่น ความรัก ความโกรธ ความเชื่อ ฯลฯ เป็นตัวปรุงแต่งให้แสดงออกมาที่พฤติกรรม ตลอดจนการรับรู้ทางอินทรีย์ต่างๆ ส่วนนี้ก็เป็นแดนของจิตใจ

๓. เหนือจากนั้นอีกแดนหนึ่งก็คือ มนุษย์จะสื่อสารมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้มากน้อย ขึ้นเงินหรือซับซ้อนเท่าไหน จะมีจิตใจที่ติดขัดโปร่งโล่งแคบกว้างเพียงใด จะมีความรู้สึกได้แค่ไหน จะมีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร ก็อยู่ที่ความรู้

ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เป็นอันตรายต่อเรา จิตใจของเราจะมีปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เราจะจัดการอย่างไร เราก็จะมีความรู้สึกสบายโปร่งโล่งเป็นอิสระ แต่ถ้าเราไปเจออะไรแล้ว ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ปัญญาไม่มี ความรู้ไม่มี เราจะติดขัดเป็นทุกข์ทันที ฉะนั้นความรู้จึงเป็นตัวการที่ทำให้สภาพจิตเปลี่ยนแปลงไป และเป็นตัวจำกัดและขยายขอบเขตของพฤติกรรม เราจะทำอะไรต่ออะไรได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ความรู้แห่งปัญญา เป็นแดนที่สาม

พระพุทธศาสนาบอกว่า ชีวิตคนก็มี ๓ แดนนี้แหละ คือแดนติดต่อด้านสัมพันธ์กับโลกภายนอก แดนของจิตใจที่ออกทางเจตจำนง แล้วก็แดนของความรู้เข้าใจ ชีวิตทั้ง ๓ แดนนี้ทำงานตลอดเวลา ฉะนั้นมนุษย์จะต้องพัฒนา ๓ แดนนี้ เพื่อจะดำรงและดำเนินชีวิตให้อยู่ไปได้ดี

การพัฒนาแดนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า ศิลเพียงแค่พัฒนาศีลขั้นต้นๆ ถ้าทำอย่างถูกต้อง การศึกษาก็ชัดเจนมาทันที

เริ่มด้วยอินทริยสังวร การรู้จักใช้อินทริย์ หู ฟัง เป็นต้น ศิลแค่นี้ ในเมืองไทยนี้ เราก็ไม่รู้จักแล้ว ทั้งๆ ที่ในพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่า ต้องดูเป็น ฟังเป็น คุณดูอย่างมีสติใหม่ คุณดูได้ความรู้ใหม่ ถ้าดูแล้วลุ่มหลง ได้แต่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ

แสดงว่าอยู่แค่ความรู้สึก ทั้งๆ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้มันทำหน้าที่ ๒ อย่างพร้อมกัน แต่เราไม่รู้ เราก็พูดแต่ว่ารับรู้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้ในเวลาเดียวกัน มันมีความรู้สึก กับ รู้ ใหม่ๆ ตา ดู เราก็รู้สึกว่ายงาม สบายตา ไม่สบายตา แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ นี่ด้านรู้สึก ส่วนด้านรู้ก็คือรู้ว่าเขียวขาวดำแดง ยาวใหญ่ แคบกว้าง เป็นแมว เป็นหมู เป็นต้นไม่ ฯลฯ หู ฟัง ด้านรู้สึกก็ว่าไพเราะไม่ไพเราะ สบายหูใหม่ แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ ส่วนด้านรู้ก็ว่าเป็นเสียงอะไร

สองด้านนี้ การศึกษาของเรา ขอภัยตามแบบตะวันตกไม่ชัดออกมาเลย แต่ในพระพุทธศาสนา เราบอกว่าอินทรีย์ทำหน้าที่ ๒ ด้าน คือ *ด้านรู้* กับ *ด้านรู้สึก* เมื่อรู้สึกแล้วคุณไปตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ รับรู้ด้วยยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ถ้าติดอยู่แค่นี้ ถ้าไม่ไปทางความรู้ ก็ตันเลย การศึกษาไม่มี การพัฒนาไม่มี การเรียนรู้ไม่มี การศึกษาจึงต้องไปทางอินทรีย์เพื่อรู้

พอรู้บ้าง ตั้งแต่รู้ว่าเขียวขาวดำแดงไป แล้วทีนี้ถ้าโยนิโส-มนสิการเข้ามา ก็ก้าวหน้าไปกันได้ไกล เช่น สืบสาวหาเหตุปัจจัย แยกวิเคราะห์องค์ประกอบ ไปได้หมด ฉะนั้น การใช้อินทรีย์จึงเป็นจุดเริ่มที่มนุษย์จะได้เรียนรู้ การศึกษาก็อยู่ที่นี้

นี่แหละจึงว่าการศึกษาอยู่ที่เรื่องธรรมดา การศึกษาไม่มีอะไรมาก รวมความว่า การศึกษาต้อง

๑. เป็นเรื่องของธรรมดา ตามความจริงของธรรมชาติ

๒. เป็นเรื่องง่ายๆ อยู่กับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิด

เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน ในครอบครัว ตั้งแต่การกินอยู่ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การใช้ตา หู ฟัง ดู ทิว ดู

สิ่งทั้งหลาย ใช้หูฟังอะไรต่างๆ ว่าได้ความรู้ หรือได้ความลุ่มหลง ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจเท่านั้น หรือไปถึงความคิด พิจารณาด้วยเป็นต้น ก็แค่นี้แหละ

พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่ขั้นศีล

ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที

ที่นี้ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมีอะไรบ้าง พระพุทธศาสนาแยกศีลออกเป็นหมวดๆ

๑. **อินทริยสังวร** การรู้จักใช้อินทริย เช่น ตา ดู หู ฟัง ให้ดู เป็น ฟัง เป็น ดู ให้ได้ความรู้ มีสติ ไม่ไหลไปตามความยินดียินร้าย ชอบชังเท่านั้น

๒. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอีกด้านหนึ่งก็คือ การเสพบริโภค ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ด้วยอาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ปัจจัยเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมไปถึงพวกอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ซึ่งจะมาสัมพันธ์กับปัญหาทันทีเลย

ถ้าเสพได้แค่ร่อยเป็นต้น ก็ไม่ปลอดภัย เพราะเป็นแค่รู้สึก ต้องมีปัญญารู้ด้วย พอรู้ว่า อ้อ ที่เรากินนี่กินเพื่ออะไร ในการสัมพันธ์กับอาหารนั้น พระพุทธศาสนาสอนทันทีเลยว่า ปฏิสังขยาโยนิโส ปิณฑะปาตัง บอกให้พิจารณาเข้าใจแล้วว่า เรารับประทานอาหารมิใช่เพียงเพื่อแค่นี้ๆ มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อโก้เก๋ เพื่อสนุกสนานมัวเมา แต่รับประทานเพื่อให้ชีวิตนี้เป็นอยู่เป็นไปโดยมีสุขภาพดีแข็งแรง และเอาชีวิตนี้ไปใช้ทำประโยชน์ได้ แค่นี้ก็ชื่อว่าศีลแล้ว ศีลนี้เรียกว่า **ปัจจัยปฏิเสวนา** หรือ **ปัจจัยสันนิสิตศีล**

ศิลปะที่ว่านี้เป็นศิลปะเบื้องต้นยิ่งกว่าศิลปะ ๕ อีก แต่คนไทยไม่รู้จัก นี่ศิลปะหมวดใหญ่ๆ สองแล้ว คือ การใช้อินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ และการเสพบริโภค สิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาารู้เข้าใจ ให้ได้ประโยชน์ที่แท้แก่ชีวิต ไม่ใช่เพียงเพื่อสนุกสนานใก้เก้เท่านั้น จะเห็นได้ง่ายว่า เพียงแค่รู้จักกินอาหารเท่านั้น นอกจากชีวิตของตัวเองจะเป็นอยู่ดี เช่นมีสุขภาพแล้ว ยังลดการละเมิดศิลปะ ๕ ตลอดจนอบายมุขต่างๆ ไปมากมาย

๓. ศิลปะด้านต่อไปเป็นเรื่องของอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพ ฉะนั้นอาชีวะ ที่เป็น *สัมมาอาชีวะ* จึงเป็นศิลปะสำคัญในมรรคมีองค์ ๘ ด้วย ซึ่งเห็นกันอยู่ชัดๆ แต่คนไทยมองแค่ศิลปะ ๕ จึงไม่รู้จักศิลปะด้านอาชีวะ ถ้าเราเอาศิลปะที่เป็นองค์มรรคออกมา เราจะเห็นชัด

การเลี้ยงชีพ หรือการทำมาหาเลี้ยงชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่มากในสังคมมนุษย์ อย่างที่ว่า *โลกมนุษย์เป็นไปตามกรรม* กรรมใหญ่ก็คือการเลี้ยงชีพของมนุษย์ อย่างที่แยกเป็นเกษตรกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ การประกอบอาชีพต่างๆ นี้แหละ ทำให้โลกเป็นไป อารยธรรมจะมีความเจริญในแนวไหน ก็เป็นไปตามอาชีวะ

ถ้าเป็นเด็กๆ อาชีวะที่ถูกตั้งก็หมายความว่า ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองให้สมกับการเลี้ยงดูของพ่อแม่ เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะ หรืออย่างพระก็ต้องอยู่ในธรรมวินัย ทำหน้าที่สืบต่อพระศาสนาแล้ว ญาติโยมเขามีศรัทธา เห็นว่าธรรมจำเป็นสำหรับสังคม ก็เลยมาอุปถัมภ์บำรุงให้พระสามารถอยู่ได้เพื่อจะได้รักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม อย่างนี้ก็ป็นสัมมาอาชีวะของพระ ถ้าพระไป

ขอชาวบ้านเมื่อไรก็มีหวังผิตันที เป็นมิจฉาอาชีวะ เพราะเขาไม่ได้ถวายเป็นศรัทธา

เรื่องสัมมาชีพนี่เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุกอย่างมีขึ้นเพื่อจุดหมายในการแก้ปัญหาชีวิตสังคมและเพื่อการสร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าทำถูกต้องตามวัตถุประสงค์นั้น เช่น อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร เพื่อบำบัดโรค และช่วยให้คนมีสุขภาพดี ถ้าทำเพื่อการนี้ ก็เป็นสัมมาอาชีวะ แต่ถ้าทำเพียงเพื่อเงินก็แสดงว่าเขวแล้ว ฉะนั้น จึงต้องประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใครๆ สัมมาอาชีวะจึงเป็นศีลอีกหมวดใหญ่

๔. อีกหมวดหนึ่งที่สำคัญก็คือ ศีลที่เป็นหลักกำกับชุมชน หมายความว่า ชุมชนแต่ละชุมชน ตลอดจนสังคมประเทศชาติ ต้องมีระบบระเบียบในการเป็นอยู่ มีหลักการ มีกฎ มีกติกา

หลักการ กฎ กติกาที่คุมให้ชุมชนอยู่กันดี เป็นศีลประเภทที่เรียกว่า **ปาฏิโมกข์** ชาวบ้านมีศีล ๕ พระมีศีล ๒๒๗ ก็คือศีลประเภทนี้ (ว่าโดยเคร่งครัด จะเป็นปาฏิโมกข์ ต้องมีระบบสังฆะชัดเจน)

หมายความว่า อย่างน้อยสำหรับชาวบ้านนี้ สังคมจะอยู่ได้ไม่ลุกเป็นไฟก็ต่อเมื่อคนยังพอรักษาศีล ๕ กันได้โดยเฉลี่ย คือไม่ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตกัน ไม่ลักขโมยละเมิดกรรมสิทธิ์กัน ไม่ล่วงละเมิดทางเพศกัน ไม่ทำลายผลประโยชน์กันด้วยการกล่าวเท็จหลอกลวง แล้วก็ไม่คุกคามสร้างความรู้สึกรำพันพริ้งให้ประชาชนสูญเสียความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยด้วยการเสพยาเสพติด จะเห็นว่าพอมีใครเสพยาเสพติด คนอื่นก็จะสูญเสียความมั่นคงปลอดภัยทันที

หลักศีล ๕ จึงเป็นการช่วยให้สังคมนี้อุดมด้วย พออยู่กัน
ได้ เพราะฉะนั้นศีล ๕ จึงเป็นฐานของระเบียบสังคม ดังที่ปรากฏ
ว่า จากศีล ๕ นี้ก็พัฒนาเป็นกฎหมาย เป็นระเบียบกฎหมายอะไร
ต่ออะไรขึ้นไปอีกทีหนึ่ง

โดยมากกฎหมายของเราก็อาศัยศีล ๕ นี้แหละเป็นฐาน
ขยายออกไปจากเรื่องศีลนี้แหละ เป็นเรื่องชีวิตร่างกาย เรื่อง
ทรัพย์สิน เรื่องครอบครัว เรื่องทางเพศ เรื่องของการใช้วาจา และ
เรื่องสิ่งเสพติดมัวเมา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ในการสร้างกฎหมาย

ตกลงว่าศีลก็แค่นี้แหละ ๔ หมวดนี้ เป็นการศึกษาที่เริ่ม
ตั้งแต่ในบ้าน พอเด็กเกิดมาก็ต้องรู้จักเป็นอยู่ ตั้งแต่รู้จักอยู่ร่วมกับ
กับพ่อแม่พี่น้อง ต้องรู้ว่ากินอาหารเพื่ออะไร นุ่มห่มเสื่อผ้าเพื่อ
อะไร ความหมายและคุณค่าที่แท้ของมันอยู่ที่ไหน ตลอดจนคุณโทษ
ทัศนเป็น ฟังวิทยเป็น แค่นี้ก็มีศีล

ศีลประเภทนี้เราไม่ค่อยเอาใจใส่ ทั้งที่มันเป็นเรื่องของ
ธรรมชาติตามธรรมดา

ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔

ที่ว่าแนวพุทธกัณนี้แหละ คือพัฒนาคนให้รู้จักเป็นอยู่ได้
อย่างดี โดยสอดคล้องกับความจริงของชีวิตที่เป็นไปตามธรรมดา
นี่เอง

เราเอาความจริงของธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ใน
การพัฒนามนุษย์ ก็เรียกว่า *การศึกษา*

การศึกษานั้นเป็นระบบที่การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แล้วก็ตามจิตใจเจตจำนง และด้านปัญญาความรู้เข้าใจ ดำเนินประสานไปด้วยกัน และส่งผลต่อกัน โดยเจตจำนงของจิตใจแสดงตัวออกมาสู่พฤติกรรมและการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปัญญาที่รู้เข้าใจก็มาพัฒนาพฤติกรรมให้ทำได้ผลดียิ่งขึ้น และทำให้จิตใจมีขอบเขตขยายออกไปแล้วมีสภาพที่ดีขึ้น เช่น เมื่อรู้เข้าใจเหตุผล รู้ว่าคนอื่นเขาก็รักชีวิตของเขาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไปทำร้ายเขา แต่ควรจะมีเมตตากรุณา การพัฒนาเมตตากรุณาจึงต้องอาศัยปัญญาความรู้เข้าใจ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้แค่ความเคยชิน เป็นการพัฒนาแค่ระดับศีล

เมื่อทั้งสามส่วนนี้ประสานกันไป ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเป็นด้านที่สนองและป้อนเลี้ยงด้านจิตและด้านปัญญา ส่งผลหนุนกันไป

๑. การพัฒนาในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ศีล**

๒. การพัฒนาด้านเจตจำนง ลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจ ก็เป็น **สมาธิ** ซึ่งรวมถึงเรื่องของคุณธรรมความดี เรื่องของสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่นความเข้มแข็ง หนักแน่น เพียรพยายาม สติ สมาธิ แล้วก็เรื่องความสุข ความร่าเริงเบิกบานผ่องใส ฯลฯ ที่เป็นคุณสมบัติสำคัญของจิตใจ

๓. การพัฒนาด้าน **ปัญญา** ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และความสามารถแยกแยะวิเคราะห์ห้สืบสาวหาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ

สามแดนนี้จะต้องพัฒนาไปด้วยกัน เป็นระบบ ที่เราเรียกว่าบูรณาการก็มาในระบบที่เรียกว่าไตรสิกขานี้แหละ และเมื่อไตรสิกขาพัฒนาคนไปอย่างนี้แล้ว ก็วัดผลด้วยภาวนา ๔ ดังที่โรงเรียนทอสี กับโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย ทดลองค้นหากันไปมากก็บอกว่าตกลงใช้หลักนี้แหละ

ในตอนที่พัฒนาคน เพราะว่ามันเป็นองค์รวม ทั้งสามอย่างนี้ต้องไปด้วยกันในแต่ละเรื่อง คือต้องใช้ทั้ง ๓ เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือหลัก ๓ ไม่ว่าจะในเรื่องใด ทุกเรื่องเรามีทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องสืบเนื่องกันมา คือในขณะที่เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เราก็มีเจตจำนงต่อสิ่งนั้น มีท่าทีความตั้งใจต่อมันอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมกันนั้นเราก็ทำได้ในขอบเขตของความรู้ และเราต้องเรียนรู้มันไปตลอดเวลา

แล้วในการที่เราเรียนรู้เพิ่มขึ้น เราก็จะพัฒนาได้ สภาพจิตของเราก็เปลี่ยนไป การมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเปลี่ยนจะพัฒนาไปด้วย ก็ไปด้วยกันทั้งหมด ฉะนั้นจึงมี ๓ อย่าง

แต่พอวัดผล ท่านแยกเป็น ๔ คือ แยกเป็น ภาวนา ๔ เพราะตอนแยกนี้ ไม่ใช่ตอนทำงานแล้ว แต่ต้องการความชัดเจนว่าด้านไหนไปได้แค่ไหน จึงแยกเป็น

๑. กายภาวนา การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒. ศีลภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย

อันนี้แยกได้ชัด กายภาวนาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่นพวกธรรมชาติ พวกวัตถุ พวกสิ่งเสพบริโภค สิ่งที่มา

ดู หูฟัง อะไรต่าง ส่วน *ศีลภาวนา* เป็นการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ คือทางสังคม

๓. จิตตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจ ที่อาศัยสมาธิเป็นตัว แกนในการฝึก และมีบทบาทออกมาทางเจตจำนง

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ความ เข้าใจ คิดได้ หยั่งเห็น

เรื่องนี้แปลกมากที่เรามาเจอภายหลังว่า ของฝรั่งมี physical development, mental development, emotional development, social development อ้าว ของพระพุทธรศาสนา ก็มี ๔ และว่ามาตั้งสองพันกว่าปีแล้ว พอมาเจอก็ตรงกันเลย แต่ ขอบเขตไม่เท่ากัน

ของฝรั่ง physical development เน้นเรื่องการให้สุขภาพ ร่างกายแข็งแรง ส่วนของพระพุทธรศาสนา *กายภาวนา* หมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพทั้งหมด ว่า สัมพันธ์เป็นใหม่ ได้ผลดีใหม่ เสพบริโภคเป็นใหม่ กินอาหารเป็น ใหม่ เป็นต้น เช่นเมื่อกินเป็น สุขภาพดีก็มาด้วย

ศีลภาวนา ก็คือด้าน social development แล้วจิตต ภาวนา ก็ emotional development แต่เราไปแปล mental development เป็นพัฒนาจิตใจ ขอบภัย พลาดมาก

mental development นี้ของฝรั่งเขาใช้เป็น alternative term กับ intellectual development ลองไปดูดูเถอะ ฝรั่งจะใช้ mental development บ้าง intellectual development บ้าง สอง ตัวนี้ใช้แทนกัน หมายถึงด้านปัญญา ส่วน emotional development คือด้านจิตใจ

รวมแล้วก็มีพัฒนาทางด้านกาย พัฒนาด้านสังคม ซึ่งของเรา
เรียงไม่ตรงกับฝรั่ง คือของเราเรียง social development ก่อน
ถือว่ามองจากข้างนอกเข้ามา แล้วก็พัฒนาด้าน emotional
development คือด้านจิตใจ แล้วจบด้วย intellectual
development หรือ mental development แต่อันนี้เราไม่นิยมใช้
เราจะใช้ว่า wisdom development การพัฒนาปัญญา

ตอนนี้ใช้ในการวัดผล จึงเป็นภาวนา ๔ แต่ในเวลาศึกษา
คือขณะปฏิบัติในชีวิตจริงเป็นไตรสิกขา การที่มาแยกเป็นภาวนา
๔ ก็เพื่อใช้ในการที่จะดูให้ชัด แยกดูได้ ๔ ด้าน แต่ในเวลาปฏิบัติ
จริง ภาวนาภาวนา และศีลภาวนา เป็นข้อเดียวกัน คือในเรื่องหนึ่ง
หรือในขณะหนึ่งนี้ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง
คือทางกายภาพหรือทางสังคม ต้องเอาอย่างเดียว

ฉะนั้น ๒ ข้อแรกในภาวนา ๔ นี้ เวลาเป็นไตรสิกขาจึงรวม
กันเป็นข้อเดียว เพราะเอาตามที่เป็นจริงในชีวิต ซึ่งเป็นองค์รวม
อันนี้ก็คือเรื่องของระบบง่าย ๆ

ที่ว่ามานี้เป็นการพูดในแง่ให้เห็นว่า อันนี้คือความเป็นจริง
ตามธรรมชาติของธรรมชาติ การศึกษาก็มาจากธรรมดานี้แหละ
เพราะมนุษย์มีชีวิตที่แบ่งได้เป็นสามแดน ที่ไปด้วยกันอย่างนี้
ฉะนั้นการจัดการศึกษาก็จึงเป็นศีล สมาธิ ปัญญาขึ้นมาตาม
ธรรมดา ก็เท่านั้นเอง

ถ้าไม่ระวังไว้ ตีลก็จะไม่ครบ สมาธิก็จะได้แค่รูปแบบ

ที่นี้ ขอบุติต่อไป อย่างที่มีคำถามเมื่อกี้ว่า การสอนและจัดกิจกรรมในเรื่องศีล ก็พอจะเห็น แต่ในขั้นสมาธิยังไม่ค่อยเห็นว่าจะจัดอย่างไรดี

ขอขออนุญาตว่า ที่ว่าศีลก็พอจะเห็นนั้น ถ้าดูกันจริงๆ ก็ยังไม่ค่อยครบนะ อย่างเรื่องการรับประทานอาหารด้วยความรู้ เข้าใจว่า เรารับประทานอาหารเพื่ออะไร ก็ไม่เคยถามกันเลย

จึงอยากเสนอว่า บางแห่งให้เอาอย่างพระไปใช้เลย เวลาพระฉันนี่ บางวัดก็ว่าในใจ จนกระทั่งไม่รู้ไม่เข้าใจ นี่กว่าเสกข้าวคือท่านให้พิจารณาตามบทปฏิสังข-าโย ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้ว โดยแยกกาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน โก้เก๋ มั้วเมา แต่เพื่อให้ชีวิตนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้อาหารนี้เป็นเครื่องช่วยเกื้อหนุนแก่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพื่อการดำรงอยู่โดยไม่มีความหิวความเดือดร้อนทางกายของตน และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายเบียดเบียนใครอื่น

หมายความว่า การรับประทานอาหารของเราจะไม่ให้เกิดผลเสียต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม ต่อสิ่งแวดล้อม ไม่เกิดโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น แล้วก็ให้การรับประทานอาหารของเรา เป็นไปเพื่อชีวิตที่เป็นอยู่ผาสุก

คำพิจารณาอาหารข้างต้นนั้น อย่างที่วัดนี้ เดี่ยวนี้ เวลาจะฉันก็สวดออกมามีดั่งๆ เลย แต่ว่าเป็นภาษาบาลี ทำให้นึกถึงว่าฝรั่งก็มีการสวดก่อนรับประทานอาหาร แต่เขาสวดอันนนวน พระเจ้า เขาขอบคุณพระเจ้า แล้วก็รับประทานอาหาร แต่ของชาว

พุทธเรามีมานานแล้ว คือให้พิจารณาก่อนว่าเรารับประทานเพื่ออะไร ให้เป็นการรับประทานด้วยปัญญา

ตอนนี้ก็เลยเสนอบางแห่งที่จัดกิจกรรมอบรมเด็ก บอกว่าเราไม่ลองสวดแบบพระหรือ อาจจะไม่แปลเป็นภาษาไทยก็ได้ พ่อเด็กจะรับประทานก็บอกว่า ข้าว พร้อมกันนะ กล่าวคำพิจารณานี้เลย ว่าเรารับประทานอาหารเพื่ออย่างนี้ๆ

ของพระนั่นท่านให้ว่าหมด เป็นประเพณีมาแต่โบราณ คนที่จะบวชต้องท่องบทปฏิสังขา-โย เวลาจะฉันพระจะตักข้าวเปล่าขึ้นมาช้อนหนึ่ง แล้วก็ว่าในใจ เวลาเย็นคำก็จะสวดบทนี้เป็นกรวยย้อนอดีตอีกทีหนึ่ง

อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า ศิลปะจะมาช่วยโยงกับสมาธิโดยมีปัญญามานำมาหนุนด้วย แต่ตอนนี้จะต้องมองศิลปะให้กว้างขึ้น คือหมายถึงกิจกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ทั้งกายภาพ วัตถุ ธรรมชาติ และก็ทั้งเพื่อนมนุษย์

ที่นี้ก็มาถึงสมาธิ คือด้านจิตใจ ในที่นี้สมาธิเป็นตัวแทนของคุณสมบัติทางจิตใจทั้งหมด ไม่ใช่หมายถึงสมาธิอย่างเดียว เรื่องสมาธินี้ สำหรับเด็กๆ ควรจะเน้นกิจกรรม เพราะเด็กต้องการเคลื่อนไหว ไม่อยากให้นั่งมากในแง่ไปให้เด็กนั่งเฉยๆ การนั่งนิ่งก็เอาบ้าง แต่ให้น้อยๆ หน่อย อย่าไปเน้น แต่ให้มุ่งไปทางกิจกรรม

เรื่องนี้โบราณทำมาดีแล้ว โบราณเน้นสวดมนต์ เพราะอะไร เพราะสวดมนต์เป็นการโยงไปถึงพฤติกรรมช่วยให้เรียบร้อยด้วย แต่ในเวลาเดียวกันการสวดมนต์ก็ช่วยทำให้จิตสงบ

อย่างผู้เข้ากรรมฐาน เขาให้มีการสวดมนต์เพื่อเตรียมจิต เพราะจิตใจของคนทั่วไปมันวุ่นวาย เนื่องจากพบอารมณ์ข้างนอก

มาเยอะแยะ ก็เลยให้มานั่งสวดมนต์กันก่อน จิตก็จะสำรวมอยู่ คำสวดนั้นก็เป็นที่ดีงาม และโน้มจิตใจให้ไปอยู่กับสิ่งที่ดีงาม ก็สงบมันคงขึ้น จิตก็เริ่มเข้าสู่แนวของสมาธิ

เพราะฉะนั้นสำหรับเด็กการสวดมนต์นี้จะเหมาะกว่า เรา ก็เลือกเอาบทสวดมนต์ที่มีความหมาย ให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของโลกปัจจุบันในการดำเนินชีวิตของเขา เอาพุทธภาษิตที่ดีๆ แล้วมาเลือกกัน

เคยให้ตัวอย่างแก่บางท่าน แต่ทำเป็นบทสวดมนต์ง่ายๆ เป็นพุทธภาษิตที่แปลให้ด้วย เด็กจะสวดด้วยกันกับคุณครูหรือกับคุณพ่อคุณแม่ก็ได้ พอสวดจบ จิตใจสงบสบายดี คุณพ่อคุณแม่หรือคุณครูก็อธิบาย บอกว่าเรามาคูยกันเรื่องบทสวดมนต์วันนี้ละ

ในคำสวดนั้นมีสาระทั้งนั้น ว่าเราจะดำเนินชีวิตกันอย่างไร เช่น บทสวดที่เรียกว่า วัฒนมุข ซึ่งตรงข้ามกับอบายมุขที่เป็นฝ่ายไม่ดี **วัฒนมุข** คือปากทางแห่งความเจริญ มี ๖ อย่าง คือ

๑. รักษาสุขภาพดี
๒. มีระเบียบวินัย
๓. ได้คนดีเป็นแบบอย่าง
๔. ตั้งใจเรียนให้รู้จริง
๕. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม
๖. มีความขยันหมั่นเพียร

เราเอามาเป็นบทสวด เสร็จแล้วคุณพ่อคุณแม่หรือคุณครู ก็อาศัยบทสวดนี้เป็นข้อปรารภในการคุยกับเด็ก แล้วก็อธิบาย พร้อมทั้งยกตัวอย่างหรือเล่านิทานให้ฟัง เด็กก็ได้มีส่วนร่วม เป็น

กิจกรรมที่เป็นเรื่องสมาธิด้วย และเป็นเรื่องศีลด้วย แล้วยังได้ความรู้ เป็นเรื่องปัญญา ไปด้วยกันหมดเลย

สมาธิแบบนี้แหละน่าจะเน้นกัน แล้วก็อาจจะนั่งสงบสักตอนหนึ่งด้วย สมาธิรูปแบบนั้นสักกี่นาทีก็ได้ แล้วแต่ตกลง ก็ได้ด้วย เป็นส่วนหนึ่ง แต่อย่าลืมในส่วนที่จะได้เท่านั้น โบราณเน้นที่นี้

อาตมายังจำได้ ตัวเองเมื่อยังเด็กๆ พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จเรียบร้อย ล้างถ้วยล้างชามแล้ว โยมก็ชวนมาตั้งวงคุยกัน

ในการคุยกันนั้น โยมก็จะเล่านิทาน เช่นชาดกให้ฟัง พวกเราเด็กๆ ก็สนุกสนาน เป็นเรื่องตลกก็มี บางทีลุกขึ้นเต้นเลย อย่างนี้แทบจะเป็นประจำวัน ในครอบครัว ถ้ามีอย่างนี้ก็เป็นการศึกษาด้วย และได้ความคุ้นเคยสนิทสนม ความสัมพันธ์ที่ดี ความรักความผูกพันก็เกิดขึ้น

แต่เดี๋ยวนี้กิจกรรมอย่างนี้เลือนลางหายไป เด็กไปอยู่กับทีวี ไปอยู่กับอะไรอย่างอื่นหมดเลย ความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่มี จะต้องฟื้นขึ้นมาให้ได้ นี่คือการศึกษาคือเป็นชีวิตจริง

เพราะฉะนั้น สวดมนต์นี่จะต้องเน้นในแง่กิจกรรม แล้วให้ไปเชื่อมกับสมาธิ คือเรื่องจิตใจ แล้วโยงไปให้ถึงปัญญา

ศีลก็เน้นในแง่ความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะว่าความสัมพันธ์ในครอบครัวก็เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นศีลนั่นเอง และในครอบครัวนี้เรื่องศีลก็คลุมไปถึงการมีวินัย การตั้งกติกาอะไรต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งก็เป็นเรื่องของศีลในหมวดที่เรียกว่าข้อปฏิบัติหรือกฎศีกากำกับชุมชน เราก็หัดกันตั้งแต่วินัยในบ้าน ในครอบครัว วินัยในโรงเรียนอะไรต่างๆ แล้วก็ให้ไปโยงไปอิงกับเรื่องสมาธิที่อยากจะให้เน้นในแง่เคลื่อนไหว เป็นกิจกรรม

ใจที่สงบมั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรคทำความดี นี่คือสมาธิที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ

สาระของสมาธิอีกอย่างหนึ่งหมายถึงการไม่ติดในรูปแบบ ด้วย บางคนก็ไปติดในรูปแบบนี้ ความจริงการนั่งเป็นรูปแบบ เป็นเพียงวิธีที่ช่วยในการฝึกจิต จุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาในจิตใจ

ที่นี้รูปแบบก็มีเยอะ แต่อย่าลืมว่าสมาธิในพระพุทธศาสนา เป็นสมาธิในไตรสิกขา และในมรรค ซึ่งเป็น dynamic เป็นการเคลื่อนไหวเคลื่อนไหว และเป็นการประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิจะเกิดผลจริงก็ต่อเมื่อไปเชื่อมประสานกับปัญญา แล้วได้ศีลมาเป็นตัวคอยค้ำจุน ไม่ใช่อยู่โดดเดี่ยวลำพัง

สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรค ซึ่งประสานกับองค์ประกอบทุกด้านในมรรคนั้น

เราต้องการให้เด็กทำความดี การก้าวหน้าไปในความดี และในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี แน่นอนละเอียดเป็นสิ่งที่เราต้องการ เราต้องการให้เด็กมีความมุ่งมั่นแน่วแน่ และมีจิตใจที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย ในการที่จะเดินหน้าไปในทางแห่งความดีงาม ถ้าเขามีความมั่นใจ มีความสงบมั่นคงในการทำ ความดีแล้ว เขาจะไปได้ดี สภาพจิตนี้เราต้องการ ทำอย่างไรจะได้ผลนี้

ครูอาจช่วยให้เด็กรู้เข้าใจโดยแนะนำชี้แจงแก่เขาว่า ข้อสิ่งที่เราจะสร้างสรรค์นี้ มันดี มันมีคุณค่ามีประโยชน์แก่ชีวิตแก่สังคมอย่างนั้น มีเหตุผลอย่างนั้น ควรทำ เมื่อเด็กทำด้วยความรู้ความเข้าใจ เด็กก็มีความมั่นใจขึ้นในสิ่งที่จะทำ จิตใจก็มีความ

สุขที่จะทำ มีศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งที่จะทำ มีความเพียรพยายามที่จะทำ แล้วจิตก็สงบมุ่งมั่น แน่วไป นี่คือสมาธิ ซึ่งมีวิริยะและสติ ประกอบอยู่ด้วย ตามหลักของสมาธิในมรรค

สมาธิในการทำความดี ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องมานั่ง แล้วใจแน่วนิ่งอยู่เฉยๆ อย่างนั้นเป็นการฝึกสมถะเอาแค่ว่าจิตอยู่กับอารมณ์หนึ่งเดียว แต่ในกรณีนี้ เป็นสมาธิที่จิตมุ่งแน่วสงบไปในสิ่งที่ทำ สมาธินี้เป็นสมาธิที่ dynamic ซึ่งจะพัฒนาไปเรื่อยๆ และประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิแบบนี้เราก็คต้องการมาก

เราต้องการให้เด็กของเรามีความแน่วแน่มั่นใจในการทำ ความดีและในการสร้างสรรค์ ถ้าเขาเกิดสมาธิแบบนี้ก็สบายใจได้เลย แต่ทำอย่างไรเด็กจะมีสมาธิอย่างนี้ได้ล่ะ เด็กตอนนี้พลุ่งพล่าน กระวนกระวาย ไซ้ใหม่ เขาฟุ้งซ่าน นึกถึงโน่นนี่ ใจไม่แน่วแน่ ไม่มั่นใจในสิ่งที่ทำ เพราะปัญญาที่ไม่มี เลยไม่รู้ว่่าสิ่งที่ตนทำ มีเหตุผลอย่างไร ดีต่อชีวิตดีต่อสังคมอย่างไร

ถ้าเด็กเกิดความรู้ และมีความมั่นใจทางปัญญาแล้ว จะเป็นความมั่นใจที่แท้ เพราะปัญญาเป็นตัวปรับเปลี่ยนสภาพจิต ถ้าคนเรามีความรู้อะไรชัดเจนแน่ใจแล้ว ความมั่นใจจะเกิดเต็มที่ แต่ถ้าเขาไม่รู้ชัดว่าอันนี้ดีหรือไม่ดี เขาก็ต้องไหวไปตามเสียงบอบบ้าง ตามกระแสค่านิยมบ้าง อะไรบ้าง

เด็กไทยเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีความรู้เข้าใจอะไรชัดเจน จึงหวั่นไหวไปตามกระแสค่านิยม ใครว่าดีก็ดีตามไป ไม่มีหลักของตัวเองขาดความมั่นใจที่แท้ อย่างนี้ก็หมดแล้ว สมาธิไม่มี เด็กได้แค่หวั่นไหวไป วอกแวกไป ได้แต่ตาม คอยตื่นเต้น คอยดูกระแสว่าจะเป็นอย่างไร ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็พัฒนายาก

เมื่อพัฒนาเด็กยาก ก็พัฒนาสังคมได้ยาก แต่ถ้าเด็กของเรามีความรู้ความเข้าใจมั่นคงในสิ่งที่ทำ มองเห็นเหตุผลชัดเจน รู้ว่าความจริงเป็นอย่างนี้ เราจึงควรทำอย่างนี้ แล้วใจก็จะสงบมันแนวเป็นสมาธิ ซึ่งไปพร้อมกับปัญญา และพฤติกรรมก็จะดีอย่างแน่นแฟ้นด้วย ถึงขั้นนี้คือ สมาธิ ปัญญา ก็มาด้วยกัน พัฒนาได้แน่

จะเห็นได้ว่าสมาธิอย่างนี้แหละที่เราต้องการมาก ลองนึกดู ที่เป็นห่วงว่าเรื่องสมาธิยังมองไม่ค่อยเห็นนั้น อย่างนี้เอาไหม สมาธิแบบนี้ ที่เชื่อมโยงชีวิตทั้งหมด คือเราจะต้องมองศีล สมาธิ ปัญญา ให้เห็นในการดำเนินชีวิตแต่ละขณะนี้ไปเลย

ลองแยกดูว่า ส่วนไหนเป็นศีล ส่วนไหนเป็นสมาธิ ส่วนไหนเป็นปัญญา แล้วเราจะเห็นไตรสิกขาในทุกกิจกรรม ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงที่เป็นอย่างนั้น คือการดำเนินชีวิตของเรา นี้ มันสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มันต้องมีเจตจำนง โดยประกอบด้วยคุณสมบัติทางจิตใจ เช่นแรงจูงใจเป็นต้น แล้วก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจ รวม ๓ แดนนี้อันสัมพันธ์ไปด้วยกัน

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องศึกษาโดยฝึกฝนพัฒนาชีวิต ๓ แดนนี้อัน แแดนแห่งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็เรียกว่า **ศีล** แแดนที่เป็นด้านจิตใจ ออกมาทางเจตจำนง ก็เรียกว่า **สมาธิ** แแดนที่เป็นความรู้ความเข้าใจก็เรียกว่า **ปัญญา** เราก็เอา ๓ แแดนนี้มาประสานกันเข้าไป การพัฒนามนุษย์ก็จะเป็นไปด้วยดี

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่ให้เราปฏิบัติแต่ลำพังศีลเฉยๆ ถ้าศีลเฉยๆ เดียวก็ไปเข้าระบบบังคับ แต่ศีลที่ตรัสไว้นี้ เช่นให้มีศีลในการเสพบริโภคใช้ปัจจัยสี่ จะรับประทานอาหารก็

ให้พิจารณา การพิจารณาก็คือการใช้ปัญญา กลายเป็นว่าเอาปัญญามาช่วยทำให้เกิดศีล

จึงเริ่มมีศีลด้วยหลักที่ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยกคาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่รับประทานเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน โก้เก๋ มัวเมา แต่รับประทานเพื่อจะเกื้อหนุนชีวิตที่ดำรง เพื่ออย่างนั้นๆ อะไรก็ว่าไป นี่คือนิยาม

เมื่อปัญญามาก็ทำให้เรารับประทานอาหารอย่างได้คุณค่า เมื่อมองเห็นคุณค่าแล้วเราก็รู้สึกพอใจ มีความสุขในการรับประทานอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ แม้มันจะไม่อร่อยมากนัก ปัญญาทำให้เราพ้นจากการครอบงำของการติดหลงในการเสพ และเกิดสภาพจิตที่มีความสุขอีกแบบหนึ่ง เป็นความสุขซึ่งไม่จำเป็นต้องเกิดจากการเสพสอระย้อยอย่างเดียว แต่เกิดจากความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง

พอเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง เราอาจจะรับประทานอาหารมื่อนั้นที่แม้จะไม่อร่อยเท่าไร แต่เรารู้สึกว่าเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพของเรา เราก็มีความสุขได้ ปัญญาก็มาปรับสภาพจิต แม้แต่สร้างความสุข เบื้องความทุกข์ แล้วเราก็จะดำเนินพฤติกรรมที่ถูกต้องดำรงไปได้อย่างมั่นคงและมั่นใจ

อย่างนี้จึงจะเป็นบูรณาการที่แท้ คือบูรณาการของไตรสิกขา ในระบบของศีลธรรมที่เป็นเรื่องธรรมชาติของธรรมชาติ

แม้แต่คนที่เจอความทุกข์ พอมีโยนิโสมนสิการเกิดความคิดในทางปัญญาว่า โอ้ เราเจอความทุกข์แล้ว คนที่เจอความทุกข์นี้

๑. เท่ากับได้บททดสอบตัวเองว่า เราจะเข้มแข็งสามารถผ่านความทุกข์ยากไปได้ไหม

๒. คนเราจะเจริญพัฒนาด้วยการเจอความยากและรู้จักทำแบบฝึกหัด คนที่เจอแต่ความสุขสะดวกสบาย ไม่ได้ทำแบบฝึกหัด จะพัฒนายาก เราเจอทุกข์นี้ดีแท้ เราจะได้ฝึกตัวเองในการแก้ปัญหา เราจะเข้มแข็งด้วยปัญญา และจะพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาต่อไป ชีวิตจะดี จะพัฒนามาก

พอปัญญามา ทุกข์ก็กลายเป็นสุขไป ฉะนั้นคนที่ฉลาดจึงสามารถหาสุขจากทุกข์ได้ อันนี้คือระบบแห่งการพัฒนามนุษย์ที่ไปด้วยกันพร้อมที่เดียวหมด ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา อิงอาศัยเกื้อหนุนกันไป

สมาธิแบบของพุทธศาสนา เป็นสมาธิในระบบแห่งไตรสิกขา จึงต้องให้ชัดว่าอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา

ต้องมองว่า การศึกษาแนวพุทธในที่นี้เป็นเรื่องเนื้อหาสาระและหลักการ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นศาสนาอะไรทั้งนั้น แต่หนึ่ง เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมดา เมื่อได้ความรู้ขึ้นมา เราก็มองเห็นว่า เออ มันโยงไปหาความจริง เราก็เอามาใช้จัดสภาพชีวิต ให้เป็นการพัฒนามนุษย์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ

สอง เมื่อเป็นเรื่องธรรมดา มันก็เป็นเรื่องง่าย ๆ เป็นเรื่องที่อยู่กับชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่เกิดมา การศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน และดำเนินไปกับกิจกรรมของชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่การกินอยู่ รับประทานอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เสพบริโภคสิ่งต่างๆ

เด็กจะซื่ออะไร คุณพ่อคุณแม่ก็อาจจะถามสักหน่อยว่า เออ ที่ลูกจะซื่อนี้ ประโยชน์ของสิ่งนี้อยู่ตรงไหน มันมีประโยชน์ต่อ

ชีวิตของเราอย่างไร ความมุ่งหมายแท้จริงในการที่จะซื้อมันมานั้นคืออะไร ทำนองนี้ ให้เขารู้จักใช้ปัญญาคิด เพื่อจะฝึกคิด ซึ่งเป็นเรื่องง่าย ๆ เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตตามธรรมชาติตลอดเวลา

แค่นี้ก็คงมองเห็นการฝึกสมาธิให้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับกิจกรรมการเคลื่อนไหว ซึ่งเหมาะสำหรับเด็ก แล้วก็ประสานกับองค์ประกอบอื่นในระบบของมรรคหรือไตรสิกขา ให้เป็นเรื่องที่คืบเคลื่อน หรือ dynamic ไม่ใช่เอาแต่จะมานั่งนิ่ง

ต้องระวังกันหน่อยด้วยว่า ถ้าเป็นสมาธิหนึ่งอยู่อย่างเดี่ยว อาจะกลายเป็นสมาธิแบบโยคีในอินเดีย โยคีในอินเดียนั้นเขาทำสมาธิเพื่อทำให้จิตนิ่งตึ่มดำ แล้วจิตของเขาจะได้ไปรวมกับอะไรอย่างหนึ่ง แล้วเขาก็ดูตึ่มลงไปโน้น แล้วเขาก็ทำฌาน กีฬา คือเล่นฌาน แล้วเขาก็ไม่ไปไหน ไม่ยุ่งไม่เกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ เรียกว่าตัดขาดจากสังคมไปเลย

แต่สมาธิในพระพุทธศาสนานี้ต่างจากสมาธิของโยคีนั้น เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงได้บทเรียนจากสมาธิของโยคีว่ามันไม่ถูก จึงได้มาตรัสสอนสมาธิที่ประสานโยงในระบบไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินั้นจะต้องเกื้อหนุนปัญญา โดยสร้างสภาพจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งาน พอจิตเหมาะกับการใช้งาน โดยเฉพาะงานใช้ปัญญา ก็พัฒนาปัญญาก้าวไป แล้วก็โยงกันไปทั้งระบบ ไตรสิกขาก็จึงเป็นระบบ แล้วก็เป็นอย่างนี้ในตัว มันก็บูรณาการกันเสร็จไปในตัวอย่างนี้แหละ

สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา

ข้อที่อยากจะทำอย่างหนึ่งก็คือ สังคมไทยเราดี สำหรับ
 อาตมภาพมองว่า เรารับพระพุทธศาสนาเข้ามา แต่เรานั้น นึกว่า
 โดยรวมนะ คือถ้าว่าโดยบุคคลอาจจะมีส่วนที่เข้าถึงบ้างใน
 บางช่วงบางเวลา แต่เมื่อว่าโดยสังคมส่วนรวม เราพยายามก้าว
 เข้าไปในพระพุทธศาสนา และเราก็ก้าวไปได้ระดับหนึ่ง

ด้านหนึ่งที่เราก้าวไปได้ดีพอสมควร ก็คือด้านจิตใจ โดย
 เฉพาะด้านเมตตากรุณานี้ เราก้าวไปได้ดี จนกระทั่งเป็นสังคมที่มี
 น้ำใจ เป็นสังคมที่เด่นในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ขอใช้
 คำว่ามีวัฒนธรรมแห่งเมตตาสูง

แต่อีกด้านหนึ่งที่พระพุทธศาสนาเน้นมากและเป็นตัวจริง
 ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเลยชั้นจิตใจ และเป็นองค์ประกอบที่จะ
 มาทำให้จิตใจพัฒนาอีกขั้นหนึ่ง ไปจนถึงอิสรภาพ ก็คือด้าน
 ปัญญา ในด้านนี้สังคมไทยยังก้าวไม่ค่อยถึง

หมายความว่า เมื่อพูดโดยรวม สังคมไทยรับพระพุทธ
 ศาสนาเข้ามา แล้วเราก็พยายามนำสังคมไปในวิถีแห่งพุทธ
 ศาสนา แต่เราไม่ได้แค่ระดับจิตใจ ได้วัฒนธรรมแห่งเมตตา ซึ่ง
 เราก็ควรจะภูมิใจ แต่ในด้านวัฒนธรรมทางปัญญา แม้แต่ความ
 ใฝ่รู้ใฝ่แสวงปัญญานั้น เราอ่อนเหลือเกิน

ทำไมนะ ทั้งๆ ที่พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องปัญญา แต่
 ทำไมสังคมไทยจึงอ่อนนักในเรื่องการแสวงปัญญา ต้องถามตัว
 เองแล้ว

วัฒนธรรมนั้นเหมือนกับเป็นทุนเดิมที่สังคมได้สะสมมาจนอยู่ตัวในระดับหนึ่ง ซึ่งจะช่วยเป็นฐานให้บุคคลทั้งหลายในสังคมอาศัยเป็นเครื่องเอื้อโอกาสให้สามารถก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไป และเมื่อบุคคลก้าวหน้าไป ก็เท่ากับเพิ่มทุนให้แก่สังคม พาสังคมให้เขยิบฐานสูงขึ้นไปด้วย

ฉะนั้น เราจะต้องเดินหน้าต่อไป ถ้าจะใช้การศึกษาแนวพุทธ ก็ต้องก้าวไปสู่วัฒนธรรมระดับปัญญาให้ได้ แต่ก็อย่าทิ้งวัฒนธรรมแห่งเมตตา เวลานี้เรากำลังจะสูญเสียอันเก่าที่ได้แล้ว และอันที่ยังไม่ได้ทำก็ไม่เดินหน้าด้วย

ที่ว่านี้หมายความว่า วัฒนธรรมแห่งเมตตาที่เคยทำได้ดีมาแล้วก็กำลังจะสูญเสียหมดไป คนไทยกำลังจะโหดร้าย กำลังจะไม่มีเมตตากฤษฎา แม้แต่ในครอบครัวก็กั๊กกันได้ แม้ทิ้งลูก ลูกฆ่าแม่ ฆ่าพ่อ ความเป็นพี่เป็นน้องก็กำลังจะหมดไป ในขณะที่วัฒนธรรมแห่งปัญญาก็ไม่พัฒนาด้วย

ถ้าอย่างนี้ก็เสียสอง คือ ดีที่มีอยู่ก็รักษาไว้ไม่ได้ ดีที่ยังไม่ได้ก็ไม่พยายามทำให้มีขึ้นมา ฉะนั้นต้องก้าวไปให้ได้ทั้ง

๑. รักษาวัฒนธรรมแห่งเมตตาไว้ให้ดี

๒. ก้าวไปในวัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ยังไปไม่ถึงให้ได้

ขอพูดในแง่ส่วนตัว สำหรับอาตมามั่นใจว่า ถ้าเราพัฒนาให้ดี ด้านปัญญานี้เราจะไปได้ดีกว่าฝรั่ง เรื่องนี้มั่นใจมาก คือในวัฒนธรรมฝรั่งนั้น ด้านวัฒนธรรมแห่งปัญญาเขาเน้นมาก แต่วัฒนธรรมแห่งเมตตานี้เขาไม่ค่อยได้ วัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ว่านี้ นั้น คือวัฒนธรรมแสงปัญญา เขาไปได้เก่ง

แต่การแสวงปัญญาของฝรั่งมาจากเหตุบีบคั้นในภูมิหลัง เป็นเรื่องของภูมิหลังทางสังคม และสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติ ซึ่งบีบคั้นเขามาก ทำให้เขาต้องคิดหาทางแก้ปัญหา แล้วก็ทำให้ เขาเกิดความใฝ่รู้ แล้วพัฒนาระบบแห่งการแสวงปัญญาขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งนั้นมุ่งโตงไปพัฒนาวัฒนธรรมแสวง ปัญญาทางวัตถุ ก็เจริญทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการพัฒนา ปัญญาที่ไม่เป็นองค์รวม ปัญญาของเขา เป็นปัญญาแยกเป็น เลี่ยงๆ เป็นปัญญาแยกส่วน ไม่ใช่ปัญญาองค์รวม แต่ถ้าเราเข้า ตามแนวไตรสิกขานี้ ก็จะเป็นปัญญาในระบบองค์รวม

คนไทยจะต้องรักษาสิ่งดีที่ตัวมีไว้ให้ได้ พร้อมทั้งก้าวไป เอาสิ่งดีที่ยังไม่มีให้สำเร็จด้วย

เป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ในพระพุทธศาสนานี้ ตัวตัด สิ้นอยู่ที่ปัญญา ถ้าไม่พัฒนาปัญญา โภทก็ไม่เกิด การตรัสรู้ก็ไม่ มา พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยปัญญา ไม่ใช่ตรัสรู้ด้วยเมตตา

ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีปัญญาถึงที่สุดแล้วจะกลับมาทำให้เป็น เมตตากรุณาที่แท้ ถ้าเราไม่มีปัญญาเต็มที่ยังไม่เข้าถึงสังขารม เมตตากรุณาของเราก็จะเป็นเพียงการสร้างสภาพจิตด้วยความ เคยชินเป็นต้น และเป็นความโน้มเอียงเท่านั้น แต่ยังไม่เป็นเมตตา กรุณาที่แท้ ฉะนั้นจึงต้องทำจิตให้มีคุณสมบัติสมบูรณ์ และเข้าถึง อิศรภาพด้วยปัญญา คนไทยจะต้องก้าวต่อไปให้ถึงขั้นนี้ให้ได้

การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา แต่มิใช่ไม่นำพาดงานรองที่ตามสนองสังคม

คำว่าโรงเรียนแนวพุทธนี้ เราจะใช้ด้วยความรู้สึกมั่นใจ และสบายใจ ถ้าเข้าใจความหมายและหลักการต่างๆ อย่างชัดเจน

เมื่อเราชัดเจนและมั่นใจในหลักการที่เป็นสาระของความจริง ที่ยืนตัวแล้ว ก็ต้องมาปฏิบัติในระดับกาลเทศะให้เห็นผลจริงด้วย

ในระดับกาลเทศะนี้เราก็ดูสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และโลกทั้งหมดว่า ในบริบททั้งหมดนั้นสังคมไทยเป็นอย่างไร มีความต้องการในระดับไหนด้านไหนมาก จะต้องเน้นวิชาการแง่ไหน เป็นต้น เพื่อให้เป็นการศึกษาที่ช่วยให้ชีวิตดีสังคมดีกันอย่งเห็นๆ

ในขั้นนี้ ความรู้หลักการพื้นฐาน คือการศึกษาระยะยาว เป็นหลักเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว การศึกษาเพื่อกาลเทศะก็เข้ามา เพื่อสนองความต้องการของสังคมเป็นต้น ถ้าอย่างนั้นก็จะได้ทั้งสอง คือ เป็นทั้งการศึกษาที่นำสังคม และการศึกษาที่ตามสนองสังคม

เวลานี้เราเน้นกันแต่ในแง่การศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ถ้าอย่างนี้ การศึกษาก็ช่วยสังคมไม่ได้มาก

สังคมมีความต้องการแรงงานด้านนี้เท่านี้ ต้องการผู้เชี่ยวชาญด้านนี้เท่านี้ สถาบันการศึกษาก็ไปจัดการศึกษาพัฒนาคน ให้มีความรู้ผู้เชี่ยวชาญด้านนั้นขึ้นมา ถ้าสังคมเดินทางผิด การศึกษาก็ช่วยอะไรไม่ได้เลย เพราะเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ได้แต่สนองเขาเท่านั้น และก็อาจจะซ้ำเติมสังคมด้วย

การศึกษาที่ดีจะต้องนำสังคม เป็นตัวปรับตัวแก้ ตรวจสอบ และให้สติว่าสังคมอย่างนี้ใช้ไม่ได้นะ เดินทางผิดแล้ว การศึกษาต้องนำสังคม

เพราะฉะนั้น การศึกษาจะต้องทำสองอย่างนี้ไปด้วยกัน ควบคู่กัน การศึกษาที่นำสังคมจะต้องเป็นตัวย่น ส่วนการศึกษาที่ตามสนองความต้องการของสังคม ก็เป็นเรื่องเฉพาะกิจเฉพาะหน้า คือตอนนี้เราพูดถึงหลักการใหญ่ของการศึกษาในแง่ที่จะนำสังคมแล้ว ก็มาพูดถึงบทบาทเฉพาะกาลเทศะเพื่อสนองความต้องการเฉพาะหน้าว่า เวลานี้เราอยู่ท่ามกลางโลกที่เป็นอย่างนี้ ประเทศที่พัฒนาแล้วเขาไปอย่างนี้ กระแสของโลกเป็นอย่างนี้ ประเทศของเรามีความขาดแคลนด้านนี้ บกพร่องด้านนี้ จะต้องเน้นจุดหมายในช่วงเวลาเท่านั้นๆ อย่างนี้ๆ

การสนองสังคมอย่างนี้ก็ต้องเอา ทั้งไม่ได้เหมือนกัน ตรงนี้ก็จุดที่เราจะต้องมาสร้างความชัดเจนเหมือนกันว่า สังคมไทยขณะนี้ โดยเปรียบเทียบกับสังคมอื่น มีจุดอ่อนจุดบกพร่องอะไร เราก็ต้องสร้างความแน่นหนา และความเข้มแข็งด้านนั้นๆ ขึ้น แต่ความเข้มแข็งทางปัญญาต้องเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อความเข้มแข็งทางปัญญาที่แท้เกิดแล้ว ความเข้มแข็งทางจิตใจและความมั่นใจก็จะมาจริงๆ

ถึงแม้เราจะเร่งเร้าให้คนเข้มแข็งทางจิตใจ แต่ถ้าปัญญา มันง่อนแง่น ก็ไปไม่รอด และจะให้เข้มแข็งทางพฤติกรรม ก็ไปไม่ไหว จิตใจก็ไม่อาจจะเข้มแข็งได้จริง เมื่อปัญญาไม่รู้ชัด ไม่เข้มแข็ง ถึงจะทำอะไรๆ ไป ในที่สุดพฤติกรรมก็ง่อนแง่น

การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่

ส่วนที่มีข้อสงสัยว่า เรานับถือพระพุทธศาสนากันมาตั้งแต่เกิด เป็นชาวพุทธตั้งเก้ายี่สิบกว่าเปอร์เซ็นต์ แต่ทำไมเวลาพูดถึงโรงเรียนแนวพุทธ จึงยกตัวอย่างได้แค่สองโรงเรียน ความจริงอาจจะมีอยู่แล้วหลายโรงเรียน แต่เรายังไม่ได้ระบุขึ้นมา ใช่หรือไม่?

ก็ใช่อยู่ กล่าวคือ เมื่อพูดอย่างกว้างๆ ก็บอกได้ว่าโรงเรียนแนวพุทธมี ๒ แบบ อย่างที่พูดมาแต่ต้น คือ แบบที่โรงเรียนหลายแห่งจัดกันมา ตามวัฒนธรรมเอื้อ คือ ตามที่ถือกันมา สืบกันมา รู้ตามกันมาว่าอย่างนี้แหละเป็นชาวพุทธ ก็เลยทำอย่างนั้น อันนี้เป็นเรื่องของวัฒนธรรมเอื้อ และอีกแบบหนึ่ง คือ การจัดอย่างโรงเรียนที่ออกชื่อมานั้น หมายความว่าเขาได้ศึกษาในแง่หลักการว่าสาระของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ เขาก็ไปถึงขั้นจัดให้เป็นไปตามหลักการ

เรื่องหลักการนั้น โรงเรียนทั้งหลายสามารถนำไปจัดปรับให้เหมาะกับตนเองและท้องถิ่น หมายความว่า ตัวหลักการ ก็อันเดียวกัน แต่เมื่อลงสู่รายละเอียด จะไปสัมพันธ์กับกาลเทศะ ซึ่งถ้ารู้เข้าใจทั้ง ๒ ด้าน (ทั้งหลักการ และกาลเทศะ) และฉลาดในวิธีการ ก็จัดได้สบายเลย ข้อสำคัญ ขอให้เข้าใจหลักการพื้นฐานนี้แล้วกัน

เพราะฉะนั้น สิ่งที่ต้องทำคือ

๑. พูดถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต ให้รู้เข้าใจ
ธรรมดาของธรรมชาติ

๒. พูดถึงหลักการพื้นฐานให้รู้เข้าใจพร้อมไว้ก่อน

๓. จัดวางจุดเน้นสำหรับสังคมไทย และสำหรับแต่ละถิ่น
แต่ละชุมชน ที่เป็นเรื่องของกาลเทศะ ซึ่งก็ขาดไม่ได้

ส่วนที่มีคำถามว่า สมมุติว่ามีโรงเรียนที่ผู้บริหารเอาใจใส่ มาตั้งแต่ต้น มีรากฐานของโรงเรียนที่ดี และมีเมตตากรุณาดูแล เด็กอย่างดี ไม่ทิ้งภาระหน้าที่ อันนั้นจะจัดว่าเป็นโรงเรียนแนว พุทธหรือไม่

อย่างนี้แหละ คือที่ว่าเป็นแนวพุทธแบบวัฒนธรรมเอื้อ คือ อย่างน้อยก็ได้ในแง่วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมทั่วไป รวมทั้งคุณค่าใน ระดับจิตใจ (ระดับจิตตภาวนาหรือสมาธิ) ซึ่งหมายถึงว่าความดีงาม ในจิตใจก็จะพาศีลมาด้วย เพราะคนที่มีจิตใจดีงามตามปกติก็จะ รักษาความประพฤติและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ดีด้วย

อย่างไรก็ตาม ในกรณีอย่างนี้ พฤติกรรมดีงามหรือศีล ของเขาอาจจะเป็นเรื่องของจริยธรรมทางสังคม ส่วนศีลในการ ปฏิบัติต่อวัตถุเสพบริโภคนี้เขาอาจจะยังหย่อน

เวลานี้ในสังคมไทย ศีลด้านปฏิเสวนาคือการเสพบริโภค นี้หย่อนมาก คนไทยจึงไหลไปตามกระแสค่านิยมได้ง่าย ทำให้ ต้องเน้นตอนนี้ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น

จะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างการกินด้วยความรู้เข้าใจอย่างมี ปัญญา กับการกินที่เป็นเพียงการเสพสขของตัณหา ถ้าเด็กหลง ไหลไปตามกระแสค่านิยม เขาก็กินเพียงเพื่อเอร็ดอ่วย กินตาม ค่านิยมโก้ๆ อวดมั่งมี แสดงฐานะแข่งกัน โดยไม่ได้คำนึงว่าจะได้ คุณภาพหรือไม่ ไม่ใช่ปัญญา ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้ของการกิน

ถ้าเขามีศีลด้านนี้ ก็จะมีตัวอยู่ว่ากินเพื่ออะไร และมุ่งให้ได้คุณค่าที่แท้ คือการได้คุณภาพและปริมาณอาหารซึ่งพอดีที่จะทำให้มีสุขภาพ คนกินที่มีศีล ก็คือกินด้วยความรู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน แล้วก็กินพอดี จึงหมดปัญหา ส่วนเรื่องการทำตามค่านิยม ก็เป็นเพียงการรู้เท่าทัน ว่าเราอยู่ในสังคมนี้ เขานิยามกันอย่างไร ก็อย่าให้เขาเสียความรู้สึก แล้วก็ปฏิบัติให้พอเหมาะพอดี เข้าสังคมหรือชุมชนได้ แต่รู้เท่าทัน ไม่หลงใหลตามเขาไป อย่างนี้เรียกว่าเด็กมีหลัก ก็คือมีศีลนั่นเอง

แต่เวลานี้ เด็กไม่มีหลัก มีแต่โดนเขาหลอก เขาล่อจูง ใจ ยั่วยุ ในทางที่จะไปเสพบริโภค ก็ไปตามกระแสค่านิยม เลยไม่ได้อะไรขึ้นมา เพราะฉะนั้น ศีลข้อเสพบริโภคนี้ จะต้องเน้นให้มาก ในยุคปัจจุบัน ถ้าเด็กไทยได้ศีลแค่กินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้นแหละ สังคมไทยจะเข้มแข็งและก้าวไปได้ไกล

ถ้าเด็กไทยกินอยู่ เสพบริโภค ดูฟังเป็น ก็มีศีลอินทริยสังวร เขาจะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผล จะดูโทรทัศน์เป็น ใช้สื่อพวกอินเทอร์เน็ตเป็น เด็กไทยได้ศีลเท่านั้นแหละ สังคมไทยก็เดินหน้า เพราะรู้จักบริโภคด้วยปัญญา และเพื่อปัญญา แล้ววัฒนธรรมทางปัญญาก็มาได้แน่

จึงถามเด็กบ่อยๆ ว่า หนูดูทีวีเพื่อเสพกีเปอร์เซ็นต์ ดูทีวีเพื่อศึกษากีเปอร์เซ็นต์

แค่นี้แหละ เด็กไม่เคยคิด แต่พอถาม บ๊อบเดียวเด็กเข้าใจ เด็กประถมบอกว่า หนูดูเพื่อเสพ ๙๙% ดูเพื่อศึกษาไม่ถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์

ถามต่อไปว่าแล้วหนูทำอย่างนั้นถูกไหม เด็กบอกว่าไม่ถูก
ถามว่าเมื่อไม่ถูกแล้วจะทำอย่างไร เด็กบอกว่าหนูจะต้องแก้ไข
อ้าว ถ้าอย่างนั้น หนูลองคิดดูซิว่าจะแก้ได้อย่างไร

เด็กบอกว่า ต่อไปนี้หนูจะดูเพื่อเซฟ ๕๐% ดูเพื่อศึกษา
๕๐% บอกว่ามากไปๆ สังคมไทยเวลานี้ เขานิยมไปทางเซฟมาก
ตอนนี้อยอมให้หนูเซฟมากๆ ก็ได้

ตกลง หนูเสนอว่า เอาเซฟ ๗๐% ศึกษา ๓๐% บอกว่าไม่
เป็นไร เริ่มแค่นี้ก็ได้ แล้วก็ค่อยๆ แก้ไขปรับปรุงกันต่อไป

ส่วนที่บางท่านยังอาจจะมีข้อวิตกว่า การศึกษาที่เตรียมจะ
ทำอย่างนี้ มีความเป็นไปได้หรือไม่ นั่น เรื่องนี้ไม่น่ากลัวเลย เพราะ
มันสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ชีวิตต้องเป็นอย่างนี้
นี่คือการศึกษาที่อยู่กับชีวิตความเป็นจริง เพราะการกินอยู่ดูฟัง การ
สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ การมีเจตจำนง มีความรู้สึก มีความ
ดีความชั่วในจิตใจ มีสุขมีทุกข์ มีปัญญาความรู้เข้าใจ ทั้งหมดนี้
เป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน ทุกขณะ เป็นแต่เพียงว่า เราปฏิบัติ
ต่อมันถูกต้องหรือไม่ เอมันมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้แค่ไหน

ขอพูดต่อไปถึงความคิดอย่างหนึ่งว่า เพราะเหตุที่การ
ศึกษาเป็นเรื่องของชีวิตที่มีความเป็นจริงอย่างนี้ มันก็เริ่มตั้งแต่
เด็กเกิด ดังนั้น บุคคลผู้ให้การศึกษาที่สำคัญ ก็อย่างที่พระพุทธ
ศาสนาบอกแล้วว่า พ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ คือเป็นครูต้น ฉะนั้น
การศึกษาจึงต้องเริ่มต้นที่บ้าน

ที่นี้ก็มานึกว่าในแง่นี้ ทำอย่างไรจะให้โรงเรียนช่วยโยงการ
ศึกษาไปถึงบ้าน โดยเป็นตัวกลางที่กระตุ้นให้บ้านทำหน้าที่ทาง
การศึกษาอันนี้ ถ้าทำอันนี้ได้ คิดว่าสังคมไทยจะประสบความสำเร็จ

มาก คือ โรงเรียนจะต้องไม่จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะที่โรงเรียน

โรงเรียนจะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้น หรือจะเรียกว่านำหรืออะโรกัแล้วแต่ ให้การศึกษาที่บ้านดำเนินไปด้วย และช่วยเป็นพี่เลี้ยงของพ่อแม่ด้วย ในเรื่องการจัดการศึกษาให้แก่ลูก

เมื่อใครมีลูก ก็ให้ตระหนักในบทบาทของพ่อแม่ในฐานะเป็นครูต้น ที่พระเรียกว่าเป็นบูรพาจารย์ คือเป็นอาจารย์คนแรก แล้วก็ช่วยเด็กให้พัฒนาชีวิตไปอย่างมีการศึกษา เช่น กินอยู่เป็นคุณเป็น พังเป็น ฯลฯ อย่างที่พูดมาแล้ว

ถ้าโรงเรียนทำหน้าที่นี้ได้ ไปประสานกับบ้าน จะเป็นก้าวใหญ่ก้าวหนึ่งของการศึกษา ซึ่งเป็นก้าวที่น่าจะเป็นเนื้อแท้ด้วยคิดว่าอย่างนั้น

เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจสำนึกเบิกบาน และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรี

ขอเติมอีกนิด คือด้านการพัฒนาจิตใจที่เป็นเรื่องในกลุ่มสมาธินี้ะ เงามักจะไม่ค่อยเน้นกัน ในเรื่องคุณสมบัติที่คู่กับสมาธิ

สมาธิที่เราพูดนี้ เรียกเต็มว่าจิตตสมาธิ เป็นสมาธิของจิต คือ อากาโรที่จิตใจแน่วแน่นมั่นคง อยู่กับสิ่งที่ทำ ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่านไป แต่ในการที่จิตตสมาธิจะเกิดขึ้น มันมีธรรมสมาธิเป็นตัวนำ

ขอให้สังเกต หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่องนี้สำคัญมาก เมื่อคนปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เจริญไปในไตรสิกขา จะมีธรรมสมาธิเกิดขึ้น และเมื่อธรรมสมาธิเกิดแล้ว ก็จะเกิดจิตตสมาธิ

ธรรมสมาธิ ก็คือ การประสานแนวของธรรม คือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจมันแน่วลงสู่สมาธิ ซึ่งมี ๕ ประการ ถ้าเด็กหรือ

ใครก็ตามมีคุณสมบัติเหล่านี้ จะเป็นสุขภาพจิตที่ดีอย่างยิ่ง จึงเป็นคุณสมบัติที่ควรสร้างขึ้นให้ได้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นไว้บ่อย ได้แก่

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริงเบิกบานแจ่มใส ข้อนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานของจิตใจ คือสภาพจิตสามัญ เด็กจะต้องเป็นอย่างนี้ คือมีปราโมทย์ เป็นคนที่มีจิตใจร่าเริงเบิกบาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกซีให้หมดสิ้น คือจะบรรลุนิพพาน ใครมีปราโมทย์อยู่เสมอ ก็เรียกได้ว่าอยู่ใกล้นิพพาน

๒. **ปีติ** ความอิมใจ ปลาบปลื้มใจ ถ้าเราทำอะไรรักด้วยใจรัก พอทำได้ก้าวไป คืบหน้าไป ก็จะมีปีติ อิมใจ ปลื้มใจ

แม้แต่กวาดบ้าน ถ้าเราทำด้วยใจรัก อยากระวังสะอาด พอกวาดไป ได้เห็นความสะอาดเพิ่มขึ้นๆ ทีละน้อย ก็ปีติ อิมใจ ปลื้มใจ ไปเรื่อยเลย เราจะไม่ทำงานด้วยความเครียด จะไม่ทำงานด้วยความเหนื่อยหน่าย ท้อแท้ แต่จะมีกำลังใจ ทำด้วยความสุข ทำอะไรก็ปีติ อิมใจได้เรื่อย จึงมีสุขภาพจิตดี

๓. **ปัสสัทธิ** ความสงบเย็นผ่อนคลาย เป็นคุณสมบัติที่คู่ตรงข้ามกับสภาพจิตของคนปัจจุบัน คือความเครียด อันนี้ผ่อนคลาย พอมีปราโมทย์ มีปีติ แล้วปัสสัทธิก็มา ก็ผ่อนคลายสบาย

๔. **สุข** ความฉ่ำชื่นรื่นใจ คล่องใจ ไม่มีอะไรบีบคั้น

๕. **สมาธิ** ความมีใจมั่นแน่ว คือใจอยู่กับสิ่งที่ทำ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก มั่นคง

ยิ่งถ้ามีปัญหา มาช่วยโดยมองเห็นเหตุผล เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของสิ่งที่ทำ ก็จะมีใจใหญ่ สมาธิจะยิ่งแน่ว แล้วสมาธินี้ก็จะมาทำให้พฤติกรรมหนักแน่นมั่นคงได้ผลดียิ่งขึ้น

ที่เราพูดกันว่า การพัฒนาด้าน emotion คือ emotional

development นั้น ก็นี่แหละจะเห็น emotion ดีๆ ที่สำคัญ โดยเฉพาะปิติ ปราโมทย์ และส่วนนี้เป็นการพัฒนาจิตใจด้านภายใน เป็นสภาพจิตที่ต้องการ หรือเป็น emotion ที่พึงประสงค์

พร้อมกันนั้น คู่กับ emotion ดีๆ ฝ่ายภายใน ก็คือ emotion หรือสภาพจิตดีๆ ฝ่ายที่แผ่ออกไปภายนอก โดยเฉพาะ ชุตพรหมวิหาร เริ่มด้วยเมตตากุณา

ข้างในก็มีใจเราเบิกบานแจ่มใส ข้างนอกก็อยู่กับคนอื่น ด้วยความรู้สึกรักใคร่มีไมตรี

สองด้าน สองชุตนี้เป็น emotion หรือสภาพจิตที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง ที่ควรจะพัฒนาให้เกิดขึ้น เรียกว่าเป็น emotional development คือการพัฒนาด้านจิตใจ หรือจิตตภาวนา ซึ่งจะประสานรวมเป็นธรรมสมาธิ และเกิดจิตตสมาธิ

จึงต้องตั้งจุดหมายให้เด็กมีปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ เป็นคุณสมบัติประจำใจ พระพุทธเจ้าทรงเน้นอยู่เรื่อย ถ้าเราก้าวหน้าไปในหลักปฏิบัติของพระองค์ ก็จะมีภาวะจิตที่ดี ๕ อย่างนี้

นี่คือสภาพจิตที่พึงประสงค์ข้างใน ๕ ประการ เอาไปประสานกับสภาพจิตที่พึงประสงค์ด้านแผ่ออกข้างนอก คือ เมตตา ไมตรีเป็นต้น อีก ๔ ก็จะเป็น emotional development อย่างยอดเยี่ยม ถ้าได้อย่างนี้ก็จะไม่ต้องมาห่วงเรื่อง EQ กันให้วุ่นวายไป

สภาพจิต ๒ ด้าน ๒ ชุตนี้ จำเป็นหลักไว้ได้เลย ย้ำอีกที ชุตที่ ๑ เจริญขึ้นข้างใน ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ

ชุตที่ ๒ แผ่ออกไปข้างนอก ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

สองชุดนี้ เป็น positive emotions ระดับแกนของจริยธรรม และทั้งสองชุดสามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน ประสานไปด้วยกัน ถ้ามีฉันทะ ก็เป็นจุดเริ่มให้ก้าวไปทั้งสองด้าน ให้ได้ทั้งสองชุด **ฉันทะ** เป็นธรรมหรือคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง ควรเอามา พุดกันให้มาก ในที่นี้ก็จะพูดไว้สักหน่อย

พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข การศึกษา คือการพัฒนาความสุข

ขอเติมอีกนิดเดียว คือ เรื่องความสุข อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ เรายกกลับมามองแง่หรือด้านนี้ของพระพุทธศาสนา ถ้าเปิดดูพระไตรปิฎกและสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ความสุขเป็นเรื่องใหญ่ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาก เช่นที่พูดไปแล้วว่า ผู้ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาจะเจริญก้าวหน้าในความสุข ซึ่งกล่าวไว้ในชุดคุณสมบัติ ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมภาติ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเห็นนิพพานเป็นทุกข์ ผู้นั้นไม่มีทางจะได้บรรลุนิพพาน ผู้ใดมองเห็นนิพพานว่าเป็นสุข ก็มีทางที่จะบรรลุได้ ท่านผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีความสุขอย่างยิ่ง อย่างที่บางท่านอุทานอยู่เสมอว่า “สุขจริงหนอฯ” พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยืนยันพระองค์ว่าทรงเป็นสุข

มีผู้ถามเทียบว่า พระองค์เที่ยวจาริกไป ไม่มีที่อยู่ที่สบาย เดินทางไปโปรดคน เข้าลักษณะที่วุ่นนอนกลางดิน กินกลางทราย อย่างนี้จะมีความสุขอะไร

พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า แล้วคุณว่าใครมีความสุข เขาคงนึกไม่ออก ไม่รู้ว่าเอาใครดี ก็เลยนึกถึงพระเจ้าแผ่นดิน

แคว้นนั้น ซึ่งมีทุกอย่าง บอกว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นสุขที่สุด พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า พระเจ้าพิมพิสารจะประทับนั่งเสวยสุขทั้งวันได้ไหม เขาคิดไปคิดมาบอกว่าทำไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราสุขตลอดเวลาเลย จะไม่ดู ไม่ฟัง นั่งเฉยๆ ให้เป็นสุขตลอดทั้งวันก็ได้

พระพุทธศาสนาเน้นมากในเรื่องความสุข จนกระทั่งว่า พุทธในแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาก็คือหลักคำสอนว่าด้วย **การพัฒนาความสุข**

คนทั่วไป เมื่อพูดถึงความสุข มักนึกได้แค่ความสุขจากการเสพบริโภค ที่เป็นสุขอย่างหยาบของปุถุชน แต่ถ้าคนมีการพัฒนา เริ่มเข้าสู่การศึกษา เขาจะมีความสุขเพิ่มขึ้น เริ่มด้วยความสุขจากการกระทำ ความสุขขั้นนี้สำคัญมาก สำหรับเด็กไทยต้องทำให้ได้

เด็กไทยต้องไม่ใช่เป็นเพียงแค่นักบริโภค แต่ต้องเป็นนักผลิต และเป็นนักสร้างสรรค์ ทีนี้ ในการที่จะก้าวไปสู่ขั้นเป็นนักสร้างสรรค์นั้น เขาจะต้องมีความสุขจากการกระทำด้วย

แต่เวลานี้เด็กไทยกำลังขาดความสุขขั้นนี้อย่างหนัก เด็กไทยทั่วไปไม่มีความสุขจากการกระทำ ได้แค่หาความสุขจากการเสพบริโภค และถึงกับเห็นการกระทำเป็นเรื่องทุกข์ ถ้าอย่างนี้ก็ใกล้วสาน สังคมไทยจะไปไม่รอด

การศึกษาจะต้องช่วยเด็กไทย ให้พัฒนาถึงขั้นมีความสุขจากการกระทำให้ได้

พอเด็กมีปัญญา รู้เข้าใจ มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ดีงาม สมบูรณ์ นั่นแหละ คือความชื่นชมอยากเห็นสิ่งนั้นๆ มันดี ก็เกิดขึ้น

ขอแทรกหน้อยว่า เดียวนี้คนไทยมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน และแคบมาก เวลาพูดถึงความอยาก ก็จะมีมองเหมาไป

เลยว่าคุณอยากไม่ได้

ที่จริงในทางธรรมท่านแยกไว้ชัดว่า ความอยากมี ๒ อย่าง คือ *ความอยากที่เป็นกุศล* กับ *ความอยากที่เป็นอกุศล*

อย่างเราไปเห็นกระรอก ถ้าคิดอยากขึ้นมาในแบบที่ว่า ทำอย่างไรจะได้กระรอกตัวนี้มาลงหม้อแกง จะได้กินให้อร่อย อย่างนี้เรียกว่าเป็นความอยากแบบอกุศล เป็นพวกตัณหา

แต่ถ้าเห็นกระรอกแล้ว ชื่นชมในความงามความน่ารักของมัน คุณมันวิ่งไปวิ่งมา มันทำทำอย่างนั้นอย่างนี้ น่าดู แล้วก็อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมที่รื่นรมย์ ความชื่นชมต่อสภาพที่ดีอย่างนี้ แล้วอยากให้มันมีสุขภาพดีสวยงามอย่างนั้นต่อไป ความอยากอย่างนี้ไม่เกี่ยวกับตัวเราที่จะได้จะเอา ความอยากต่อสิ่งนั้น ชื่นชมอยากให้มันดีงามสุขสมบูรณ์อย่างนี้แหละ เรียกว่า *ฉันทะ*

ความอยากที่เรียกว่า *ฉันทะ* ตัวนี้มาเมื่อไร พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นความอยากที่ถูกต้อง

แต่ถ้าเห็นอะไร มีแต่อยากจะเสพ อย่างนี้ไปไม่รอด เพราะความสุขทุกข์จะเวียนวนขึ้นอยู่กับความชอบใจ-ไม่ชอบใจเท่านั้น

ในทางตรงข้าม พออยาก ชอบ ชื่นชมในสิ่งที่ดี หรืออยากให้มันดีต่อไป หรือดียิ่งขึ้น อย่างนี้แหละ *ฉันทะ* มาแล้ว เป็นความอยากต่อสิ่งนั้นๆ โดยไม่เกี่ยวกับตัวตน ไม่ใช่อยากจะได้อยากจะได้ เอา นี่คือเข้าสู่ทางของการศึกษา

พอไปเห็นหญ้าเขียว เขียวขจี สวยงาม ก็ชื่นชม อยากให้มันเขียวร้อยดงามดีอย่างนั้นต่อไป พอความชื่นชมอยากอย่างนั้นมาแล้ว ถ้ามันรก มีอะไรเกะกะ ก็อยากจะรีบไปหยิบเอาไปทิ้ง อยากจะจัดให้เขียวร้อย อย่างนี้แหละเรียกว่า *ฉันทะ* เกิด คืออยาก

ทำให้มันดี อยากทำให้มันสมบูรณ์

เห็นต้นไม้ สวยงาม เขียว ร่มรื่น ใบดก ดอกก็สวย เกิดความชื่นชม มีฉันตะ อยากให้มันเป็นของมันอย่างนั้น แต่หันไปเห็นต้นไม้อีกต้นหนึ่งเขียว ฉะ ร่วงโรย ก็อยากทำให้มันดี คือให้มันสวยงามสมบูรณ์ขึ้นมา ก็เลยต้องรีบไปรดน้ำมัน ไปแต่งมันอย่างนี้ฉันตะมา มีแต่ดี ทำให้สร้างสรรค์ แล้วก็สุขจากการสร้างสรรค์นั้น

เด็กที่มีฉันตะอย่างนี้จึงอยากทำ ตรงกับที่ท่านแปลฉันตะว่าอยากทำ เพราะชื่นชมที่มันดี อยากให้มันดีของมัน ถ้ามันไม่อยู่ในภาวะที่ดี ก็อยากทำให้มันดี แล้วเมื่ออยากทำให้มันดี ก็ไปทำให้มันดี พอทำให้มันดี ก็สนองความต้องการของตัวเอง แล้วก็มีความสุขจากการกระทำ(ให้มันดี)นั้น

ฉะนั้น คนไหนมีฉันตะ ก็จะมีความสุขจากการกระทำที่ ทำ ถ้าเด็กไทยมีฉันตะนี้ ก็จะก้าวหน้าในการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน ไม่มีปัญหาเลย นี่จึงเป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา**

ถ้าคนไทยยังเข้าใจและเข้าสู่ฉันตะไม่ได้ ก็อย่าหวังเลยว่าจะมีการศึกษาที่ก้าวหน้านำใครได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่ออาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทอง เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉนั้นใด เมื่อภิกษุจะก้าวไปในมรรคมีองค์ ๘ ประการ ก็มีฉันตะ เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉนั้นนั้น

ขอให้จำกันไว้ให้แม่นทีเดียวว่า พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งใน ๑๘ ประการ ที่เรียกว่า **พุทธธรรม ๑๘** คือ **พระพุทธเจ้าทรงมีฉันตะไม่ลดถอยเลย** (นตฺถิ อนุทฺสฺส หานิ) จึงทรงเพียรพยายามเที่ยวจาริกไปโปรดผู้คนมากมาย เพื่อช่วยให้เขา

พันธุภักดิ์ เป็นคนดี มีความสุข อย่างไม่ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก และก็ทรงมีความสุขในการทรงบำเพ็ญชันทะ ด้วยกำลังแห่งมหากรุณานั้น

เมื่อเป็นชาวพุทธ ถ้านึกหลักพุทธศาสนาข้อไหนๆ ก็ไม่ออก ยังไม่ค่อยรู้เข้าใจอะไร ก็ปฏิบัติตัวตามอย่างพระพุทธรูปเจ้าในหลักแห่งความมีชันทะนี้ ก็นับว่าเป็นชาวพุทธได้

ต้องเน้นเรื่องสร้างชันทะให้ได้ ถ้าชันทะไม่มา คิดว่าไม่ไหวแล้ว การแก้ปัญหาลังคัม เรื่องอบายมุข และเรื่องเลวร้ายอะไรต่ออะไร จะหนักหนาให้สังคมไปไม่รอด เพราะตอนนี้เอาแต่หาความสุขจากการเสพบริโภคกันหมด คนที่มีความสุขจากการกระทำแทบไม่มี

เมื่อใดเด็กมีความสุขจากการทำแล้ว เขาก็จะมีความสุขจากการหาความรู้ด้วย เป็นเรื่องตามมาเอง เพราะเป็นธรรมชาติว่า คนที่จะทำอะไรให้ได้ผลนั้น การทำให้สำเร็จย่อมเรียกร้องการหาความรู้ พออยากให้อะไรนั้นๆ มันดี ก็ต้องคิดต้องหาทางว่า ทำอย่างไรจะให้มันดี ต้นไม้ต้นนี้เฉา จะทำให้มันงามเหมือนต้นนั้น ได้อย่างไร ก็ต้องไปหาความรู้ เดี่ยวก็ไปสอบถามค้นหาความรู้ แล้วก็มาทำ แล้วทั้งหาความรู้ ทั้งทำ ก็จะเป็นความสุขไปหมด

เมื่อใดคนหาความสุขจากการเรียนรู้และจากการทำ เขาจะพัฒนาตลอดเวลา และจะเข้มแข็งด้วย

ทั้งนี้ รวมทั้งชันทะของผู้ที่จะจัดการศึกษาแนวพุทธ หรือดำเนินการโรงเรียนแนวพุทธด้วย ชันทะตัวนี้จะเกิดได้จากการรู้เข้าใจจริง ถ้ารู้เข้าใจชัดเจนว่ามันเป็นความจริงอย่างนั้น มันมีคุณค่าเป็นประโยชน์แท้ อย่างนี้ละก็ ชันทะมาได้

แล้วก็ไปบวกกับเมตตาความรักความปรารถนาดีต่อเด็กๆ ต่อนักเรียน ต่อสังคมไทย ถ้าน้ำใจอย่างนี้เกิดขึ้น นี่ละคือ**ฉันทะ**ที่พร้อมจะผลักดันให้การศึกษไทยสัมฤทธิ์ผลสมหมายอย่างแน่นอน

หลังจากนี้ค่อยคุณกันอีกก็ได้ในเรื่อง**การพัฒนาความสุข** เพราะความสุขมีวิธีพัฒนาเยอะ แต่เวลานี้คนมองความสุขในมิติเดียว จากการเสพ ก็เลยตัน ก็จบกัน

ต่อจากความสุขในการเสพ ก็ก้าวไปสู่ความสุขจากการทำ ความสุขจากการหาความรู้ ความสุขจากการให้ และการทำให้คนอื่นเป็นสุข นี่เป็นตัวอย่างของความสุขในขั้นต่างๆ ซึ่งเป็นการพัฒนาก้าวหน้าของชีวิตตนเองที่มีความสุขขยายขอบเขตออกไป มีมิติมากขึ้น พร้อมกับเป็นการเกื้อหนุนสังคมไปด้วย เพราะความสุขที่พัฒนาเหล่านี้ ไม่มีพิษมีภัยเลย มีแต่เป็นประโยชน์อย่างเดียว

คนบางคนมีความสุขในการทำให้อื่นเป็นสุข เช่นอย่าง พระโพธิสัตว์ เมื่อทำให้อื่นเป็นสุขได้ตนเองจึงจะชื่นใจ มีความสุข ทั้งนี้ก็เพราะอยากให้เขาเป็นสุข

ตัวอย่างในชีวิตจริงที่เห็นง่ายๆ ก็เริ่มจากพ่อแม่ พ่อแม่เป็นสุขเมื่อเห็นลูกเป็นสุข พ่อแม่อยากให้ลูกเป็นสุข แล้วก็อยากทำให้ลูกเป็นสุข เมื่อทำให้ลูกเป็นสุขแล้ว ตัวเองก็เป็นสุขด้วย

ทำอย่างไรเราจะให้มีความสุขอย่างนี้ขึ้นมา แล้วก็มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ตลอดไปถึงความสุขจากการเห็นความจริงของธรรมชาติ โลก ชีวิต ความสุขอะไรต่างๆ เหล่านี้ มีเยอะเหลือเกิน ล้วนแต่มีจุดเริ่มจากฉันทะ และเป็นความสุขที่จะต้องพัฒนาขึ้นมา จึงมาถึงหลักที่ว่า **การพัฒนาความสุข ก็คือการศึกษา**

ภาคผนวก

ข้อเสนอแนะ*

สำหรับ

หน่วยการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

แม้ว่าการจัดทำหน่วยการเรียนรู้นี้จะถึงขั้นใกล้เคียงเสร็จสิ้น คงจะยากต่อการจัดปรับแทรกเสริม แต่ถ้ายังมีช่องทาง ข้อเสนอแนะข้อคิด บางอย่างไว้สุดแต่จะพิจารณาเห็นสมควร

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหากับจุดหมาย โดยเฉพาะควรเน้นจุดหมายว่า ต้องการให้เด็กเป็นคนที่มีคุณภาพอย่างไรบ้าง และจัดทำเนื้อหาสาระให้สนองจุดหมายนั้น (ไม่เผลอมองแต่ในแง่ว่าจะให้เด็กเรียนและรู้อะไรบ้าง แต่ให้ชัดว่าต้องการคุณภาพอะไร)
๒. น่าจะมีจุดเน้นเจาะจงสิ่งที่มุ่งมั่นว่าจะต้องทำให้ได้ คือในบรรดาเนื้อหาสาระดีๆ ที่สรรมาให้เรียนรู้นั้น อาจจะมีการเจาะจงจำเพาะบางอย่างว่า สิ่งนี้ข้อนี้จะต้องให้รู้เข้าใจ และหรือทำให้ได้

* บันทึกที่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้เขียนขึ้น ในโอกาสที่คณะอนุกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ผากขอคำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

๓. การเรียนการสอนจะต้องมั่นใจว่าให้ผู้เรียนเกิดมีฉันทะที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์และศึกษายิ่งขึ้นไป โดยมองเห็นความจริงและซาบซึ้งในคุณค่า พร้อมทั้งเกิดมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เกิดความไม่ปรารถนาจะร่วมแก้ปัญหาและสร้างสรรค์พัฒนาสังคม
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการที่เป็นมาตรฐานกลาง กับการประยุกต์เข้ากับกาลเทศะ คือ ยึดหลักการที่เป็นมาตรฐานกลางของพระพุทธศาสนาไว้ให้ได้แล้ว ก็มีช่องทางหรือแนวทางที่จะให้ชุมชนหรือท้องถิ่น มีโอกาสนำหลักการกลางนั้นไปทำความเข้าใจและปรับใช้กับชุมชนหรือท้องถิ่นของตน เช่นหาความรู้เกี่ยวกับวัด ปุชนิยวัตร บุคคล ตำนาน เรื่องราวในชุมชน/ท้องถิ่น/จังหวัด เป็นต้นของตน ซึ่งเป็นเหมือนส่วนขยายหรือด้านประยุกต์ของหลักการกลางนั้นๆ และเน้นการเรียนรู้ให้เห็นว่าเรื่องราวเหตุการณ์ของชุมชนหรือท้องถิ่นอันนั้นๆ เป็นไปตามหลักการ ช่วยนำหลักการออกสู่การปฏิบัติ หรือเชิดชูหลักการอย่างไร
๕. ความสมดุลระหว่างการรู้จักจำ กับการรู้คิดรู้ทำ ไม่ควรไปสุดโต่งข้างเดียว แบบเอาแต่จำเป็นนกแก้วนกขุนทอง หรือแบบมีแต่ความคิดเห็นที่เลื่อนลอยโดยไม่มีฐานข้อมูล ต้องให้สองด้านนั้นเกื้อหนุนกันและได้ประโยชน์จากกันและกัน
๖. การบูรณาการวิชาพุทธศาสนา จะเป็นจริง ต้องถึงขั้นบูรณาการพระพุทธศาสนา และการบูรณาการพระพุทธศาสนานั้น หมายถึงบูรณาการเข้าไปในชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่จริง ซึ่งควรเน้นวิธีการสำคัญ ๓ อย่าง คือ

- ก) **บูรณาการในการเรียนการสอน** ด้วยการเรียนการสอนที่ถึงขั้นให้เข้าใจมองเห็นธรรมว่าเป็นความจริง ที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทุกคนจะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง จึงจะเป็นอยู่ดีได้ เมื่อเข้าใจธรรมตามความหมายที่แท้อย่างนี้แล้ว ก็พูดได้ว่าธรรมในธรรมชาติจะเรียกตัวเอง ให้คนเรียกหาธรรมที่จะต้องปฏิบัติในชีวิต แล้วการสอนพุทธศาสนาก็จะเป็นการสอนองความต้องการของชีวิตของผู้เรียน
- ข) **บูรณาการในวิถีชีวิต** ด้วยการสร้างระบบวิถีชีวิตที่ดีงาม ที่เรียกว่าวิถีชีวิตแบบพุทธ หรือวินัยของคฤหัสถ์ หรือวินัยชาวพุทธขึ้นมา เมื่อมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องรองรับแล้ว หลักธรรมคำสอนต่างๆ ก็สามารถเข้าไปกลมกลืนในวิถีชีวิตนั้นได้
- ค) **บูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน หรือ ทำชีวิตให้เป็นการศึกษา** ด้วยการดำเนินชีวิตตามปกติธรรมดาทั้ง ๓ ด้านให้มีการพัฒนาครบไตรสิกขา เมื่อจะทำกิจกรรมใดๆ ก็ตาม ทุกครั้ง ให้มีการเตรียมและตรวจสอบว่ามีสิกขา ๓ ด้าน ครบหรือไม่ คือ

๑) **ด้านพฤติกรรมกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์** ว่ากิจกรรมที่จะทำหรือได้ทำนั้นไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนก่อความเสียหาย แต่เป็นไปในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ — **ศีล**

๒) **ด้านจิตใจ** ว่าทำกิจกรรมนั้นโดยมีแรงจูงใจที่ดี ไม่ทำด้วยโลภ โกรธ หลง แต่มีเมตตากรุณา ไม่อ่อนแอ ระวังข้อแก้ แต่แก้ลวกล้ำเข้มแข็ง มีฉันทะ ไม่ทุกข์เศร้าขุ่นมัว เศร้าหมอง แต่ผ่อนคลายเบิกบานมีความสุข — **จิต**

๓) **ด้านปัญญา** ว่าทำกิจกรรมนั้นๆ ด้วยความรู้ความเข้าใจ มองเห็นเหตุผล รู้จักคาดหมายผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้น เนื่องต่อไป พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปรับปรุง — **ปัญญา**

๗. การนั่งสมาธินั้น สำหรับเด็กน่าจะให้นำมาด้วยการสวดมนต์ หรือนั่งการสวดมนต์ อย่างน้อยให้สมดุลกับการสวดมนต์ เพราะเด็กยังต้องการเคลื่อนไหวมาก การสวดมนต์เป็นการนำสมาธิอย่างหนึ่ง โดยเอาการเคลื่อนไหวทางวาจา มาช่วยให้เกิดความสงบนิ่งทางกาย และความสงบเย็นเข้มแข็งแน่วแน่ทางจิตใจ พร้อมทั้งสามารถโยงไปสู่ปัญญาด้วย

อนึ่ง บทสวดมนต์นั้นสามารถจัดให้เหมาะกับวัยและยุคสมัย เช่นเลือกบทสวดมนต์ที่มีเนื้อหาความหมายเหมาะกับเด็กยุคปัจจุบัน และให้สั้นลงตามขอบเขตเวลาเท่าที่มีหรือเท่าที่เหมาะสม เช่น อาจยาวหน่อยอย่างมงคลสูตร หรือสั้นๆ พร้อมทั้งคำแปล ดังตัวอย่าง

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓ จบ)

อาโรคยะมิจเณ ประระมัญจะ ลากัง

สีลัญจะ พุทธานุมะตัง สุตัญจะ

ธัมมานุวัตติ จะ อะลีนะตา จะ

อตถัสสะ ทวารา ปะมุขา ฉะเพเต-ติ

(แปล) มาเกิดนะ รักษาสุขภาพดี ที่เป็นลาภอันประเสริฐ มีวินัย ใฝ่คนดีเลิศเป็นแบบอย่าง ตั้งใจเรียนให้รู้เชี่ยวชาญ ประพฤติการอันถูกต้องดีงาม

มีความเพียรขยันหมั่นเรื่อยไปไม่ระย่อ

หกข้อจำไว้ เป็นประตูล้ำสุดความสำเร็จของงาม

อาจจะสวดบทสั้นๆ อย่างนี้ และจัดเตรียมไว้หลายบทเพื่อ
เปลี่ยนไปเป็นบทสวดประจำสำหรับแต่ละวัน

นอกจากนั้น ให้การสวดมนต์โดยไปสู่กิจกรรมการเรียนอย่าง
อื่นได้ด้วย เช่น สวดมนต์จบแล้ว แต่ละครึ่งครูยกเอานื้อหาจุด
หนึ่งแห่งหนึ่งในบทสวดที่แปลนั้นมาคุยกับเด็ก อธิบาย ชักชวน
เล่านิทานประกอบ เป็นต้น จบกิจกรรมแล้ว จึงนั่งสมาธิปิดท้าย
ไม่ต้องนานนัก

พร้อมกันนั้น ควรให้การสวดมนต์นี้ประสานกับวิถีชีวิตใน
ครอบครัวหรือที่บ้านด้วย โดยจัดบทสวดมนต์นั้นให้พ่อแม่มีไว้
ด้วย และให้พ่อแม่นำเด็กสวดประจำวัน บางทีถ้าทางฝ่ายโรง
เรียนมีเวลาจำกัด อาจให้ทางพ่อแม่ทำบทบาทคุย อธิบาย นื้อ
หา เล่านิทาน เช่นชาดกประกอบบทสวดมนต์นั้นแก่เด็กที่บ้าน
หรือทำคู่เคียงกันไปทั้งสองแห่ง ทั้งที่บ้านและโรงเรียน

๘. การสังเกตพัฒนาการของเด็ก แทนที่จะใช้ระบบพุทธิพิสัย -
ทักษะพิสัย - จิตพิสัย ถ้าใช้ระบบ ศีล - สมาธิ - ปัญญา น่าจะ
กว้างขวางครอบคลุมกว่า และตรงกว่า เพราะเท่ากับดูตาม
ด้านที่ฝึก คือ

- **ศีล:** พฤติกรรมดีงามทั้งกาย-วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๖ เคยชิน
แคล่วคล่อง อยู่ตัว เป็นวินัย เข้าสู่วิถีชีวิต
- **สมาธิ:** จิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข

- **ปัญญา:** ความรู้คิด เข้าใจ การมองเห็นความจริง เท่าทัน ทั้งระบบ ความสัมพันธ์ ถึงเหตุถึงผล เชื่อมโยงประยุกต์ใช้สร้างความรู้ใหม่ได้

อาจขยายตามระบบ ภาวนา ๔ คือ กายภาวนา – ศีลภาวนา – จิตตภาวนา – ปัญญาภาวนา ก็ได้

๗. อาจส่งเสริมการประเมินผลอีกระดับหนึ่ง โดยดูอัตราการ พัฒนาคุณิภาวะทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัฑฒิ ๕ คือ

- ๑) **ศรัทธา** ว่ามีความเชื่อที่ไม่งมงาย มีเหตุผล ประกอบด้วย ปัญญา ซึ่งไม่เบียดเบียนชีวิตและสังคม
- ๒) **ศีล** ว่ามีความประพฤติและวิถีชีวิตไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูล มีวินัย เชื้อต่อวัฒนธรรม
- ๓) **สุตะ** ว่ามีความรู้ข่าวสารข้อมูล ทันทต่อเหตุการณ์สถานการณ์ และมีความรู้เหมาะสมพอแก่การดำเนินชีวิต กิจการของตน
- ๔) **จาคะ** ว่ามีจิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว รู้จักสละให้ บำเพ็ญประโยชน์
- ๕) **ปัญญา** ว่ารู้คิดเข้าใจ ทำการต่างๆ ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะดี-ชั่ว คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๕

พุทธวิธีในการสอน

พุทธวิธีในการสอน*

พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า *พระบรมศาสดา* หรือ *พระบรมครู* ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือ ผู้เป็นยอดของครู

ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า *สตฺถา เทวมนุสฺสฺสานํ* แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระคุณว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ* แปลว่า เป็นสารถีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า

พระนามเหล่านี้ แสดงความหมายอยู่ในตัวว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทอดทูนพระองค์ ในฐานะทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี

ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยประจักษ์พยานภายนอกก็

* บรรยายสรุป ณ วิทยาลัยครูธนบุรี เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๓ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีวิสุทธิโมลี

หมายเหตุ: เขียนในเวลากระชั้นชิด การศึกษาความหมายและตีความหลักธรรมบางข้อต้องกระทำในเวลาเร่งรัดเกินไป จึงขอให้ถือเป็นเพียงขั้นริเริ่ม เพื่อถ้ามีโอกาสก็จะได้ทำให้ชัดเจนถ่องแท้ต่อไป หลักบางข้อยังหาตัวอย่างประกอบไว้่น้อยและบางตัวอย่างเพียงอ้างไว้ ยังมีได้ค้นหลักฐานนำมาแสดงให้เต็มที่

เป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเพียงพิจารณาเฉินๆ จากเหตุผลง่ายๆ ต่อไปนี้ ก็จะนึกได้ทันที คือ:-

๑. พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์ เต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆ เป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถ ผู้ที่มาเผชิญพระองค์นั้น มีทั้งมาดีและมาร้าย มีทั้งที่แสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ แต่พระองค์สามารถประสพชัยชนะในการสอน จนมีพระนามนำเด่นมาถึงปัจจุบัน
๒. คำสอนของพระองค์ ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม และแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง
๓. ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมาก ทั้งโดยเทศะและระดับชนในสังคม ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้น พบคนทุกชั้นในสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกัน ทุกแบบทุกชนิด ทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้ และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์ นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

๔. พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้ตลอดเวลานับพันๆ ปี แพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่างๆ และคณะสงฆ์ผู้สืบต่อพระศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลงานยิ่งใหญ่ของพระองค์ ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถอย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบาย

ในเมื่อประจักษ์พยานภายนอกแสดงให้เห็นแล้วเช่นนี้ ย่อมชวนให้พิจารณาสืบค้นต่อไปถึงเนื้อธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระองค์ว่าเป็นอย่างไร ยิ่งใหญ่และประเสริฐสมจริงเพียงใด

เนื้อพระธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้น ปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถาเป็นต้นแล้ว แต่คัมภีร์เหล่านั้นมีเนื้อหามากมาย มีขนาดใหญ่โต เกินกว่าจะสำรวจเนื้อหา รวบรวมความ นำมาสรุปแสดงให้ครอบคลุมทั้งหมดในเวลาอันสั้น ในที่นี้จึงขอนำมาแสดงเพียงให้เห็นรูปลักษณะทั่วไปเท่านั้น.

๑. ปรัชญาพื้นฐาน

ก่อนจะพูดถึงหลักการสอนและวิธีสอน สมควรกล่าวถึงปรัชญาที่เป็นพื้นฐานเสียก่อน เพราะหลักการสอนย่อมดำเนินไป

๑ พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย จำนวน ๒๒,๓๗๙ หน้า อรรถกถาและคัมภีร์เฉพาะที่พิมพ์เป็นเล่มแล้ว ๒๘,๓๑๘ หน้า

จากจุดเริ่ม ตามแนวทาง และสู่จุดหมายตามที่ปรัชญากำหนดให้
อย่างไรก็ดี เมื่อมองในแง่ปรัชญาการศึกษา พุทธธรรมก็เป็นเรื่อง
กว้างขวางมากอีก เพราะพุทธธรรมทั้งหมด เป็นเรื่องของระบบการ
ศึกษาระบบหนึ่งนั่นเอง ในที่นี้ จึงขอนำมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับ
การสอนแต่สั้นๆ

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์
นั้น ความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด
ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่างๆ ซึ่งทางพุทธ
ศาสนาเรียกรวมว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไป
เกี่ยวข้องกับและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่าจะมนุษย์จะต้องการหรือไม่
ต้องการ จะยอมรับว่ามันมีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเป็นหน้า
หนืออย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่าง
ดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ จะรับรู้ล่วงหน้า และ
พร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล้ารับรู้
ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัด
การแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ก็ดี การหนีกวาด
ภาพให้เป็นอย่างที่ตนชอบก็ดี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเอง ไม่
ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญห และให้ได้พบความ
สุขอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการฝังเอาความกลัว ซึ่งเป็นเชื้อ
แห่งความทุกข์เข้าไปในจิตใจอย่างลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรก ก็คือ ความ
ทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไขโดยถูกต้อง

และถือว่าภารกิจของพระพุทธรศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธรศาสนา ก็คือ การช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหของตนได้

ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้น เกิดจาก*ตัณหา* คือ ความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่างๆ เคลื่อนคลาดจากที่มันเป็นจริง และเป็นไปในรูปต่างๆ กันตามระดับความอยาก และความยึดของตนต่อสิ่งนั้นๆ เมื่อมีทัศนคติที่เคลื่อนคลาดไป ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้อื่น แล้วปฏิบัติหรือจัดการกับสิ่งนั้นๆ ด้วยอำนาจความอยากและความยึดของตน คือ ไม่จัดการตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลแท้ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้น เกิดความขัดข้องขัดแย้ง และความทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ตามระดับของตัณหา และขอบเขตของเรื่องที่ปฏิบัติ

ตัณหานั้น เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า *อวิชชา* จึงเป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้นๆ ตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลบริสุทธิ์ การที่จะแก้ปัญหหรือแก้ความทุกข์ จึงต้องกำจัดอวิชชา สร้างวิชาให้เกิดขึ้น

โดยนัยนี้ ภารกิจสำคัญของการศึกษาก็คือ การฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริง และสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็น

อิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วย
สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้

จากข้อความที่กล่าวมา มีข้อที่ควรกำหนด คือ:-

๑. ภารกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่ การช่วยให้บุคคล
เกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น
เป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่จะ
เป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มอง
เห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา
๒. ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนั้น
เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญา และปัญญาเป็นความ
รู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้น ผู้อื่น
จะนำมาขัดเยียดให้หรือบังคับให้รับเข้าไปได้ไม่ได้
๓. ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่พัฒนา
ขึ้นในตัวบุคคลเอง ภารกิจของผู้สอนและให้การศึกษ
ทั้งหลาย จึงเป็นเพียงผู้ชี้ทางหรืออำนวยความสะดวก ช่วย
ให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญา
สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือ
พยายามสรรหาอุปบาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่างๆ ที่จะมา
ช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด อย่างที่
สำนวนบาลีเรียกว่า เป็น*กัลยาณมิตร*
๔. โดยเหตุผลเดียวกัน ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียน
เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้
เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือ

กระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยให้ตัวเขาเกิดปัญญานั้น
 ขึ้นได้ และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัย
 ต่างๆ ของผู้เรียน จึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนจะต้องคำนึงอย่าง
 สำคัญ เพื่อจัดสภาพการเรียนและกลวิธีสอนต่างๆ
 เป็นต้น ให้ผู้เรียนเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

๕. ในเมื่อปัญญาเป็นของยึดเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้
 การเรียนการสอนจึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือ ผู้
 เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะ
 ชักถามโต้ตอบสืบเสาะค้นหาความจริงต่างๆ ให้ได้รับ
 ความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน ในระบบการศึกษาแบบนี้
 จึงมีการปฏิบัติอย่าง **กาลามสูตร** ไม่มีการบังคับให้เชื่อ
 ความเชื่อหรือศรัทธาในระบบการศึกษานี้ หมายเพียง
 ความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการและสมมติฐานต่างๆ ที่
 ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอ
 แล้วว่าจะนำไปดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริง
 และเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่าง
 ดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น

วางเป็นข้อสรุปที่เกี่ยวกับการสอน ดังนี้:-

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง
๒. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน
๓. วิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่อง
 ผ่อนแรงการเรียนการสอน

๔. อิศรภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

อนึ่ง โดยที่ปัญญาเป็นส่วนสำคัญยิ่งในระบบการศึกษานี้ เช่นที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องปัญญาที่มักแปลกันว่า **ความรู้** ไว้เพื่อกันความสับสนสักเล็กน้อย

ความรู้ในที่นี้ ควรแยกเป็น ๒ ประเภท คือ:-

๑. **สูตร** คือ ความรู้จากการสดับตรับฟัง หรือ เล่าเรียน อ่าน รับถ่ายทอดจากแหล่งความรู้อื่น การสั่งสมความรู้ประเภทนี้ไว้ได้มาก เรียกว่า พหุสัจจะ แปลว่า ความเป็นพหูสูตร คือ ความเป็นผู้คงแก่เรียน หรือได้เรียนรู้อันมาก เป็นความรู้ประเภทประมวลหรือรวบรวมสิ่งอันจะพึงรู้ ทำตนให้เป็นคนคลังเก็บความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของบุคคลอย่างหนึ่ง เป็นอุปกรณ์สำหรับนำไปใช้ทำประโยชน์ต่างๆ ได้มาก แต่ไม่ถือเป็นองค์ธรรมแกนในระบบการศึกษา
 ๒. **ปัญญา** คือ ความรู้ประเภทเข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้เลือกคัดวินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ เป็นความรู้ประเภทที่มุ่งหมายและเป็นส่วนสำคัญในระบบการศึกษานี้ ปัญญานี้มีไวพจน์มากมาย เช่น ญาณ วิชา ปริญา ปฏิสัมภิตา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความหมายในแง่ต่างๆ และชั้นต่างๆ ของปัญญานั้นเอง
- สิ่งที่ควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

วิชาประเภทที่แข็งแรงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพายุหส์จจะเป็นใหญ่

ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้ที่สัมผัสเห็นคุณค่าและความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย

สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมาก และมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียว

ยิ่งในงานประดิษฐ์ฐานพระศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยวิธีการแห่งปัญญาด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก

ฉะนั้น การพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะเริ่มแต่คุณสมบัติของผู้สอนไปทีเดียว.

๒. คุณสมบัติของผู้สอน

ในที่นี้จะแสดงตามแนวพุทธคุณ และเห็นควรแยกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก อันได้แก่บุคลิกภาพอย่างหนึ่ง และคุณสมบัติภายใน อันได้แก่คุณธรรมต่างๆ อย่างหนึ่ง

ก. บุคลิกภาพ

ในด้านบุคลิกภาพ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่ไพเราะน่าฟัง และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ดังจะเห็นจากตัวอย่างที่ทราบกันทั่วไป และที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่างๆ เช่น:-

๑. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายสง่างามอย่างที่มีผู้ชมว่า

“พระสมณโคตม มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผ่องยิ่งนัก วรรณะและพระสรระจุกตั้งพรหม น่าดูน่าชมหนักหนา”^๑

๒. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมของจังกีพราหมณ์ที่ว่า

“พระสมณโคตม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำไต่ถาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้

^๑ จังกีสูตฺร, ม.ม.๑๓/๖๕๐

ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^๑

และคำของอุตรมาณพที่ว่า

“พระสุรเสียงที่เป่ากังจากพระโอบุชู้ นั้น
ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑
ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ชวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า
๑ ชิ่ง ๑ กังวาน ๑”^๒

หรือตามมหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒๙ ว่า

“มีพระสุรเสียงดุจพรม ตรัสมีสำเนียงใสไพเราะ
ดูจนการเวก”^๓

๓. ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างที่งดงามน่า
เลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม
ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วย
ความองอาจ ความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรม
ของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิด
ความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์
อยู่ไม่วาย อย่างคำชมของบุคคลต่างๆ เช่น:-

“นี่ ท่านบิณฑยานี มองเห็นสารประโยชน์อันใด จึง
เลื่อมใสในพระสมณโคตมถึงเพียงนี้”

“ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ขี่มโนรถอันเลิศ
แล้ว ย่อมไม่ปรารถนารถอื่นๆ ที่เลว ฉันทิ บุคคลฟัง

^๑ จังกีสูตฺร, ม.ม.๑๓/๖๕๐

^๒ พรหมายูตฺร, ม.ม. ๑๓/๕๘๙; ที.ม. ๑๐/๑๙๘, ๒๑๘

^๓ ที.ม. ๑๐/๒๙; ฯลฯ

ธรรมของพระสมณโคตมพระองค์นั้น โดยลักษณะใดๆ จะโดยสุตตะ โดยเคยยะ โดยไวยากรณีย์ หรือโดยอภฺภูตธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารภนาวาทะของสมณะเป็นอันมาก เหล่าอื่น โดยลักษณะนั้นๆ เลย ฉะนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลีย มาได้รวงผึ้ง ก็พึงลิ้มรส ย่อมได้รสแทนช่อมชื่น ฉนฺโตบุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น...ย่อมได้รับความดีใจ ปลาบปลื้มใจ ฉนฺตํ

เปรียบเหมือนบุรุษ ได้ไม้จันทน์ เป็นจันทน์เหลืองหรือจันทน์แดง จะสูดกลิ่นตรงที่ใด จะเป็นราก ลำต้นหรือที่ยอด ก็ย่อมได้กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉนฺโตบุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น...ก็ย่อมได้ปราโมทย์ ได้ความโสมนัส ฉนฺตํ

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บปวด เป็นไข้หนัก นายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธเขาได้ฉับไว ฉนฺโตบุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว...ความโศกเศร้า ปริเทวนาการ ความทุกข์โศกนิต และความคับแค้นใจของเขา ย่อมหมดไป ฉนฺตํ

เปรียบเหมือน สระใหญ่มีน้ำใส เย็น จืดสนิท นำเจริญใจ มีทวาราบเรียนนำรินรมย์ บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดด ถูกแดดแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย เดินมาถึง เขาลงไปอาบ ตุ่ม ในสระน้ำนั้น พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้ง

ปวงใต้ ฉันทไศ บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์
นั้นแล้ว...ความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และ
ความเวราร้อนของเขา ก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้น ฉะนั้น”^๑

“ชนทั้งหลาย ที่ท่านพระโคตมทรงชี้แจงให้เห็น
แจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถา
แล้ว เมื่อลุดไปจากที่นั่งก็ยิ่งเสด็จหลังกลับมามอง
ด้วยไม่อยากจะละจากไป”^๒

ข. คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมาก ไม่อาจแสดงได้ครบทุก
นัย จึงขอเลือกแสดงตามแนวพระคุณ ๓ คือ:-

๑. พระปัญญาคุณ พระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอน ขอ
ยกมาแสดง ๒ อย่าง คือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

๑) ทศพลญาณ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต
ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มัน
คง จะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้ กับความหมายที่ผู้สอน
ทั่วไปพึงนำมาใช้ได้ดังนี้:-

^๑ การณปาฬีสสูตร, อัง.ปมจก. ๒๒/๑๙๓

^๒ พรหมายสุตฺต, ม.ม. ๑๓/๕๘๙

ทศพลญาณ^๑

๑. **ฐานาฐานญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ ฐานะ และอฐานะ คือรู้กฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับขอบเขต และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่นั้นเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ กับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดี และชั่วต่างๆ กัน
๒. **กรรมวิปากญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ ผลของกรรม สามารถกำหนด แยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน.

ความหมายส่วนที่ผู้สอน ทั่วไปพอจะปฏิบัติได้

๑. มีความรู้เข้าใจในเนื้อหา และขอบเขตของกฎเกณฑ์ และหลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และที่จะนำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจน ตลอดจนรู้ขีดขั้นความสามารถของบุคคลที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับต่างๆ
๒. มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นอย่างดี.

^๑ ม.มู. ๑๒/๑๖๖; อัง.ทสท. ๒๔/๒๑; อภิ.วิ. ๓๕/๘๓๙-๘๔๘; วิภังค.อ. ๕๒๐, ๕๕๐-๖๐๗ การศึกษาเปรียบเทียบนี้เป็นครั้งแรก จึงยังอาจได้ความหมายไม่ครอบคลุมครบถ้วน ขอให้ถือเป็นจุดเริ่มต้นไว้ก่อน

๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติพาทญาณ
 ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่
 ไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุดคติทุกคติ
 หรือพ้นจากคติ) หรือปรีชา
 หยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่
 อรรถประโยชน์ทั้งปวง (จะเป็น
 ทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือสัมปรายิ-
 กัตถะ หรือปรมัตถะ ก็ตาม) รู้
 ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด
 จะต้องทำอะไรบ้าง มีราย
 ละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร.

๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้
 สภาพะของโลกอันประกอบ
 ด้วยธาตุต่างๆ เป็นเอนก รู้
 สภาพะของธรรมชาติทั้งฝ่าย
 อุปาตินนกสังขาร และอนุ-
 ปาตินนกสังขาร เช่นในเรื่อง
 ชีวิต ก็ทราบองค์ประกอบ
 ต่างๆสภาพะขององค์ประกอบ
 เหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของ
 มัน เช่น การปฏิบัติหน้าที่ของ
 ขันธุ์ อายตนะและธาตุต่างๆ
 ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น
 และรู้เหตุแห่งความแตกต่าง
 กันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น.

๓. รู้วิธีการและกลวิธีปฏิบัติ
 ต่างๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมาย
 ที่ต้องการ.

๔ มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยา
 และจิตวิทยา อย่างน้อยให้
 ทราบองค์ประกอบต่างๆ และ
 การปฏิบัติหน้าที่ขององค์
 ประกอบเหล่านั้นในกระบวนการ
 การเรียนรู้ของบุคคล และถ้า
 เป็นไปได้ ควรมีความรู้ทั่วไป
 อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะ
 ในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อรู้จัก
 สภาพะของสิ่งทั้งหลาย และ
 มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่า
 นั้น อันจะเป็นเครื่องเพิ่มพูน
 ประสิทธิภาพในการสอนให้
 ได้ผลดียิ่งขึ้น.

๕. นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาหยิ่ง
รู้ธิมุตติ (คือรู้ธัชยาศัย ความ
โน้มเอียง แนวความสนใจ
 ฯลฯ) ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็น
ไปต่างๆ กัน
๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ
ปรีชาหยิ่งรู้ความยิ่งและหย่อน
แห่งอินทริย์ของสัตว์ทั้งหลาย
รู้ว่า สัตว์นั้นๆ มีแนวความคิด
ความรู้ ความเข้าใจ แค่นั้น
เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย
มีอินทริย์อ่อนหรือแก่กล้า สอน
ง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อม
ที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่.
๗. ฌานาทิสังกิเลสชาติญาณ ปรีชา
หยิ่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌาน
วิโมกข์ และสมาบัติเสื่อม หรือ
เจริญ คล่องแคล่วจัดเจน หรือ
ก้าวหน้ายยิ่งขึ้นไป.
๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
ปรีชาหยิ่งรู้ระลึกชาติภพในหน
หลังได้
๕. รู้ความแตกต่างระหว่าง
บุคคล ในด้านความโน้มเอียง
แนวความสนใจ และความ
ถนัดโดยธรรมชาติ
๖. รู้ความแตกต่างระหว่าง
บุคคลในด้านระดับสติปัญญา
ความสามารถ พัฒนาการ
ด้านต่างๆ และความพร้อมที่
จะเรียนรู้.
๗. รู้ปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรค
ถ่วง หรือส่งเสริมเพิ่มพูนผล
สำเร็จของการเรียนรู้และการ
ฝึกอบรมในระดับต่างๆ กับรู้
จักใช้เทคนิคต่างๆ เข้าแก้ไข
หรือส่งเสริม นำการเรียนรู้
และการฝึกอบรมให้ดำเนิน
ก้าวหน้าไปด้วยดี.
๘. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และ
ประสบการณ์ในอดีตของผู้
เรียน.

๙. จตุปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้
จุดติ และอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม.

๙. พิจารณาสังเกตดูผู้เรียน ใน
ขณะที่เขามีสบพาทอยู่ใน
ชีวิตจริง ภายในกลุ่มชนหรือ
สังคม สามารถรู้เท่าทัน และ
เข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ที่เขา
แสดงออกในขณะนั้นๆ ว่า
เป็นผู้มีปัญหาหรือไม่อย่างไร
มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหานั้น
และพร้อมที่จะเข้าช่วย
เหลือแก้ไขได้ทันที.

๑๐. อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้
ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๑๐. รู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง และแน
ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุด
หมายนั้น คืออะไร เป็นอย่างไร
และตนเองสามารถกระทำ
ผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้
จริงด้วย.

๒) ปฏิสัมภिता คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ ซึ่งมีทั่วไป
แก่พระมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้:-

๑. อรรถปฏิสัมภिता ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมาย
ของถ้อยคำ ข้อความหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถขยาย
ความแยกแยะออกไปได้โดยพิสดาร แม้นได้เห็นเหตุ
ใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยงแยกแยะกระจายความคิด

ออกไปล่วงรู้ถึงผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในอรรถ**

๒. **ธรรมปฏิบัติสัมภิตา** ความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถจับใจความของคำอธิบายที่กว้างขวางพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ปรากฏ ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในธรรม**

๓. **นิรุติปฏิบัติสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำที่แจ่มแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในนิรุติ**

๔. **ปฏิภาณปฏิบัติสัมภิตา** ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้อื่นๆ ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ**

๒. **พระวิสุทธิคุณ** ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์นี้อาจมองได้จากลักษณะต่างๆ ดังนี้:-

ก. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

- ข. ทรงทำได้อย่างที่สอน คือ สอนเขาอย่างไร พระองค์เอง ก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างไรทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้
- ค. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่น ด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรือ อามิสตอบแทนใดๆ

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้ จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น:-

“ดูกรนาคิตะ ขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศ เลข และขออย่าให้ขมาข้องเกี่ยวกับเราด้วย บุคคลผู้ใด ไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ ความสุขอันเกิดจากวิเวก ความสุขอันเกิดจากความสงบ ความสุขอันเกิดจากความตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้ บุคคลผู้นั้นจึงจะยินดีความสุขแบบอามม ความสุขที่เกิดจากการหลัด และความสุขที่เกิดจากลาภ สักการะ สรรเสริญ”^๑

จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า:-

“ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้อง

^๑ นาคิตสูตร, อง.ฉกภก. ๒๒/๓๑๓

ปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่น ๆ อย่าได้รู้ถึงความประพาศิद्ध์ทางกาย ทางวาจา ทางใจของเราเลย”^๑

“ดูกรรมอกัถถานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงบัญญัติได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเราโดยศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัศนะบริสุทธิ์...ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษา (คือช่วยระมัดระวังปกปิดความเสียหายในเรื่องเหล่านี้)”^๒

ภิกษุทั้งหลายเคยแสดงความรู้จักของตนต่อพระผู้มีพระภาคในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรมว่า:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความดำริในพระผู้มีพระภาคเลย ว่า พระสมณโคตมทรงแสดงธรรมเพราะเหตุ(ปรารภ)ฉั้วร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในการได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้”

“พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรง

^๑ สังคีตสูตร, ที.ปา. ๑๑/๒๒๘

^๒ กกุฏสูตร, อง.ปญจก. ๒๒/๑๐๐

ปรารภนาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความกรุณา จึงทรง
แสดงธรรม”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะการที่เธอทั้งหลายมีความ
คำริต่อเราอย่างนี้ ฉะนั้น ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วแก่
เธอทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง...เธอทั้งหลายพึงพร้อมเพรียง
กัน บันเทิงใจ ไม่วิวาท ศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด”^๑

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพุทธะ (คือตรัสรู้) เอง
แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้, พระองค์เป็นผู้
ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก, พระองค์
เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ,
พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อ
ความข้ามพ้น, ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรม
เพื่อความดับเย็น”

“เรากล่าวดังนั้นว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่ไ้อวด
ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ
แสดงธรรม เขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสั่งสอนแล้ว จัก
กระทำให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่
ปรารภนาของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่ง
พรหมจรรย์ได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบัน

^๑ ม.ป. ๑๔/๔๒-๔๔

ชาตินี้เอง โดยใช้เวลา ๗ ปี... ๖ ปี... ๕ ปี... ๔ ปี... ๓ ปี... ๒ ปี... ปีเดียว... ๗ เดือน... ๖ เดือน... ๕ เดือน... -๔ -๓ - ๒ - ๑ เดือน... ถึงเดือน... ๗ วัน เท่านั้น”

“บางที่ท่านอาจคิดว่า พระสมณโคตมตรัสอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ ชื่อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอย่างนี้ ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน... เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอุเทศของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอาชีพของท่านก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรมที่จัดว่าเป็นอุกฤษตามลัทธินิพพาน อาจารย์ของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรมที่จัดว่าเป็นอุกฤษตามลัทธินิพพานอาจารย์ของตนก็หาไม่

“หากแต่ว่า อุกฤษธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพ มีแต่ความเวรร้ายอันกระวนกระวาย ให้ผลเป็นทุกข์ ชักนำชาติขรามรณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้นั้นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอุกฤษเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตาม สิ่งที่เป็นเหตุก่อความเลื่อมเสียดังหลายก็จะถูกกำจัดหมดไป และสิ่งที่เสริมสร้าง ความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนายิ่งๆ ขึ้น ท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริง ได้บรรลุความบริสุทธิ์แห่ง

ปัญญา และความไพบูลย์ด้วยตนเอง ตั้งแต่ในปัจจุบันที่
 เดียว”^๑

เมื่อครั้งท่านสีหะ เสนาบดีแห่งแคว้นเวสาลี ผู้เป็นศิษย์
 นิครนถนาฏบุตร มาเฝ้าทูลถามปัญหาพระพุทธรเจ้า และบังเกิด
 ความเลื่อมใส กล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธรเจ้าได้
 ตรัสเตือนว่า

“ท่านจงใคร่ครวญให้ถี่เสียดก่อน การใคร่ครวญ
 เสียดก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียง
 อย่างท่าน”

ครั้นท่านเสนาบดียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน
 นอนแล้ว พระองค์ได้ตรัสอีกว่า

“ท่านสีหะ ตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของ
 นิครนถ์ทั้งหลายมาช้านาน (ต่อไปนี้) เมื่อนิครนถ์มาหา
 ท่านก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายเป็นนทพาทด้วย”^๒

เหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ ได้เกิดแก่อุบาสกฤหบดี
 ผู้เป็นศิษย์นิครนถนาฏบุตรเช่นเดียวกัน^๓

อีกแห่งหนึ่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเหล่าอื่นจะดำบริภาษ
 โกรธ เบียดเบียน กระทบกระเที้ยบตถาคตในการ
 ประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตถาคตก็ไม่ได้ความอาฆาต ไม่มี

^๑ ที.ปา. ๑๑/๓๐-๓๑

^๒ วินย. ๕/๗๘; อัง.อุฎฺฐก. ๒๓/๑๐๒

^๓ ม.มู. ๑๓/๗๒-๗๓

ความโหม่นนัธ ไม่มีจิตยินร้าย; ถ้าว่าชนเหล่าอื่นจะ
 สักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตในการประกาศ
 จตุราริยัตถ์นั้น ตถาคตก็ไม่ดีใจ ไม่เกิดโสมนัส ไม่มีใจ
 เยอหยิ่งในสักการะเป็นต้นเหล่านั้น”^๑

นอกจากทรงพระคุณนี้เองแล้ว ยังทรงสอนภิกษุสาวกไว้ด้วยว่า

“ภิกษุทั้งหลาย...ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร ไม่
 บริสุทธิ์ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร บริสุทธิ์?

“ภิกษุรูปใดมีความคิดว่า ‘ขอให้ชนทั้งหลายฟัง
 ธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสธรรม ขอให้คนทั้ง
 หลายที่เลื่อมใสแล้ว แสดงอาการของผู้เลื่อมใสแก่เรา’
 ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ไม่บริสุทธิ์;

“ส่วนภิกษุรูปใด มีความคิดว่า ‘พระธรรมนี้เป็น
 ของตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสันทิฏฐิเกะ เป็นอกาลิเกะ เป็นโอบนยิกะ
 วิญญูชนพึงรู้จักจำเพาะตน ขอให้ชนทั้งหลายฟัง
 ธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ขอให้เขาเข้าใจธรรม ครั้นเข้าใจ
 ชัดแล้ว ขอให้ปฏิบัติให้ได้เช่นนั้น’ ดังนี้ แล้วแสดง
 ธรรมแก่คนอื่น โดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้อง
 โดยเหตุที่มีความการุณย์ โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดู
 แสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ ธรรมเทศนาของภิกษุ
 ทั้งหลายเช่นนี้ ชื่อว่าบริสุทธิ์”^๒

^๑ ม.มู. ๑๒/๒๘๖

^๒ ส.น. ๑๖/๔๗๒-๓

๓. พระกรรณาคุณ อาศัยพระมหากรรณาธิคุณ พระพุทธเจ้า จึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระองค์คุณ ๒ อย่างแรก คือ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรรณาธิคุณ เหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออก เช่น:-

“(พระสมณโคตม) ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์เอง ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง”^๑

“พึงทราบการวางสติ ๓ ประการที่พระอริยเจ้าปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้ว จึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน...

๑. ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสดงประโยชน์เกื้อกูล อาศัยเมตตา จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ สิ่งนี้จะให้ความสุขแก่พวกเธอ แต่เหล่าสาวกของศาสดานั้น

^๑ พรหมายสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๘๙

ยอมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และ
ประพฤติกเล็ดเลียงคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น
ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่
ทั้งจะได้ขัดเคืองชุนมัวก็หาไม่ ย่อมมี
สติสัมปชัญญะดำรงอยู่...

๒๒. อีกประการหนึ่ง... เหล่าสาวกของศาสดานั้น
บางพวกก็ไม่ตั้งใจฟัง... บางพวกยอมตั้งใจฟัง เงี่ยโสต
ลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติกเล็ดเลือนคลาดจากคำสอน
ของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่
จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ จะได้มีความไม่พอใจก็
หาไม่ จะได้บังเกิดความไม่พอใจก็หาไม่ ตัดได้ทั้งความ
พอใจและความไม่พอใจทั้งสองอย่าง เป็นผู้อุเบกขา คงมี
สติสัมปชัญญะอยู่...

๒๓. อีกประการหนึ่ง...เหล่าสาวกของศาสดานั้น
(ทั้งหมด) ย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยโสตลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่
ประพฤติกเล็ดเลือนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณี
นั้น ตถาคตย่อมเป็นผู้ชื่นชม บังเกิดความพึงพอใจ แต่ที่
หากระหิ่ยมเหิมใจไม่ ยังคงมีสติสัมปชัญญะ ดำรงอยู่”^๑

จากข้อความตอนนี้ พึงสังเกตด้วยว่า ความกรุณาที่แสดง
ออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยมีอุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้า

^๑ สฬายตนวิภังคสูตร, ม.อ. ๑๔/๖๓๖

ประกอบด้วย ในกรณีต่างๆ และในกรณีนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย

นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า *องค์คุณของกัลยาณมิตร* ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้:-

๑. *ปิโย* - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)
 ๒. *ครุ* - น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกขอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)
 ๓. *ภาวนีโย* - นำยกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
 ๔. *วตุตา* - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
 ๕. *วจนุขโม* - ออดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)
 ๖. *คมภิรณฺจ กถํ กตุตา* - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)
 ๗. *โน จฺจุจฺจาเน นิโยชเย* - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^๑
- พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า *ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น* อยู่ในฐานะเป็น *กัลยาณมิตร* คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคา

^๑ สขสุตฺร, อัง.สตัดตก. ๒๓/๓๔

แห่งการฝึกอบรม^๑ องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวัน เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษ พุทธกิจประจำวันนั้น แบ่งเป็น ๕ ดังนี้:-

๑. ปุโรหัตตกิจ พุทธกิจภาคเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสรวยแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี
๒. ปัจฉิมัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้ว ถึงระยะเวลาที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวดดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะเวลาที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด
๓. บุริมยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบๆ พัก

^๑ พึงระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อภฺกขตาวโร ตถาคตา - ตถาคตาเป็นเพียงผู้บอกทางให้” (ขุ.ธ. ๒๕/๓๐) และเรื่องที่ทรงแจ้งแก่พราหมณ์ว่าพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทาง ใน ม.อ. ๑๔/๑๐๑ ด้วย

หนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอ
กรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดดยาม
แรกนั้นสนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไป
แล้ว ทรงใช้เวลายามที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะเวลา
ระยะแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย
ระยะที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรมมสึหไสยาสน์
อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณา
สอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไป
โปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็
เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^๑

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควร
เป็นส่วนเฉพาะบุคคลๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูง
ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จไปโปรดสิงคาลก-

^๑ ที่.อ. ๑/๖๑; ส.อ. ๑/๒๘๕; อ.อ. ๑/๖๖; ใน สุตต.อ. ๑/๑๖๖ ท่านแบ่งพุทธกิจไว้เพียง
๒ อย่าง คือ ปุเรกัตตกิจ กับ ปัจฉิมกัตตกิจ โดยรวมเอาพุทธกิจที่ ๓-๔-๕ เข้าไว้ใน
ปัจฉิมกัตตกิจด้วย; ใน สวตมณฑลฉบับหลวง ท่านแต่งเป็นคาถาไว้เพื่อจำง่ายว่า:-

ปุพพณฺเฑ ปิณฺฑชปาตณฺจ	สายณฺเฑ ธมฺมเทสนํ
บิโทเส ภิกฺขุโสภาทํ	อชฺชุตฺตเต เทวปณฺหนํ
ปจฺจุสฺเสส คเต กาเล	ภพฺพาทพฺเพ วิโลกนํ.

เข้าเสด็จไปโปรดชบาต ป้ายทรงแสดงธรรม คำประทานโอวาทแก่ภิกษุ กลางคืนตอบ
ปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่าง ตรวจดูผู้ที่ควรและยังไม่ควรตรัสรู้

มาณพผู้ไหว้ทิศ^๑ เสด็จไปโปรดเด็กชายมัญญกุณฑลทีที่กำลังนอน
เจ็บหนัก^๒ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข
ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย^๓ และ
พยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง^๔

ความกรุณาเช่นนี้ เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธา เป็น
ประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่
ต้องใช้การลงโทษ และทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความ
จริงใจ

ยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล
กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล ที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธา
อย่างสูงสุดในพระพุทธเจ้าและทูลไว้ มีความตอนหนึ่งว่า:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อม
ฉันเป็นชาติดียราช ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ย่อมสามารถสั่ง
ฆ่าคนที่ควรฆ่าได้ จะให้รบคนที่ควรรบได้ จะให้เนรเทศ
คนที่ควรเนรเทศก็ได้ เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วิจิตร
ความ ก็ยังมีคนพูดสอดขึ้นในระหว่างข้าง...

“แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้
ในสมัยใด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ที่ประชุมคน

^๑ ลิงคาลกสูตร, ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖

^๒ ทัมมปัทมสูตร ภาค ๑

^๓ ดู ถัง. ๑๗/๒๑๕-๒๑๘; ถัง. ส. ๑๘/๘๘, ๙๐; อัง. จ. ก. ก. ๒๒/๓๒๗

^๔ วินย. ๕/๑๖๖

หลายร้อย ในที่ประชุมนั้น สาวกของพระผู้มีพระภาคไม่มี
เสียงโอดเสียงจามเลย...

“หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นมาว่า น่าอัศจรรย์จริง
ไม่เคยมีมาก่อน พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดี
ถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชญา (อำนาจบังคับและการลง
โทษ) โดยไม่ต้องใช้ศาสดา หม่อมฉันไม่เคยเห็นชุมชน
อื่นที่ฝึกได้ดีเช่นนั้นนอกจากธรรมวินัยนี้ แม้ข้อนี้ก็เป็
นความเลื่อมใสในธรรม ในพระผู้มีพระภาค ของหม่อมฉัน
...”

“อีกประการหนึ่ง ช่างไม้ ๒ คน คนหนึ่งชื่ออสิททันตะ
คนหนึ่งชื่อปุราณะ กินอยู่ของหม่อมฉัน ใช้ยวดยานของ
หม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขา ให้ยศแก่
เขา แต่ถึงกระนั้น เขาจะได้แสดงความเคารพนบใน
หม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่

“เรื่องเคยมี คราวเมื่อหม่อมฉันยกกองทัพออกไป
คิดจะทอดลงช่างไม้อสิททันตะและช่างไม้ปุราณะนี้ดู จึง
เข้าพักอยู่ที่พักอาศัยอันคับแคบแห่งหนึ่ง โอ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ คราวนั้น นายช่างเหล่านี้ใช้เวลากล่าว
ธรรมกันจนดึก ได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่
ทิศใด เขาก็ผินศีรษะไปทางทิศนั้น นอนเหยียดเท้ามา
ทางหม่อมฉัน

“หม่อมฉันมีความคิดว่า น่าอัศจรรย์แท้ ไม่เคยมี
มาก่อนเลย นายช่างเหล่านี้ กินอยู่ของเรา...ถึงกระนั้น

เขาจะได้อะไรมีความเคารพนบในเรา เหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ คนทั้งสองนี้ คงจะได้รู้สิ่งที่เป็นคุณความดีพิเศษยิ่งกว่าเดิม ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นแน่ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสในธรรม ในพระผู้มีพระภาค ของหม่อมฉัน”^๑

ในที่นี้ จะขอสรุปพระคุณสมบัติที่ควรสังเกตไว้ดังนี้:-

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๒. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลตอบแทน
๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกลับสนิทสนม และพึงพอใจได้ความสุข
๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม ดังจะกล่าวต่อไป

^๑ ธรรมเจติยสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๖๕, ๕๖๘

๓. หลักทั่วไปในการสอน

ในเรื่องหลักทั่วไปของการสอนนี้ จะขอแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ ที่เป็นข้อควรคำนึงต่างๆ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนพวกหนึ่ง เกี่ยวกับตัวผู้เรียนพวกหนึ่ง และที่เกี่ยวกับตัวการสอนเองพวกหนึ่ง และจะบรรยายเพียงโดยสรุป เพราะได้กินเนื้อที่มามากแล้วในสองหัวข้อก่อน:-

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจจ์ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพุพิกถา ตัวอย่างก็คือ อนุพุพิกถา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา เรื่องอาจารย์ทิศปาโมกข์ให้

หมอบชิวกทตสอบตัวเอง^๑ เรื่องนามสิทธิชาดก^๒ หรืออย่างที่ทำให้พระเพ่งดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัว เป็นต้น

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กววน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน^๓

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ลาย ใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ กับใบป่า ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบพูลว่า ใบป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งทีพระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลายใบป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้^๓ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือนิพพานได้^๓

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระ

^๑ วินย. ๕/๑๒๙

^๒ ชา.อ. ๒/๒๔๘

^๓ ดู ส.ม. ๑๙/๑๗๑๒

เมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ:-

- ๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - **ไม่ตรัส**
- ๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - **ไม่ตรัส**
- ๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - **เลือกกาลตรัส**
- ๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - **ไม่ตรัส**
- ๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - **ไม่ตรัส**
- ๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น - **เลือกกาลตรัส**^๑

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจจวาที ภูตวาที อุตถวาที ธรรมวาที วินัยวาที

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. รู้ คำหนึ่งถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ ๕ และข้อ ๖ ที่อธิบายมาแล้ว เช่น คำหนึ่งถึงจริต ๖ อันได้แก่ ราคจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต

^๑ ม.ม. ๑๓/๔๔; เทียบ ที.ปา. ๑๑/๑๑๔

พุทฺธิจริต และวิตกจริต^๑ และรู้ระดับความสามารถของบุคคล
 อย่างที่พระพุทฺธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศ
 พระศาสนาว่า

“เหล่าสัตว์ที่มีภูมิลีในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกิเลสใน
 ดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อน
 ก็มี ที่มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้
 ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนักรถึง
 โทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดังในกอบอุบล
 กอประทุม หรือกอบอุณฑริก”^๒

ต่อจากนั้นได้ทรงยกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบ ในที่นี้จะนำไป
 เทียบกับบุคคล ๔ ประเภท ที่พระองค์ตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้:-

- ก. บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่า
 นั้น เรียกว่า อุกษมภูติปัญญา เทียบกับบัวพั้นน้ำ แต่พอรับ
 สัมผัสรัศมีตะวัน ก็จะบาน ณ วันนั้น
- ข. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความ
 พิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตปัญญา เทียบกับบัวปริมน้ำ
 จักบานต่อวันรุ่งขึ้น
- ค. บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการชัก
 เยื้องให้เข้าใจได้ต่อๆ ไป เรียกว่า ไนยยะ เทียบกับบัว
 งามได้พั้นน้ำ จักบานในวันต่อๆ ไป

^๑ ดู วิสุทธิมรรค ปริเฉทที่ ๓

^๒ วินย. ๔/๙

ง. บุคคลผู้อับปัญญา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า *ปทปรมะ* เทียบกับบัวจมน้ำ นำจักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า^๑

๒. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี ข้อนี้เกี่ยวข้องต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๑

๓. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสูงงอม ความแก่ออบแห้งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า *ปริปากะ* ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีสอน ว่าพระพุทเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปากะของบุคคล เช่น

คราวหนึ่งพระพุทเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริว่า

“ธรรมเครื่องบ่มวิมุกตติของราหุตุสูงงอมดีแล้ว ถ้ากระไรเราพึงช่วยชักนำเธอในการกำจัดอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก” ดังนี้

^๑ บัว ๓ เหล่ามาใน วินย. ๔/๙; ม.มู. ๑๒/๓๒๑; ม.ม. ๑๓/๕๐๙ บัว ๔ มาในอรรถกถาคือ ที.อ. ๒/๘๓; ม.อ. ๒/๒๔๒; ถี.อ. ๑/๒๓๔; ๒/๕, ๓/๖๓; *ลฯ บุคคล ๔ พวก มาใน อัง.จตุกก. ๒๑/๑๓๓

หมายเหตุ พึงสังเกตว่า *ปทปรมะ* นั้น มิได้หมายความว่าสอนไม่ได้เลยทีเดียว แต่หมายถึงบุคคลที่ช่วยได้อย่างมากเพียงให้รู้พยัญชนะ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถ เป็นผู้ที่พระพุทเจ้าสอนไม่ทอดทิ้ง เพราะถือว่า แม้เขาไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้ แต่ก็ยังเป็นการสั่งสอนอบรมเพื่อประโยชน์ในอนาคตต่อไป จึงควรต้องช่วยให้ดีที่สุดเท่าที่จะช่วยได้

ครั้นเมื่อเสด็จไปบิณฑบาต เสร็จเสร็จแล้ว จึงตรัสชวนพระราหุลให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัน เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งลงและทรงสอนธรรมด้วยวิธีสนทนา วันนั้นพระราหุลก็ได้บรรลุอรหัตตผล^๑

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อคราวประทับอยู่ ๒ องค์กับพระเมฆิยะ ณ จาลิกบรรพต พระเมฆิยะทูลลาไปบิณฑบาตในหมู่บ้านชั้นตุคาม ในระหว่างทางกลับจากบิณฑบาตมาถึงฝั่งลำน้ำกิมิกาฟ้า ท่านได้เห็นสถานที่ในป่าอัมพวันนารีนรมย์ เกิดความคิดว่าเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ครั้นกลับถึงจาลิกบรรพต จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขออนุญาตลาไปบำเพ็ญเพียร ณ ปาริมฝั่งน้ำนั้น

พระพุทธองค์ทรงทราบว่ ญาณของพระเมฆิยะยังไม่สูง ก่อมพอที่จะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียวให้เกิดผลสำเร็จก้าวหน้าขึ้นไปได้ แต่ก็ทรงให้พระเมฆิยะได้บทเรียน จึงมิได้ทรงห้ามทีเดียว แต่ทรงทักท้วงว่า “รอก่อนเถิดเมฆิยะ เราอยู่คนเดียว เธอจงรอกันกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน”

การที่ตรัสดังนี้ ก็เพื่อให้รู้สึกว่พระองค์มีพระทัยเยื่อใยเมตตาต่อพระเมฆิยะอยู่ เป็นแรงคอบโยนมน้ำ เมื่อพระเมฆิยะมีเหตุขัดข้องอะไรขึ้น จะได้กลับมาเฝ้าพระองค์ ครั้นพระเมฆิยะทูลคะยั้นคะยอ พระองค์ก็ทรงอนุญาต

^๑ ส.สพ. ๑๘/๑๘๗-๘

ฝ่ายพระเมฆิยะ เมื่อไปอยู่ที่ป่าอัมพวันผู้เดียวแล้ว ต่อมาก็เกิดมีอกุศลวิตกขึ้น เพราะญาณของตนยังไม่แก่กล้าสูงงาม ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม ๕ อย่างที่ช่วยให้เกิดปริ پاکะ แก่ใจโตวิมุตติ ที่ยังไม่แก่กล้า

ธรรมเหล่านี้คือ ความมีกัลยาณมิตร ๑ ความมีศีล ๑ การมีโอกาสได้ยินได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาอย่างสะดวกสบายในเรื่องต่างๆ ที่ช่วยชำระจิตใจให้ปลอดโปร่งผ่องใส เช่น เรื่องความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นต้น ๑ การบำเพ็ญเพียรสร้างกุศลธรรม อย่างหนักแน่นจริงจัง ๑ และความมีปัญญา ๑

โดยเฉพาะทรงเน้นว่า ความมีกัลยาณมิตรนั้นเป็นพื้นเบื้องต้นอันสำคัญ ที่จะช่วยให้ได้ทั้งศีล ให้ได้ฟังเรื่องที่ดีงาม ให้ได้บำเพ็ญเพียร และให้ได้ปัญญา^๑

เป็นอันว่า ขณะนั้นพระเมฆิยะยังไม่มีปริ پاکะ ยังไม่พร้อมที่จะออกไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียวอย่างที่ตนประสงค์ ยังต้องพึ่งอาศัยกัลยาณมิตรอยู่

๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจุกุปป์นถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบค้ำ เป็นต้น

^๑ อภ.นวก. ๒๓/๒๐๗; พุ.อ. ๒๕/๘๕-๘๘

๕. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี

หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพ ในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ

หลักนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น:-

ก. ล้อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ที่ข้อคิดให้ แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัย ความรู้นั้นเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำซึ่งช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะ เป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหา ความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกัน

๖. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ เช่น

ชวานาคคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนา บังเอิญว้าวาย ไปตามได้แล้วรีบมา แต่กว่าจะได้ก็ช้ามาก คิดว่า ทันท่วงทายน้อยก็ยังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธเจ้ายังทรง ประทับรออยู่หนึ่งๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขา รับ ประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม หรือ

เรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างหูกคนหนึ่ง อยากฟังธรรม แต่มีงานม่วนกรอด้ายเร่งอยู่ เมื่อทำเสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม่วนด้ายไปส่งบิดาที่โรง ผ่านโรงธรรมก็แวะหนอยหนึ่ง นั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธองค์ก็ยั้งทรงเอาพระทัยใส่หันไปรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ๆ ทักทายปราศรัย และสนทนาให้เกียรติให้เด็กนั้นพูด แสดงความเห็นในที่ประชุม และทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

๗. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เช่น เรื่องพระจุกปีนถกที่กล่าวแล้ว เป็นต้น

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้า ด้วยเรื่องที่เขาู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับควาญช้าง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบชาวนาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์

บางทีก็ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้ง เป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้น

ด้วยคำว่า “อะไรๆ ร้อนลูกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลูกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรม

บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจ หรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดภัย ปลดเปลื้องไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกิดเกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว เช่น เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะกับคณะไปเฝ้า ท่านโสณทัณฑะครุ่นคิดวิตกอยู่ในใจว่า

“ถ้าเราถามปัญหาออกไป หากพระองค์ตรัสว่า ‘พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนี้’ ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้

“ถ้าพระสมณโคตมจะฟังตรัสถามปัญหาเรา ถ้าแม้เราตอบไม่ถูกพระทัช หากพระองค์ตรัสว่า ‘พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ ท่านไม่ควรตอบอย่างนี้ ที่ถูกควรแก้อย่างนี้’ ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้

“ถ้ากระไร ขอให้พระสมณโคตมถามปัญหาเราในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์เราเถิด เราจะตอบให้ถูกพระทัชทีเดียว”

พระพุทธเจ้าทรงทนายใจพราหมณ์ได้ ทรงดำริว่า

“โสณทัณฑะนี้ลำบากใจอยู่ ถ้ากระไร เราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์ฝ่ายเขาเองเถิด”

แล้วได้ตรัสถามถึงคุณสมบัติของพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์นั้นสบายใจ และรู้สึกภูมิใจที่จะสนทนาต่อไปในเรื่องซึ่งตัวเขาเองถือว่าเขารู้ชำนาญอยู่เป็นพิเศษ และพระองค์ก็ทรงสามารถชักนำพราหมณ์นั้นเข้าสู่ธรรมของพระองค์ได้ ด้วยการคอยทรงเลือกป้อนคำถามต่างๆ แก่พราหมณ์นั้น แล้วคอยสนับสนุนคำตอบของเขาด้านเข้าสู่แนวที่พระองค์ทรงพระประสงค์^๑

ในทำนองเดียวกัน เมื่อพบนิโครธบริพาชก ก็ทรงเปิดโอกาสเชิญให้เขาถามพระองค์ด้วยปัญหาเกี่ยวกับบัลลัทธิฝ่ายเขาที่เดียว^๒

๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ^๓

แม้เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสั่งสอนของเจ้าลัทธิต่างๆ ว่าของคนใดผิดคนใดถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง

ยกตัวอย่าง เช่น คราวหนึ่ง พราหมณ์ ๒ คน เข้าไปเฝ้าทูลถามว่า ท่านปรุณกัสสป เจ้าลัทธิหนึ่ง กับท่านนิครนถนาฏบุตร อีกเจ้าลัทธิหนึ่ง ต่างก็บัญญัติว่าตนเป็นผู้ที่รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นปฏิปักษ์กัน ใครจริง ใครเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

“อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่ทั้งสองนี้ต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้

^๑ ที่.ลี้. ๙/๑๘๔-๑๘๕

^๒ ที่.ปา. ๑๑/๒๒

^๓ เป็นองค์คุณอย่างหนึ่งของธรรมกถึก อง.ปญจก. ๒๒/๑๕๙

เถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟัง ขอให้ท่านตั้งใจ ฟังเถิด”^๑

เรื่องเช่นนี้มีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก^๒ แม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติในที่ประชุมสาวก ก็ไม่ทรงยกยอ และไม่ทรงรุกรานที่ประชุม ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม^๓

๔. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกว่า เป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและของงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ อย่างพระพุทธรักษาที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่ภิกษุณี แก่อุบาสกอุบาสิกา แก่ปุถุชนทั้งหลาย โดยที่ผู้ใดแม้แก่คนชราและพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ หาแสดงโดยขาดความเคารพไม่”^๔

๕. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า

^๑ วจ.นวก. ๒๓/๒๔๒

^๒ เช่น ม.ม. ๑๒/๓๕๓

^๓ ม.ม. ๑๓/๕๘๙

^๔ วจ.ปญจก. ๒๒/๙๙

“พระสมณโคตมมีพระคำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อย
คำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้
ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^๑

ก่อนจบตอนนี้ ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้
แสดงธรรม เรียกกันว่า องค์แห่งพระธรรมกถึก มาแสดงไว้ ดังนี้:-

“อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่
กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม &
อย่างไรในใจ คือ:-

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อามิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น”^๒

^๑ ม.ม. ๑๓/๖๕๐

^๒ อัง.ปฎจก. ๒๒/๑๕๙

๔. ลีลาการสอน

เมื่อมองกว้างๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่าง ดังนี้:-

๑. **สันทัตสนา** อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. **สมาทปนา** จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. **สมุตเตขนา** ระวังใจให้แกลัวกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. **สัมปหังสนา** ซโลมใจให้แช่มชื่น ว่างใจ เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ

อาจผูกเป็นคำสั้นๆ ว่า **แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ว่างใจ** หรือ **ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน**

๕. วิธีสอนแบบต่าง ๆ

วิธีสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้:-

๑. **แบบสากัจฉา หรือสนทนา** วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจหลักธรรม

ในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมฺม-
สากัจฉา เอตมฺมงฺคฺลมฺตุตฺมํ - การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม” ดังนี้

๒. **แบบบรรยาย** วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ ที่พบในคัมภีร์บอกว่ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่

พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. **แบบตอบปัญหา** ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย

ในการตอบ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสม

ในสังคีตสูตร^๑ ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ:-

- ๑) **เอกังสพยากรณียปัญหา** ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”
- ๒) **ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา** ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่าง เช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” พึงย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” พึงตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า

^๑ ที.ปา. ๑๑/๒๕๕

“เหมือน”

๓) **วิภาษพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ เช่นเมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุไซ้ไหม?” ฟังจำแนกความออกแยกแยะตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาจา ๖ หรือปัญหาว่า “พระพุทธรูปทรงดิเรกนบะทั้งหมดจริงหรือ”^๑ ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดดีเทียบ ชนิดใดไม่ดีเทียบ ดังนี้ เป็นต้น

๔) **อุปนัยปัญหา** ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวหรือเรื่องที่ประสงค์ต่อไป

ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเท็จความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจหรือพบข้อยุติ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

^๑ อก.ทสก. ๒๔/๓๔

นอกจากนี้ ท่านยังสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้ พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า

“บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหาหาอะผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๕ อย่าง คือ:-

- ๑) บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ
- ๒) บางคน มีความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา
- ๓) บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอดเด่นข่มเขา
- ๔) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยประสงค์จะรู้
- ๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยความดำริว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเราถามแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขให้เขาโดยถูกต้อง”^๑

ในการตอบปัญหา นอกจากรู้วิธีตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถ

^๑ อง.ปญจก. ๒๒/๑๖๕; ในที่นี้ขอให้เทียบพุทธธรรมดา หรือพุทธประเพณีในการตรัสถามคำถาม ซึ่งมีดังนี้

“ตถาคตทั้งหลาย ทั้งที่ทรงทราบอยู่ ย่อมตรัสถามก็มี, ทั้งที่ทรงทราบอยู่ แต่ไม่ตรัสถามก็มี, ทรงกำหนดทราบกาลอันเหมาะสมแล้วจึงตรัสถาม, ทรงกำหนดทราบกาล(ไม่เหมาะสม)แล้วจึงไม่ตรัสถาม, พระองค์ตรัสถามแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์, ไม่ตรัสถามสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์, ในเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ทรงปิดทางเสียทีเดียว; พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงสอบถามภิกษุด้วยอาการ ๒ แบบ คือ จะทรงแสดงธรรมหรือจะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย” (ดู วินย. ๕/๔๙ เป็นต้น)

กล่าวแก่ได้เหมาะแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น

๔. **แบบวางกฎข้อบังคับ** เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด

เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็ทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น

จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์

ในการสอนแบบนี้ ฟังสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ซึ่งบาลีใช้คำว่า “สงฺฆสมฺมุจฺจตาย” แปลว่า “เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์”

ท่านอธิบายความหมายว่า ทรงบัญญัติ โดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไร จนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ^๑

^๑ ดู วินย.อ. ๑/๒๖๒

๖. กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

๑. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

ตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดีอยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเฝ้าสวน^๑ หรือ คนขายเหล้า^๒ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากกรณีที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า เช่น

^๑ ชา.อ. ๒/๒๓

^๒ ชา.อ. ๒/๒๖

“ภูเขาศิลาล้วน เป็นแห่งที่บ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วย
แรงลม ฉันทิโด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะ
คำนิทานและสรรเสริญ ฉันทันนั้น”^๑

“คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคถึก เนื้อ
ของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่”^๒

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทอง
ปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันทิโด ความมีกัลยาณมิตร
ก็เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของ
โพชฌงค์ ๗ ฉันทันนั้น”^๓

ฯลฯ

การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธ
องค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓. **การใช้อุปการณการสอน** ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มี
อุปการณการสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ
เหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้น
มาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปการณบ้าง ก็คงต้องอาศัย
วัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็มัก
เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้ง
สอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้

^๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖

^๒ ส.ม. ๑๙/๕๑๖

^๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑

สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้ อุปกรณ์จึงมีน้อย และโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยาก

นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน

อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการใช้พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ จึงปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบว่า:-

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้ว ก็ปูลาดอาสนะ และจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้ว ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว

พระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลืออยู่หน่อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรราหุลทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น”

เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำหน่อยหนึ่งนั้นทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้ที่ขาดคุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จทั้งรู้ที่อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาที่ชื่อว่าคว่ำไปแล้วเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณรทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้ที่อยู่ คุณธรรมแห่งสมณะของเขาที่ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น”

ตรัสถามว่า “ราहुล แวนมีประโยชน์อย่างไร?”

ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับสองดู พระเจ้าข้า”

ตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกัน ราहुล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา และใจ”^๑

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยากๆ ด้วยสามเณรปัญหาวาว่า “อะไรเอ๋ย มีอย่างเดียว, อะไรเอ๋ย มีสองอย่าง, อะไรเอ๋ย มีสามอย่าง” ฯลฯ^๒

๔. **การทำเป็นตัวอย่าง** วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธรเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี

^๑ จุฬาราทูลาวาสสูตร, ม.ม. ๑๓/๑๒๕-๑๒๙

^๒ พุ.ช. ๒๕/๔

การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่ตามปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี เช่น คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและคูศของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำควมสะอาด ให้นอนโดยเรียบริ้วเย เสริจแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงแสดงถามเรื่องนั้น และตรัสตอนหนึ่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใด
 เล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง
 ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้น
 พยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^๑

๕. **การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่** การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน

เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด

บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม

^๑ วินย. ๕/๑๖๖

คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่น ในภาษาไทยว่า “ปากกาหัก” “ฟันตาคงน้ำ” อาจใช้ในความหมายต่างกันได้ ในภาษาไทย แต่เมื่อแปลเป็นภาษาอื่นย่อมเสียรส

บางครั้ง ผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมาย อธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม เช่น กรณีของ เวิร์ณชพราหมณ์^๑ และสีหเสนาบดีผู้รับแผนมาจากนิครนถนาฏบุต^๒ เป็นต้น

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่า อย่างไรหนอถูก อย่างไรหนอผิดอย่างไร

จึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไผบูชา ยัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๖. **อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล** การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็น

^๑ วินย. ๑/๒; อง.อฎฐก. ๒๓/๑๐๑

^๒ วินย. ๕/๗๘; อง.อฎฐก. ๒๓/๑๐๒

ได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างທີ່เรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ชื่อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรม มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้จะไปสร้างความคลางแคลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย

ครั้นเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดยสกุमार พร้อมทั้งเศรษฐีผู้บิดา และญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้ราชาเป็นสาวก

เป็นอันว่า พอเริ่มต้นประกาศพระศาสนา ก็ได้ทั้งนักบวชผู้ใหญ่ เศรษฐี และราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวก เป็นการทำทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดภัยไป

ในการทรงสั่งสอนคนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่นพระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว และเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลาจวนรุ่งสาง และเสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบสากลไป

แม้เมื่อแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้นๆ ไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน ดังกล่าวมาแล้ว

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความจับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า

แม้ในการเผยแผ่ธรรมแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่น

ในระยะเวลาแรกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูชา มี หลังตรัสรู้ ๙ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ

เมื่อคราวนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่
นิครนถ์ พระสารีบุตรถือเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ซึ่ให้ภิกษุสงฆ์
เห็นความสำคัญในการร้อยกรองธรรมวินัย ชักชวนพระสงฆ์ให้
พร้อมใจกันทำสังคายนา และท่านได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่าง
โดยแสดงสังคีติสูตรไว้^๑

๘. *ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ* ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา
ตัดตันทามาณะ ทิฏฐิเสียได้ ก็จะมีมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้
เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำใน
ทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกผู้รู้สึกว่าแพ้ บางคราว
เมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควร
ข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตาม ก็ยอมตาม สมควรขัด
ก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ มีพุทธพจน์ว่า

“เรายอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง
ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุนละไม และทั้งรุนแรงปน
กันไปบ้าง”^๒

คนบางคน จะให้เขายอมได้ด้วยการที่ยอมให้เขาารู้สึกว่าตัว
เขามีเกียรติหรือเก่ง หรือได้สมใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนอง
ความต้องการแล้วดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์ เช่น คราวที่
เวรัญชพราหมณ์บริภาษพระพุทธรเจ้า พระองค์ก็ทรงรับสมอ้างตาม
คำบริภาษนั้นให้สมใจพราหมณ์ แล้วจึงค่อยชี้แจงแก้ไข ให้เขา
ยอมรับตามพระองค์ภายหลัง

^๑ ที.ปา. ๑๑/๒๒๑-๓๖๓

^๒ อง.จตุกก. ๒๑/๑๑๑

เมื่อเผชิญอาพวักยักษผู้ดุร้าย พระองค์เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของอาพวักะ อาพวักะสั่งพระองค์ให้เสด็จออกไป พระองค์ก็เสด็จออกตามสั่ง อาพวักะสั่งพระองค์ให้เสด็จเข้าไปอีก พระองค์ก็เสด็จเข้าอีก อาพวักะสั่งให้พระองค์เสด็จเข้าเสด็จออกอย่างนี้ ซึ่งพระองค์ก็ทรงปฏิบัติตามอย่างว่าง่ายถึง ๓ วาระ ให้เขารู้สึกสนใจในอำนาจของตนก่อน ต่อจากนั้นจึงทรงเปลี่ยนกลวิธีและก็ได้โปรดอาพวักะลงเป็นสาวกสำเร็จ^๑

อีกตัวอย่างหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งเป็นคนมีมานะ นิสัยแข็งกระด้าง ไม่ไหว้แม่แต่มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย วันหนึ่งขณะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม เขาคิดว่าจะลองเข้าไปเฝ้า

“ถ้าพระสมณโคตมตรัสกะเรา เราก็จะพูดกับท่าน

ถ้าพระสมณโคตม ไม่ตรัสกะเรา เราก็จะไม่พูดกับท่าน”

แล้วเข้าไปยืนอยู่ข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเฉยเสีย ไม่ตรัสด้วย พราหมณ์ทำท่าจะกลับออกไปโดยคิดว่า

“พระสมณโคตมองค์นี้ไม่มีความรู้อะไร”

พระผู้มีพระภาคทราบความในใจของเขาอยู่ ถึงตอนนั้นจึงตรัสคาถาว่า

“พราหมณ์เอ๋ย ความถือตัวไม่ช่วยยให้ใครได้คิอะไร
 เลย ใครมาเพื่อประโยชน์ใด ก็ควรเสริมสร้างประโยชน์
 นั้นเสีย”

^๑ ขุ.ส. ๒๕/๓๑๐

เมื่อตรัสพระดำรัสนี้ ในจังหวะนี้ ก็ได้ผล ทำให้พราหมณ์
ชะงักคิดว่า “พระสมณโคดมรู้ใจเรา” ถึงยอมทรุดลงนั่งแสดง
คารวะ ทำให้ที่ประชุมองงวยประหลาดใจว่า

“นำอัศจรรย์จริง พราหมณ์นี้ไม่ไหวแม้แต่มารดา
บิดา อาจารย์ พี่ชาย แต่พระสมณโคดมทรงทำให้คน
อย่างนั้นอบนบได้เป็นอย่างดี”

จากนั้นพระองค์จึงได้ทรงเชิญให้นั่งบนอาสนะแล้วตอบ
ปัญหาธรรมแก่เขา จนลงท้ายเขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสก^๑

๓. การลงโทษและให้รางวัล มีคำสรรเสริญพระพุทธรูปที่ยก
มาแสดงข้างต้นแล้วว่า

“พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียง
นี้ โดยไม่ต้องใช้อาชาญา”^๒

ซึ่งแสดงว่า การใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระ
พุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตาม
เนื้อหาธรรม ไม่กระทบกระทั่งใคร อย่างที่ว่า

“ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงขอบริษัท ไม่ทรง
รุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้
อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา”^๓

และว่า

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๔๔-๗๐๐

^๒ ม.ม. ๑๓/๕๖๕

^๓ ม.ม. ๑๓/๕๘๔

“พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่
 พึงยกยอ ไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น”^๑

ข้อนี้ ดีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้
 ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกยอบ้าง ก็เป็นไปในรูปการ
 ยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการ
 กระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่น
 ลง

บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจ
 ผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก เช่น ทรงชมพระนันทกะ^๒ ชมพระนวกะรูป
 หนึ่ง^๓ ชมพระสุชาติ^๓ ชมพระลกุณฏกภัททิยะ^๓ ชมพระวิสาขา-
 ปัญจาลบุตร^๓ และตำหนิเตือนพระนันทกะ^๓ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การลงโทษน่าจะมีอยู่แบบหนึ่ง คือ การลงโทษ
 ตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางธรรม และทางวินัย

ในทางพระวินัย ถือว่ามีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว
 และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงตราไว้ โดยความเห็นชอบ
 ร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วง
 ละเมิดก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องได้ถอนความผิดของ
 ตน มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์คือหมุ่คณะทั้งหมด

ส่วนในทางธรรม ภิกษุที่เหลือขอจริงๆ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็น
 เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควร

^๑ ม.ญ. ๑๔/๖๕๕

^๒ อัง.นวก. ๒๓/๒๐๘

^๓ ส.น. ๑๖/๖๕๖-๗๑๒

จะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ ถือว่าเป็นการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด^๑

พิจารณาจากพระพุทธรูปคุณตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่า การสอนโดยไม่ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรมีหรือไม่ แค่นั้น และอย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อำนาจโทษเลย ย่อมชื่อว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาคณะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

อย่างไรก็ดี การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง

ในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ กัน ตัวอย่างเช่น:-

พราหมณ์คนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ตนไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า มักเปล่งอุทานว่า “นโม ตสฺส”

^๑ วจ.จตุกก. ๒๑/๑๑๑

คราวหนึ่ง นางพราหมณ์ผู้ภรรยา ขณะนำอาหารมาให้สามี ก้าวพลาดลง จึงอุทานว่า “นโม ตสฺส”

พราหมณ์สามีได้ยินก็ไม่พอใจ จึงว่า “นางตัวร้ายนี่ชอบพูด สรรเสริญแต่ความดีของพระหัวโล้นองค์นั้นอยู่เรื่อย เดี่ยวเถอะ นัง ตัวดี ข้าจะไปปราบวาทะศาสดาของแก”

นางพราหมณ์ตอบว่า “แน่ะ พ่อพราหมณ์ ฉันมองไม่เห็นว่าจะมีใครในโลกไหนๆ มาปราบวาทะของพระผู้มีพระภาคอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เอาซิ พ่อพราหมณ์ จะไปก็เอา ไปแล้วก็จะรู้ เอง”

ฝ่ายพราหมณ์ ทั้งโกรธอยู่นั้น ก็ไปเฝ้าพระพุทธรูป เมื่อนั่ง เรียบร้อยแล้ว ก็ทูลถามเป็นคำร้อยกรองว่า “ฆ่าตัวอะไรเสียได้ จึง จะนอนเป็นสุข ฯลฯ”

พระพุทธรูปเจ้าตรัสตอบว่า “ฆ่าความโกรธเสียได้ ก็ จะนอน เป็นสุข ฯลฯ” และทำให้พราหมณ์เลื่อมใสได้

อีกเรื่องหนึ่ง พราหมณ์อีกคนหนึ่ง รู้ข่าวว่าพราหมณ์ ตระกูลเดียวกับตนออกบวชอยู่กับพระพุทธรูป ก็โกรธ จึงไปเฝ้า พระพุทธรูปเจ้า ไปถึงก็บริภาษพระองค์ด้วยคำหยาบคายต่างๆ พระ พุทธรูปเจ้าทรงปล่อยให้พราหมณ์นั้นบริภาษพระองค์เรื่อยไป จน พราหมณ์หยุดไปเอง

เมื่อพราหมณ์บริภาษจนพอแก่ใจ หยุดแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า “ขอลาหม่นอยเถิดท่านพราหมณ์ พวกญาติมิตรแขกหรือทั้งหลายนะ มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็มีเป็นครั้งคราว”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็จัดบ้าง”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ก็ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นแล้ว ของจะเป็นของใคร?”

พราหมณ์กราบทูลว่า “ถ้าเขาไม่รับ มันก็เป็นของฉันเองนะซี”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความว่า “เอาละ เรื่องนี้ก็เหมือนกันที่ท่านมาด่าเรานะ เราไม่ขอรับคำด่าของท่านละ ขอให้เป็นของท่านเองก็แล้วกัน” จากนั้น จึงได้ทรงสนทนากับพราหมณ์ต่อไปจนพราหมณ์เลื่อมใสยอมเป็นสาวก^๑

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปปิณฑบาทที่บ้านอุทัยพราหมณ์ วันแรกพราหมณ์เอาข้าวมาใส่บาตรถวายจนเต็ม วันที่สอง พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก

วันที่สาม พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก แต่คราวนี้ พอดถวายแล้ว ก็กล่าวว่า “พระสมณโคดมองค์นี้ตั้งใจจึงมาบ่อยๆ”

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๓๑-๖๓๔ (แปลตัดรวบรัดความ)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบร้อยกรองเป็นคาถาเล่นคำโดยปฏิภาณ เป็นทำนองเตือนพราหมณ์โดยนัยว่า ไฉนจะทอดยเสียการกระทำส่วนมากจะให้ได้ผลก็ต้องทำบ่อยๆ ดังนี้

“กสิกรก็หว่านพืชบ่อยๆ	ฝนก็ต้องตกบ่อยๆ
ชาวนาก็ต้องไถนาบ่อยๆ	รัฐจึงมั่งมีธัญญาหารบ่อยๆ
คนมาขอบ่อยๆ	คนให้ให้ไปบ่อยๆ
คนให้ใคร้ให้บ่อยๆ	ก็ได้พบสวรรค์บ่อยๆ
คนริตนมก็ย่อมรีดบ่อยๆ	ลูกวัวก็หาแม่บ่อยๆ
ย่อมต้องเหนื่อยต้องดิ้นรนบ่อยๆ	(ส่วน) คนเขลาเข้าหากรรมบ่อยๆ
แล้วก็เกิดก็ตายบ่อยๆ	ต้องห้ามไปป่าช้าบ่อยๆ
มีปัญญาพบทางไม่เกิดบ่อย	จึงไม่ต้องเกิดบ่อยๆ
(หรือ : คนฉลาดถึงเกิดบ่อยๆ	ก็เพื่อพบทางไม่ต้องเกิดบ่อยๆ). ^๑

อีกเรื่องหนึ่งคล้ายๆ กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปในบริเวณที่เขาเตรียมหว่านข้าวทำนา ขณะเขากำลังเลี้ยงดูกันอยู่ พระองค์ได้เสด็จไปประทับยืนอยู่ด้านหนึ่ง พราหมณ์เจ้าของนาเห็น ก็คิดว่า พระองค์มาขอขบิณฑบาต จึงกล่าวว่า

“ท่านสมณะ ข้าพเจ้าย่อมไถนา หว่านข้าว ครั้นแล้วจึงได้บริโภค แม้ท่านก็จงไถนา จงหว่านข้าว แล้วจงบริโภคเอาเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็กไถ ก็หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถหว่านแล้ว จึงได้บริโภค”

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๗๗-๖๘๑ (คำบาลีบางคำในที่นี้ตีความอย่างอื่นได้ด้วย คำแปลในที่นี้ จึงไม่อาจได้อรุณรสบริบูรณ์)

พราหมณ์ทูลว่า “ท่านสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถ มีฆาต มีปฏึก หรือโคเลย ไฉนท่านจึงมากล่าวว่า ‘แม้เราก็ไถก็หว่าน เสร็จแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน’” แล้วก็สนทนาเป็นกลอนสด ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเป็นคาถาเช่นกันว่า

“เรามีศรัทธาเป็นพีช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ฯลฯ เราไถนาอย่างนี้แล้ว ย่อมได้คือมฤตเป็นผล ทำนาอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”^๑

ขอจบเรื่องนี้ โดยนำเอาดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล มาเป็นคำสรุป ดังนี้:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นกษัตริย์บัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุขุมสามารถปราบวาทะฝ่ายปรักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลม จะยิงชนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ

“พอได้ยินข่าวว่าพระสมณโคตมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้นๆ กษัตริย์เหล่านั้นก็พากันเตรียมปัญหาไว้ ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักพากันเข้าไปหาพระสมณโคตมแล้วถามปัญหา ถ้าพระสมณโคตมถูกพวกเรารถามไปอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราจะปราบวาทะของพระองค์อย่างนี้ ถ้าพระสมณโคตมถูกพวกเรา

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๗๑-๖๗๕; พ.ส. ๒๕/๒๙๗-๓๐๐

ถามอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราก็จะปราบวาทะของพระองค์เสียอย่างนี้

“ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระสมณโคตมเสด็จมาที่บ้านหรือนิคมโน้นแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิง ด้วยธรรมิกถาแล้ว กษัตริย์เหล่านั้นก็มีได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค ที่ไหนเลยจะมาปราบวาทะพระองค์ได้เล่า ที่แท้กลับพากันมาสมัครตัวเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นพราหมณ์บัณฑิต ฯลฯ กฤหบดีบัณฑิต...สมณบัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุขุม สามารถปราบวาทะฝ่ายปรปักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลม คงจะยิงชนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ

“พอได้ยินข่าวว่า พระสมณโคตมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้นๆ สมณะเหล่านั้นก็จะพากันเตรียมปัญหาไว้...พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สมณะเหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมิกถาแล้ว สมณะเหล่านั้นก็มีได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค ที่ไหน

เลยจะปราบวาทะของพระองค์ได้แล้ว ที่แท้ก็พากันทูลขอโอกาสกะพระผู้มีพระภาคเพื่อออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคก็ทรงบรรพชาให้

“ครั้นได้บรรพชาแล้วเช่นนั้น ท่านก็ปลีกตัวออกไป อยู่ลัด เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ไม่นานเลยก็ได้รู้ยิ่งเห็นจริง กระทำสำเร็จซึ่งประโยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวชทั้งหลาย ด้วยตนเอง ในปัจจุบันชาตินี้เอง

“ท่านเหล่านั้นพากันกล่าวว่าดังนี้ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราไม่พินาศแล้วสิหนอ แต่ก่อนนี้ พวกเราทั้งที่มีได้เป็นสมณะจริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นสมณะทั้งที่มีได้เป็นพราหมณ์จริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นพราหมณ์ ทั้งที่มีได้เป็นพระอรหันต์จริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นพระอรหันต์ บัดนี้พวกเราเป็นสมณะจริงแล้ว เป็นพราหมณ์จริงแล้ว เป็นพระอรหันต์จริงแล้ว’

“แม้ข้อนี้ก็เป็นการเลื่อมใสอันเนื่องด้วยกรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค...”^๑ฯ

^๑ ม.ม. ๑๓/๕๖๗-๘

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงลูกเป็นไฟไปหมดแล้ว...
ลูกเป็นไฟเพราะอะไร...เพราะไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ...
เพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อูปายาส...”

(วินย. ๔/๕๕/๖๒)

นิเทศอาทิตตปริยายสูตร*

ในการพิจารณาพระสูตรนี้ เพื่อทำความเข้าใจให้เป็นประโยชน์ในการสอน เห็นควรแยกพิจารณาเป็น ๒ ตอน คือ ว่าด้วยเนื้อเรื่องตอนหนึ่ง และคำอธิบายเชิงวิจารณ์ตอนหนึ่ง ดังนี้:-

ตอน ๑ เนื้อเรื่อง

ที่มา :

อาทิตตปริยายสูตร เป็นพระธรรมเทศนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลังจากตรัสรู้แล้ว เป็นพระสูตรที่ ๓ ในพระไตรปิฎกบาลีมีที่มา ๒ แห่ง คือ:-

๑. พระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ (วินย. ๔/๕๕/๖๒; ตรงกับฉบับภาษาไทย ๖/๕๕/๗๘)

๒. พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ส.สพ. ๑๘/๓๑/๒๓; ตรงกับฉบับภาษาไทย ๒๗/๓๑/๒๔)

* บรรยายในการประชุมทางวิชาการเรื่อง ธรรมะที่อธิบายยาก ในหลักสูตรวิชาศีลธรรม ชั้น มศ.ปลาย ณ ห้องศรีศุภุ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๓

ความย่อ:

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ณ ควงไม้โพธิ์ ใกล้เคียงแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ในแคว้นมคธ ในปีมีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ ตำบลนั้น เป็นเวลา ๗ สัปดาห์ จากนั้นจึงได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในเขตแคว้นกาฬี ได้ทรงแสดงปฐมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดภิกษุเบญจวัคคีย์บรรลอรหัตตผล

ระหว่างที่ประทับจำพรรษาแรกอยู่ ณ ป่าอิสิปตนะนี้ พระองค์ได้โปรดพระยสะ บิดา มารดา ภรรยาเก่า และสหายของพระยสะ ที่เป็นชาวเมืองพาราณสี ๔ คน ชาวชนบท ๕๐ คน ตามลำดับ จนมีภิกษุสาวกจำนวน ๖๐ รูป

จากนั้น ได้ทรงส่งพระสาวกทั้ง ๖๐ รูป ออกประกาศพระศาสนา ส่วนพระองค์เอง ได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางได้โปรดคณะสหายภิกษุวัคคีย์จำนวน ๓๐ รูป

ครั้นเสด็จถึงตำบลอุรุเวลาแล้ว ได้เสด็จไปยังอาศรมของท่านอุรุเวลกัสสป ซึ่งเป็นหัวหน้าชฎิลผู้บูชาไฟ จำนวน ๕๐๐ คน แล้วได้ทรงขอพักอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น

ในคราวนั้น ได้ทรงโปรดอุรุเวลกัสสป ผู้ถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ และเข้าใจว่าพระพุทธองค์ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ โดยทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ เป็นอันมาก จนในที่สุด อุรุเวลกัสสปชฎิลคลายทิฐิมานะ ยอมตนเป็นสาวก ละทิ้งการบูชาไฟของตน ขอบรรพชาอุปสมบท กับทั้งชฎิลผู้น้องชื่อนี้กัสนปะพร้อมด้วยบริวาร ๓๐๐ คน และคยากัสสปะ พร้อมด้วยบริวาร ๒๐๐ คน ก็ได้ทูลขอ

บรรพชาอุปสมบทด้วย

หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระภิกษุสงฆ์คณะใหม่ ทั้งพันรูป เสด็จไปยังตำบลคยาสีสะ และ ณ ตำบลนี้ พระองค์ได้ ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรแก่พระภิกษุปุราณชฎิลทั้ง ๑ พันรูป และด้วยพระสูตรนี้ พระภิกษุเหล่านั้นก็ได้บรรลุอรหัตตผล

ในเรื่องนี้ มีความที่ควรทราบเป็นพิเศษ ๒ อย่าง คือ การบูชาไฟ อันเป็นลัทธิที่นับถืออยู่เดิมของชฎิล อย่างหนึ่ง และใจความใน อาทิตตปริยายสูตร ที่ทำให้ชฎิลผู้ยอมละทิ้งลัทธิเดิมของตนมา สัมครเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุอรหัตตผล อย่างหนึ่ง

การบูชาไฟ

การบูชาไฟ เป็นพิธีกรรมสำคัญ มีมาแต่โบราณ ซึ่งจะเห็นได้ ในลัทธิศาสนายุคแรกๆ ทั้งหลาย เช่น การบูชาอัถฐของคนป่าในถิ่น ต่างๆ และในศาสนาโซโรอัสเตอร์ เป็นต้น

แม้ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาของชมพูทวีปสมัยที่พระ พุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ก็ถือว่าการบูชาไฟ และการบูชาอัถฐ เป็นพิธี กรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง

ศาสนาพราหมณ์ถือว่า ประชาบดี เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสัตว์ โลกทั้งหลาย แรกทีเดียวนั้น มีเทพประชาบดีอยู่แต่พระองค์เดียว พระองค์ได้ทรงพระดำริที่จะก่อกำเนิดสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ทรง บำเพ็ญตบะ และได้ทรงประทานกำเนิดแก่เทพอัคนีออกจากพระ โอบุษฐ์ของพระองค์

เพราะเหตุที่เทพอัคนีเกิดจากพระโอบุษฐ์ของพระองค์ อัคนีจึง

เป็นเทพผู้เสวยอาหาร และเพราะเหตุที่เป็นเทพองค์แรกที่
 ประชาบดีทรงสร้างขึ้น จึงได้นามว่า อัคนี (อัคร → อัคริม = เกิด
 ก่อน มีก่อน → อัคนี)^๑

บทบัญญัติในศาสนาพราหมณ์กำหนดให้ศาสนิกชน โดยเฉพาะพราหมณ์ ต้องประกอบยัญพิธี และการเซ่นสรวงสังเวद्यอยู่
 เป็นประจำ โดยเฉพาะการบูชาไฟ คือ อัคคีหุตตะ ในภาษาบาลี
 หรืออัคนีโหดระ ในภาษาสันสกฤต จะต้องบูชาทุกวัน เมื่อเริ่มต้น
 หรือสิ้นสุดวันและคืนหนึ่งๆ และในวันเดือนเพ็ญเดือนดับ เป็นต้น^๒

ไฟ หรือ อัคนี มีบทบาทสำคัญยิ่งในยัญพิธีทั้งปวง ในพิธี
 กรรรมต่างๆ เมื่อถึงตอนสำคัญทุกตอน จะต้องมีการถวายเครื่อง
 สังเวद्य หรือสวดอ้อนวอนแก่อัคนีเทพ เพราะถือว่าอัคนี เป็นทูตของ
 เทพทั้งหลาย หรือเป็นสื่อกลางนำประดาเครื่องเซ่นสรวงสังเวद्यขึ้น
 ไปถึงเทพทั้งหลาย

เมื่อใส่เครื่องสังเวद्यเข้าในไฟนั้น ถือว่าได้ใส่ลงในโอษฐ์ของ
 อัคนีเทพ เมื่อเปลวและควันไฟพุ่งขึ้น ก็หมายความว่าองค์อัคนี
 เทพ ทรงนำเอาเครื่องเซ่นสรวงสังเวद्यขึ้นไปบนสวรรค์ที่ตามนุษย์
 มองไม่เห็น

เมื่อขึ้นไปถึงสวรรค์แล้ว องค์อัคนีเทพก็ทรงป้อนเครื่องเซ่น
 สรวงสังเวद्यนั้นแก่ทวยเทพผู้เป็นภราดรทั้งหลาย ด้วยโอษฐ์ของ

^๑ ศตปถพราหมณะ, S.B.E. XLL.322

^๒ ดู มนุธรรมศาสตร์, S.B.E. XXV.132 เป็นต้น

พระองค์ ดุจดั่งแม่ปกป้องเหยื่อแก่ลูกนก ฉะนั้น^๑

ไฟมีบทบาทสำคัญอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์
พราหมณ์ว่า

“อัคนิโหตร (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้งหลาย”^๒ และว่า

“การเช่นศรวง (แต่อัคนิ) เป็นกรรมประเสริฐสุดใน
บรรดาอัยยทั้งหลาย”^๓

ผู้บูชาไฟย่อมได้ผลานิสงส์เป็นอันมาก เช่น จะสมบรูณ์ด้วย
โภคทรัพย์ ฝูงปศุสัตว์ และเพียบพร้อมด้วยบุตรหลาน เผ่าพันธุ์ จน
ถึงอย่างคัมภีร์พราหมณ์ว่า

“ผู้ใดบูชาอัคนิโหตร ด้วยความเข้าใจความหมาย
โดยถ่องแท้ บาปทั้งปวงของผู้นั้นย่อมถูกเผาผลาญหมด
ไป”^๓

ขมิถทั้งพันรูป มีอูรเวลกัสสปเป็นหัวหน้า ซึ่งเป็นผู้ถือลัทธิ
บูชาไฟ ก็คงมุ่งหวังผลเหล่านี้ ดังนั้น หลังจากที่ท่านมาบวชเป็น
พระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามในที่
ประชุม อันมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ในเขตพระนครราชคฤห์
ว่า

^๑ ดู Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, Meridian Books, New York, 1956, p. 71 เป็นต้น

^๒ ศตปถพราหมณะ, S.B.E. XLIV.502

^๓ ภควัทคีตา, S.B.E. VIII.353

^๓ ลานโศคยอุปนิษิต, S.B.E. I.91

“ท่านผู้อยู่ในอุรุเวศมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ดมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอันใด จึงตะลึงไฟที่เคยบูชาเสียเล่า”

ท่านจึงตอบว่า

“ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวขวัญ ให้ฝนไผ่ถึงแต่เรื่อง รูป รส เสียง กามสุข และอิศตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้ทราบแล้วว่า สิ่งเหล่านี้เป็นมลทินในอุบธิทั้งหลาย จึงมิได้ตั้งใจในการเช่นสรวงบูชา”^๑

ใจความของพระสูตร

ความในพระสูตรนี้ อาจสรุปได้เป็น ๔ ตอน ดังนี้:-

๑. **สภาพที่เป็นปัญหา** พระพุทธองค์ทรงเริ่มพระสูตรด้วยพระดำรัสว่า “สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง ลุกเป็นไฟหมดแล้ว”

จากนั้น ตรัสขยายความต่อไปว่า สิ่งทั้งปวงที่ว่าลุกเป็นไฟไปหมดแล้วนั้น คืออะไรบ้าง ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว สิ่งที่พระองค์ตรัสว่าลุกเป็นไฟ มีดังต่อไปนี้:-

- ๑) จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา
- ๒) โสตะ (หู) เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชาเวทนา

^๑ วินย. ๔/๕๗/๖๖

- ๓) ฆานะ (จุมุก) กลิ่น ฆานวิญญูณ ฆานสัมผัส ฆาน-
สัมผัสสชาเวทนา
- ๔) ชิวหา (ลิ้น) รส ชิวหาวิญญูณ ชิวหาสัมผัส ชิวหา-
สัมผัสสชาเวทนา
- ๕) กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญูณ กายสัมผัส กาย-
สัมผัสสชาเวทนา
- ๖) มนะ (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่างๆ) มโนวิญญูณ
มโนสัมผัส มโนสัมผัสสชาเวทนา^๑

พูดให้สั้นลงไปอีกก็ว่า อายตนะทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ, รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ตลอดถึงการรับ
รู้ ความเกี่ยวข้อง และความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดจากอายตนะเหล่า
นั้น ได้ถูกไฟไหม้หมดแล้ว หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า กระบวนการรับรู้
และความคิดคำนึงทั้งหมดนั่นเอง ถูกไฟลามติดไปทั่วแล้ว

๒. สาเหตุ เมื่อกำหนดตัวปัญหาได้ และเข้าใจสภาพของ
ปัญหาแล้ว ก็ค้นหาสาเหตุให้เกิดไฟหรือตัวไฟที่เผาผลาญนั้นต่อ
ไป ได้ความว่า สิ่งทีกล่าวมานั้น ลูกใหม่ด้วยไฟกิเลส ๓ อย่าง คือ:-

- ๑) ราคะ ความอยากได้ ความใคร่ ความติดใจ ความ
กำหนดยินดี

^๑ คำที่อาจเข้าใจความหมายไม่ชัดเจนคือ วิญญูณ หมายถึงความรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามา
ทางประสาททั้ง ๕ หรือที่เกิดขึ้นในใจ เช่น จักขุวิญญูณ = การเห็น โสทวิญญูณ =
การได้ยิน เป็นต้น; สัมผัส หมายถึงการมาบรรจบกันของอายตนะและวิญญูณ เช่น
จักขุสัมผัส = การบรรจบกันของตา รูป และจักขุวิญญูณ; เวทนา หมายถึงความรู้สึก
สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ที่เกิดจากสัมผัสนั้นๆ

- ๒) โทสะ ความโกรธ ความขัดใจ ความเดือดแค้นชิงชังไม่พอใจต่างๆ
- ๓) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

และยังถูกเผาผลาญไหม้ด้วยไฟความทุกข์อีกมากมายหลายอย่าง เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญรำไร ความทุกข์ทรมาน และความคับแค้นใจต่างๆ

๓. **ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ไข** พระพุทธองค์ตรัสต่อไปอีกว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้อันนี้ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในอายตนะภายใน ภายนอก ตลอดจนถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อหน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด

๔. **ผล** เมื่อไม่ยึดติด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เป็นอันสิ้นชาติภพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่จะต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องทำเพื่อเป็นอย่างนี้ ไม่มีเหลืออีกเลย.

ตอน ๒ คำอธิบายเชิงวิจารณ์

ในการอธิบายเพิ่มเติมและวิจารณ์ความในพระสูตรนี้ เห็นควรพิจารณาเป็น ๒ แง่ คือ ในแง่วิธีสอน อย่างหนึ่ง และในแง่สาระสำคัญ หรือหลักธรรม อย่างหนึ่ง

ในแง่วิธีสอน

พระธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร ที่ทรงแสดงแก่ชฎิล มีข้อควรสังเกตในแง่การสอน ที่เป็นข้อสำคัญ ๒ อย่าง คือ:-

๑. ทรงสอนให้ตรงกับความถนัดและความสนใจของชฎิล พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะทรงแสดงที่ใดและแก่ใคร ย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น แต่เนื้อเรื่องและวิธีการสอน ย่อมยกเยื้องต่างกันไป ตามอุปนิสัย ความถนัด และความสนใจของผู้ฟัง สุดแต่เรื่องใด วิธีใด จะช่วยให้เขาเข้าใจธรรมได้ดี

ในกรณีของอาทิตตปริยายสูตรนี้ก็เช่นเดียวกัน ชฎิลทั้งหลายเป็นผู้บูชาไฟ มีชีวิตเกี่ยวข้องกับไฟมาโดยตลอด ประสบการณ์และความคิดคำนึงต่างๆ ก็พัวพันอยู่กับเรื่องไฟบูชาญ แม้เมื่อเลิกบูชาไฟแล้ว เรื่องพิธีกรรม ก็จวัตร ที่เกี่ยวกับไฟ ก็ยังคงเต็มอยู่ในความทรงจำ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเกี่ยวกับไฟ เกี่ยวกับการลุกไหม้เผาผลาญ ก็เป็นที่สนใจ และชักจูงใจของชฎิลให้เพลินคิดเห็นไปตามกระแสพระธรรมเทศนาได้ง่าย

ยิ่งกว่านั้น ยังได้ทรงร่ำความสนใจให้มากขึ้น โดยมีได้ตรัสเรื่องกองไฟบูชาญัตถุที่ชฎิลจำเจอยู่และเปื้อนนายทิ้งมาแล้ว แต่ทรงกระตุกความรู้สึกเหมือนให้สะดุ้งขึ้นว่า

- ไฟนั้นมีได้ลูกใหม่อยู่นอกกายไกลตัวเลย แต่ไฟนั้นลูกใหม่เต็มอยู่ภายในตัวทั่วกายไปหมดแล้ว
- เป็นไฟที่ลูกลามไหม้อยู่ตลอดเวลา รุนแรงกว่าไฟภายนอก ควรหันมาสนใจไฟนี้มากกว่า และ
- แทนที่จะให้บารุงบารือ ให้เต็มเชื้อ กลับตรัสให้ไม่มีเชื้อ ไยยินดี เป็นทำนองให้ดับเสียด้วยซ้ำ

โดยนัยนี้ ฟังตระหนักรว่า การทรงแสดงเรื่องไฟ เรื่องการลูกใหม่ เรื่อง อาทิตต หรือ อาทิตย นี้ เป็นวิธีการยกเยื้องพระธรรมเทศนาให้ตรงกับอุปนิสัย ตรงกับความประพฤติที่ได้สั่งสมฝึกอบรมมา เพื่อผลในด้านความสนใจ และความรู้ความเข้าใจง่ายเป็นสำคัญ

ส่วนสาระสำคัญก็คงมุ่งที่จะให้รู้ให้เข้าใจเรื่องของชีวิตนี้แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้อง เช่นเดียวกันกับพระธรรมเทศนาเรื่องอื่นๆ

ในข้อนี้ หากเทียบกับการทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอรรถสูตรด้วย ก็จะเข้าใจชัดยิ่งขึ้น

ธรรมจักรนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุเบญจวัคคีย์ พระภิกษุเบญจวัคคีย์นั้น แต่เดิมมีใจยึดมั่นอยู่กับการบำเพ็ญทุกรกิริยาว่าคนจะบรรลุธรรมได้ต้องทรมานกายอย่างรุนแรง ยิ่งทำได้ยิ่งยวดเท่าใด ก็ยิ่งน่าเลื่อมใสสำหรับตนมากเท่านั้น

และรังเกียจความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบายว่าเป็นสิ่งเสียหาย
ลามก ที่ละทิ้งพระพุทธเจ้าเมื่อคราวทูลกรทริยา ก็เพราะได้เห็นพระ
องค์เล็กทรมาณพระกาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักร จึง
ทรงเริ่มต้นด้วยเรื่อง *ที่สุดสองอย่าง* และ*มัชฌิมาปฏิปทา* เป็นการ
กระทบตรงความในใจของท่านเหล่านั้น

ส่วนใน*อัมภุตสูตร*^๑ ผู้อ่านจะได้พบข้อความที่เกือบจะตรง
ข้ามกับอาทิตตปริยายสูตรทีเดียว คือ เริ่มต้นว่า:- “*สพฺพํ ภิกฺขเว
อนุภฺวตี*” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างมีดีหมดไปหมดแล้ว
แล้วตรัสต่อไปว่า อะไรคือทุกสิ่งที่มีดีหมด ก็ได้คำตอบว่า จักขุ รูป
ฯลฯ อย่างเดียวกับในอาทิตตปริยายสูตรนั่นเอง ที่มีดีหมดไปหมด
แล้ว ดังนี้เป็นต้น เป็นการยกย่องพระธรรมเทศนา ชักนำความ
สนใจและจูงเข้าสู่ธรรมอีกแบบหนึ่ง.

๒. ทรงสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญา และระดับชีวิตของขุภิก
ข้อสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงในการทรงสอน
คือ ความยิ่ง และหย่อน แห่งอินทรีย์ของผู้ฟัง ทรงพิจารณาว่า ผู้ฟัง
มีสติปัญญาอยู่ในระดับใด ได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใดมาก
น้อยเพียงไหน ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร จะต้องแสดงเรื่องอะไรเขาจึง
จะรู้เข้าใจ สามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตของเขาได้

ดังนั้น เรื่องราวที่คล้ายคลึงกัน แต่แสดงแก่ต่างคน นอกจาก
ต่างวิธีสอนแล้ว เนื้อหาสาระก็ต่างชั้นต่างระดับกันด้วย

^๑ ส.สพ. ๑๘/๓๒/๒๕

ในกรณีของ*อาทิตตปริยายสูตร* ชฎิลทั้งหลายเป็นนักบวช
 สละโลกก็วิสัยออกมาแล้ว มุ่งหน้าประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุด
 หมายสูงสุดของศาสนาอย่างเดียว และเป็นผู้ได้ศึกษาอบรมทาง
 ศาสนามาอย่างดี เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั้งหลาย เรียก
 ได้ว่าเป็นปัญญาชนระดับสูงสุดในสมัยนั้น และในเวลาที่ยังพระ
 สูตรนี้ ก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาแล้วด้วย เมื่อพระ
 พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจึงทรงชี้แจงหลักธรรมที่ลึกซึ้ง ที่ต้อง
 พิจารณาด้วยสติปัญญาอันละเอียดอ่อน อาศัยพื้นฐานการศึกษา
 อบรมมาพอสมควร เหมาะสำหรับผู้ดำรงชีวิตเป็นบรรพชิต และให้
 เกิดความรู้ความเข้าใจถึงขั้นกำจัดกิเลสอาสวะได้ทั้งหมด

เรื่องนี้ จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าได้เทียบกับพระธรรม
 เทศนาเกี่ยวกับเรื่องไฟที่ได้ทรงแสดงแก่คนอื่น ๆ เช่น *อัคคิสสูตร*^๑ ที่
 ทรงแสดงแก่อุคคตสรีรพราหมณ์ เป็นต้น

ในกรณีของ*อัคคิสสูตร* อุคคตสรีรพราหมณ์ เป็นพราหมณ์
 ครองเรือน คราวหนึ่ง พราหมณ์ผู้นี้เตรียมพิธีบูชาข้ายัญ ได้สั่งให้
 จัดโคผู้ ลูกโคผู้ ลูกโคเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๕๐๐ ตัวมาผูก
 ไว้กับเสาหลักบูชาข้ายัญ เตรียมพร้อมที่จะบูชาข้ายัญ

พราหมณ์รู้สึกปีติยินดีในบุญกุศลที่ตนจะได้จากการบูชาข้ายัญ
 ตามแบบของพราหมณ์ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลว่า ตามที่
 เขาได้เรียนรู้อมา การก่อกองไฟบูชาข้ายัญ และการปักเสาหลักบูชา มี
 ผลมีอานิสงส์มาก และทูลขอความเห็นจากพระพุทธองค์ในเรื่องนี้

^๑ อัง.สตุตตก. ๒๓/๔๔

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงครั้งนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับไฟเหมือนกัน แต่มีเนื้อหาและระดับคำสอนต่างออกไปอีกอย่างหนึ่งคือ ในอัครศิสูตรนั้น ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคนทั่วไปที่ยังครองเรือนอยู่ เพราะพราหมณ์ผู้ทูลถามยังเป็นคฤหัสถ์ครองชีวิตอยู่ในโลกีย์วิสัย

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไฟ ๗ อย่าง^๑ ที่ควรได้รับการปฏิบัติเอาใจใส่ต่างๆ กัน โดยยึดเอาความรู้สึกและถ้อยคำต่างๆ ของพราหมณ์มาทรงแสดงในแนวใหม่ ไฟ ๗ อย่างนั้น แบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้:-

๑. ไฟที่ควรดับ หรือควรหลีกเลี่ยง ๓ อย่าง คือ
 - ๑) ไฟราคะ
 - ๒) ไฟโทสะ
 - ๓) ไฟโมหะ

เหตุที่ควรดับควรเว้น เพราะคนถูกราคะ โทสะ โมหะ ครอบงำยับยั้งจิตใจแล้ว ย่อมประพฤติกุศลทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจได้ เมื่อประพฤติกุศลแล้วก็เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ ไปเกิดในอบายทุกคติ

พึงสังเกตว่า ในอาทิตตปริยายสูตร ก็มีไฟ ๓ อย่างนี้เหมือนกัน แต่ในอัครศิสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงในแบบง่ายๆ เท่าที่เกี่ยวกับความประพฤติของคนในโลกทั่วไป มิให้ประพฤติกุศล

^๑ ตามหลักศาสนาพราหมณ์ว่า อัครีเทพ มีสิ้น ๗ แฉก

เท่านั้น ส่วนในอาทิตตปริยายสูตร ทรงแสดงในเงที่ตองพิจารณา ลึกซึ้ง ซึ่งเหมาะแก่การศึกษาของนักปรัชญาและนักจิตวิทยา

๒. ไฟที่ควรบำรุง ๓ อย่าง สำหรับไฟหมวดนี้ พระพุทธเจ้าทรง นำเอาชื่อไฟศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่เดิมในศาสนาพราหมณ์ มาทรงใช้ในความหมายใหม่ และเรียงลำดับใหม่ (ต่างแต่ของพราหมณ์เป็น ภาษาสันสกฤต ของพุทธเป็นภาษาบาลีเท่านั้น) ซึ่งเท่ากับเป็นการ ล้มเลิกคำสอนเดิมของศาสนาพราหมณ์ และทรงประทานคำสอน ใหม่ไปด้วยพร้อมกัน จะให้ไว้ทั้งความหมายเดิมของพราหมณ์ และความหมายใหม่ของพุทธศาสนาเพื่อเทียบกัน ดังนี้:-

- ๑) *คารหปัตย์คนี* (ไฟเจ้าบ้าน) คือไฟที่เจ้าบ้านรับสืบทอด ต่อจากบิดาของตน และส่งทอดต่อไปยังบุตรหลาน ไฟ นี้เจ้าบ้านต้องบำรุงไว้ให้ติดไม่ขาดสาย และสั่งเวยเป็น ประจำ เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ์ ก็จุดไฟบูชาัยญ์ไป จากไฟนี้; พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ใน ชื่อภาษาบาลีและจัดเป็นลำดับที่สองว่า
- ๒) *กหปัตถกิ* (ไฟเจ้าบ้าน) หมายถึง บุตร ภรรยา คนรับใช้ และคนงาน
- ๓) *อาหวนีัยคนี* (ไฟอันควรแก่ของเช่นสรวง) คือ ไฟสำหรับ รับเครื่องสั่งเวยในัยญ์พิธี ซึ่งจุดต่อออกมาจากคารห- ปัตย์คนี เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ์ และตั้งไว้ทางขวา ของคารหปัตย์คนี; พระพุทธเจ้าทรงประทานความ หมายใหม่ในภาษาบาลี และจัดเป็นลำดับที่ ๑ ว่า

- ๑) อาหุไนยัคคิ (ไฟอันควรแก่ของค่านับ) หมายถึงมารดาบิดา
- ๓) ทักษิณาคณิ (ไฟด้านใต้) คือ ไฟที่จุดต่อจากคารหัตถยัคคิ และจัดตั้งไว้ทางทิศใต้ของแท่นบูชาัญญ ใช้สำหรับรับเครื่องสังเวद्यที่อุทิศให้แก่ผีปีศาจและบุรพบิดา ในัยญพธิ; พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ในภาษาบาลีว่า
- ๓) ทักขิไณยัคคิ (ไฟที่ควรแก่ทักษิณา) หมายถึง สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ

ไฟ ๓ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา จัดการบำรุงให้เป็นสุขด้วยดี

ข้อสังเกตสำหรับไฟหมวดที่สองนี้ คือ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เลิกการเช่นสรวงบูชาัญญ อันเหลวไหลเสีย หันมาเอาใจใส่กับพันธะทางสังคม ให้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลทำนุบำรุงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนให้ดี เพราะบุคคลเหล่านี้ก็เทียบได้กับไฟ ซึ่งต้องคอยเอาใจใส่เติมเชื้อ บำรุงให้ดี จึงจะเกิดคุณประโยชน์ดีงาม แต่หากปฏิบัติไม่ดี ก็ให้โทษ เป็นไฟเผาผลาญได้มากเช่นเดียวกัน

๓. ไฟที่ควรจุดควรดับควรระวังตามสมควร ๓ ได้แก่ กัมมัจฉคิ (ไฟเกิดแต่ไม้ หรือไฟที่ก่อขึ้นจากเชื้อสำหรับใช้หุงต้ม เป็นต้น) ไฟอย่างนี้ควรก่อขึ้น ก่อแล้วควรเอาใจใส่ระมัดระวัง เสร็จแล้วควรดับแล้วควรเก็บไว้ตามกาละที่สมควร

จะเห็นได้ว่า ใน*อัคคิสุต*นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องไฟในแง่คำแนะนำสั่งสอนสำหรับผู้ครองชีวิตมีเหย้ามีเรือนอยู่ในฆราวาสวิสัย

ในกรณีอื่นอีก เมื่อตรัสถึงการบูชาไฟ พระพุทธเจ้าตรัสสอนคติที่ควรยึดถือปฏิบัติสำหรับสังคมทั่วไปว่า:-

“ถึงหากบุคคลผู้ใดจะไปบูชาไฟอยู่ในป่าเป็นเวลาตั้งร้อยปี การบูชาคนที่ฝึกอบรมตนแล้วชั่วขณะเดียว ก็ยังประเสริฐกว่าการบูชาไฟนั้น การบูชาไฟตั้งร้อยปีจะมีประโยชน์อะไร”^๑

ข้อนี้ หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้สังคมหันมาช่วยกันยกย่องให้เกียรติคนดี เพราะเป็นสิ่งที่คุณประโยชน์รักษาคุณธรรมของสังคมไว้ ดีกว่าจะมัวไปหลงไหลในการเช่นสรวงสังเวศ อันเป็นเรื่องไร้เหตุผล อันเป็นการกระทำที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ทั้งยังเป็นทางให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นในสังคมได้ ในเมื่อผู้คนมุ่งประโยชน์ส่วนตน คอยพะเน้าพะนอเอาใจเทวดาที่ชอบเครื่องเซ่น เป็นเหตุให้มีแต่เทวดาประเภทนี้มาคอยคุ้มครองและแสดงอิทธิพลในหมู่มนุษย์

เมื่อมนุษย์คบหาให้กำลังแก่เทวดาประเภทนี้แล้ว ประเภทชอบลาภสักการะ ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่เทวดาผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรม ผู้ให้ความคุ้มครองโดยธรรมโดยสงบย่อมจะเสื่อมถอยกำลัง

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๓

และปลีกตนหลบลิ้อออกไปอยู่โดยสงบ ไม่เป็นที่ปรากฏ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาในสังคมมนุษย์ มองเห็นได้ไม่ยาก

เมื่อเข้าใจวิธีสอนธรรมของพระพุทธรเจ้า ที่แตกต่างกันได้แม้ในเรื่องคล้ายกัน โดยสัมพันธ์กับสติปัญญาและการดำรงชีวิตของผู้ฟังเช่นนี้แล้ว จะได้ข้อเตือนใจว่า ในขณะที่อ่านหรือกล่าวถึง *อาทิตตปริยายสูตร* จะต้องรำลึกถึงเหตุผลในแง่การสอนให้เหมาะสมกับระดับสติปัญญาและการศึกษาอบรมไว้ด้วย และจะต้องตระหนักในใจเสมอว่า ตนกำลังอ่านหรือกล่าวถึงหลักธรรมที่โดยปกติเป็นข้อสำหรับถกเถียงและพิจารณาศึกษา ของนักปรัชญาและนักจิตวิทยาทั้งหลาย

นอกจากนี้ เมื่อว่าตามเป็นจริง ในปัจจุบันนี้ นักปรัชญาและนักจิตวิทยาทั้งหลาย ก็กำลังศึกษาค้นคว้าถกเถียงวุ่นวายอยู่กับเรื่องเหล่านี้เอง หาพ้นไปได้ไม่.

ในแง่สาระสำคัญหรือหลักธรรม

หลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของพระสูตรนี้ เป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้ง และกว้างขวางอย่างยิ่ง ในการอธิบาย จะรวบรัดสรุปให้เหลือเล็กน้อยเป็นข้อสั้นๆ ก็ได้ หรือจะอธิบายให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องอื่นๆ พิสดารออกไป อย่างที่แทบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีที่สิ้นสุด ก็ได้ สุดแต่จะใช้กลวิธียกเอียงอธิบายอย่างไร

ในที่นี้จะพยายามอธิบายสักแนวหนึ่ง โดยสัมพันธ์กับใจความที่ได้สรุปไว้ข้างต้น

๑. *สภาพที่เป็นปัญหา* สิ่งที่เป็นตัวการ หรือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในพระสูตรนี้ ได้แก่ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ

ผัสสะ และเวทนาทั้งหลาย ที่เกิดสืบเนื่องมาจากผัสสะเหล่านั้น สิ่งเหล่านี้ก็คือกระบวนการรับรู้และการคิดคำนึงทั้งหมดของบุคคล

ชีวิตทั้งหมดเท่าที่บุคคลรู้สึกก็ดี โลกทั้งโลกเท่าที่ปรากฏแก่บุคคลก็ดี ความรู้ความเข้าใจทุกอย่างที่เกิดขึ้นแก่บุคคลโดยปกติก็ดี ย่อมอยู่ในขอบเขตของกระบวนการรับรู้และการคิดคำนึงนี้ เมื่อกล่าวในแง่หนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับบุคคล

ข้อที่ว่า ถูกไฟลามาติดลูกไหม้อยู่ ย่อมหมายความว่า สิ่งเหล่านี้หรือกระบวนการนี้ ตกอยู่ในภาวะรุ่มร้อน ดิ้นรนกระวนกระวาย มิได้ปฏิบัติหน้าที่ไปโดยปกติตามสภาพของมัน เพราะมีไฟราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ที่จะกล่าวในตอนสาเหตุ มาเผาผลาญให้พลา่น ให้กระสับกระส่าย ให้พว้าให้สับสน จนปรากฏอาการออกมาเป็นปัญหาต่างๆ ทั้งหยาบทั้งละเอียด ทั้งเบาทั้งรุนแรง ทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัว และปัญหาร่วมกันของสังคม

พูดในมุขกลับว่า ปัญหาต่างๆ ทั้งหมดของมนุษย์ ทั้งส่วนบุคคลและสังคม สืบสาวต้นตอลงไปได้ถึงการที่ถูกไฟเหล่านี้เผาผลาญ กล่าวโดยรวบรัดว่า:-

ก. ในแง่บุคคล ในขั้นรุนแรง คนถูกราคะ โทสะ โมหะ เข้าเผาเผา กลุ้มรุม ผลักดัน จึงกระทำการทุจริต หรือแม้กรรมชั่วร้ายแรงต่างๆ ที่โดยปกติกระทำไม่ได้ และทำให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆ แก่ตนเองติดตามมา และเกี่ยวพันถึงสังคมในข้อต่อไป

ในขั้นละเอียดอ่อน แม้โดยปกติมนุษย์ปุถุชนย่อมถูกไฟเหล่านี้ บังคับบัญชาการกระทำ คำพูด ความคิด ตลอดจนทัศนคติต่างๆ

อยู่แล้ว ที่เห็นได้ง่ายๆ คือ ปกติคนมีความอยากได้ ก็ถูกความอยากได้ดึงไป หรือถ้าพูดให้เป็นไฟก็คือเผาให้ทนอยู่ไม่ได้ เทียบวิ่งพลาญทะยานหาสิ่งที่ต้องการ เมื่อยังไม่ได้ หรือไม่ได้ หรือได้ไม่เท่าที่หวัง ก็เกิดความขุ่นมัวอึดอัด หรือขัดใจ เป็นทุกข์ ได้สมหวังแล้วก็ปรารถนาต่อๆ ไป ยิ่งๆ ขึ้นไป

ถ้าเป็นไปในกระบวนการนี้โดยไม่มีการควบคุมหรือรู้เท่าทัน คือปล่อยสุดแต่มันจะเป็นไป ก็คือการมีชีวิตอยู่อย่างคลุ้มคลั่ง กระหายและทรมานทรมาย อย่างถูกไฟลุกไหม้เผาผลาญอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง

อีกอย่างหนึ่ง คนถูกไฟเหล่านี้เผาผลาญ ถูกควันไฟรมให้มัว ย่อมไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่ใช่ ไม่ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายให้ถูกทาง หรือให้เท่าค่าของมันได้

ยกตัวอย่างในขั้นหยาบๆ ที่เห็นได้ง่ายๆ เช่น แก้อื้อมีไว้สำหรับนั่ง เกิดความโกรธขึ้น กลับเอามาใช้ทำร้ายกัน; เห็นของสวยงาม หรือของมีราคาที่เขานำมาเสนอขาย อยากได้ ความอยากได้รุนแรงทำให้ไม่ได้พิจารณา ถูกเขาหลอกลวงเอาได้ง่าย; บางทีขัดใจอะไรตอนเข้าชนิดเดียว ไม่รู้จักพิจารณาปลงใจ อารมณ์เสียไปทั้งวัน; บางทีพบคนที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน เขาแสดงอะไรผิดพลาดชนิดเดียว เกิดทัศนคติผิดพลาด มองเขาไปในทางไม่ดีตลอด ไม่ได้พิจารณาให้ลึกซึ้ง; หรือมีความลุ่มหลง ยามีไว้ใช้รักษาโรค กลับนำมาพลาชีวิตตนเองเสีย ดังนี้ เป็นต้น

ไฟเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์กับปัญญา เมื่อถูกไฟเหล่านี้กลุ่มมุ่มม
แผดเผาแล้ว ก็ทำให้เกิดทัศนคติผิด ตัดสินใจผิด และปัญญาความ
รู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงก็ไม่เกิด

พิจารณาให้ลึกซึ้ง คนเราถูกไฟเหล่านี้บังปัญญา ทำให้เข้าใจ
ใจผิด เกิดทัศนคติที่ผิด ตัดสินใจผิดๆ กระทำการต่างๆ ที่
ปราศจากเหตุผล ที่แม้แต่ตนเองนึกขึ้นมาภายหลัง ก็รู้สึกละอาย
หรือเห็นน่าขายอยู่เสมอทุกๆ กันทุกคนอยู่แล้ว มากน้อยตามขนาด
ของไฟที่แต่ละคนปล่อยย้ให้ลุกลามอยู่ในตัวของตัว

ข. ในแง่สังคม ความขัดแย้ง การแย่งชิง การรังแก ช่มเหง
เอารัดเอาเปรียบ ประทุษร้ายกันระหว่างมนุษย์ เกิดจากไฟเหล่านี้
เป็นตัวการสำคัญ

คนอยากได้ของสิ่งเดียวกัน เกิดผิดใจกัน แยกแยกและแย่ง
ชิงกัน คนชอบใจทำคนละอย่าง ก็แตกแยกกัน ไปด้วยกันไม่ได้ คน
เห็นแก่ตัวอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด ก็หาทางเอาเปรียบ ทำลายผู้อื่น;
บุคคลผู้เดียว ในหมู่คณะหนึ่ง ไปกระทำผิดพลาดต่อคนในอีกหมู่
คณะหนึ่งเป็นกรณีส่วนบุคคล แรงราคาต่อฝ่ายตนและโทษะฝ่าย
อื่น ทำให้ไม่พิจารณาสอบสวนให้เห็นความจริง เกิดเป็นกรณีขัด
แย้ง รบราฆ่าฟันระหว่างหมู่คณะ; พ่อแม่รักและหลงลูก จนเลี้ยง
ลูกผิดๆ ให้ลูกเสียก็มาก ฯลฯ

ในแง่ความก้าวหน้าทางปัญญา กลุ่มชนที่มีความเชื่อถือ
ผิดๆ ยึดถือลัทธิทฤษฎีต่างๆ โดยโมหะ ก็ทำให้ไม่สามารถ
พิจารณาสอบสวนค้นคว้าเห็นความจริง หรือเห็นเหตุเห็นผลของ
ธรรมชาติได้ เป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าทางสติปัญญา

แม้วิทยาศาสตร์ วิทยาการ วิชาวิทยาศาสตร์ต่างๆ ที่เจริญก้าวหน้ามากมายทั้งหลาย ถ้ามนุษย์นำมาใช้ตามแรงผลักดันของไฟเหล่านี้ ก็เป็นไปเพื่อหายนะของหมู่มนุษย์นั่นเอง

สรุปว่า อายตนะทั้งหลายที่เป็นเครื่องเชื่อมต่อระหว่างชั้นที่ ๕ ที่เป็นภายใน กับชั้นที่ ๕ ที่เป็นโลกภายนอก ให้เกิดการรับรู้ และความรู้ต่างๆ ตามกระบวนการของมันนั้น ขณะนี้มีได้ปฏิบัติหน้าที่ไปตามกระบวนการแท้ๆ หรือตามสภาวะอาการล้วนๆของมัน แต่ถูกไฟต่างๆ เผลอนอยู่ตลอดเวลา

เมื่อกระบวนการนี้ถูกไฟลูกใหม่ ก็เกิดความระส่ำระสาย ปฏิบัติหน้าที่ที่เคลื่อนคลาดจากปกติ ความรู้ต่างๆ ที่ได้รับก็บิดเบือน ตัวบุคคลก็ไม่ใช่ตัวของตัวเอง เกิดความสับสนวุ่นวาย ถูกครอบงำหรือลากจูงให้เอนเอียงไปบ้าง ถูกรมให้มีผิดหน้ามัวตาบ้าง ไม่สามารถถลั่นกรອງวินิจฉัยข้อเท็จจริงโดยถูกต้อง เพี้ยววิ่งเล่นไปตามแหล่งของการรับรู้ที่ถูกไฟใหม่ ถูกชักพาไปตามสายของการรับรู้ นั้นๆ เกิดความยึดติดพัวพัน ตกเป็นทาส ไม่เป็นอิสระ เกิดทัศนคติผิดพลาด ตัดสินผิดพลาด และปฏิบัติผิดพลาดต่อสิ่งทั้งหลาย

เมื่อตนเองเดือดร้อนวุ่นวายแล้ว ก็แผ่ขยายความเดือดร้อนวุ่นวายนั้นไปให้แก่ผู้อื่นด้วย บุคคลที่มีปัญหาในตัวเอง ก็ยอมเป็นเหตุสร้างปัญหาแก่ผู้อื่นขึ้นด้วย คนที่มีแต่ความรู้มั่วร้อนกระวนกระวายในตัว แก้ปัญหาในตัวเองไม่ได้ จะอยู่กับชาวโลกสงบเรียบร้อยไม่ก่อปัญหาเลยไม่ได้

๒. สาเหตุ ในด้านสาเหตุยอมอธิบายได้ทั้งในขั้นต้นๆ และในขั้นลึกซึ้ง

เมื่ออธิบายอย่างตื้นๆ สาเหตุของปัญหานี้ ก็คือการถูกไฟ
กิเลสเผาผลาญให้ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่างที่กล่าวแล้วในตอนสรุป
ข้อ ๑

แต่เมื่ออธิบายลึกซึ้งละเอียดลงไป ก็ต้องสืบค้นถึงพื้นฐาน
ซึ่งพอจะเห็นแนวทางดังนี้:-

ชีวิตนั้น เป็นกระบวนการอันหนึ่ง เกิดจากการรวมตัวกันเข้า
ของส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งโดยสรุปได้แก่นามและรูป หรือขยาย
ออกไปได้แก่ขันธ์ ๕

ส่วนประกอบเหล่านี้ แต่ละอย่างมีการเปลี่ยนแปลง ที่ต่อ
เนื่องและสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ทำให้คุ่มรูปกันอยู่ดูเหมือน
เป็นตัวเป็นตน

แต่ในเมื่อเป็นกระบวนการและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดทุก
ขณะ ก็ย่อมไม่มีตัวแก่นแท้ที่คงที่แน่นอน และในกระบวนการอันนี้
เองที่มนุษย์เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนของตน และเข้าไปตั้งความ
ปรารถนาไว้ในทุกชั้นทุกระดับ หวังจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ในรูป
ที่จะให้มีตัวตนให้จงได้

การดิ้นรนหวังให้มีตัวตนนี้ ได้ปรากฏผลเป็นการดิ้นรนไม่
เฉพาะในชีวิตของคนธรรมดาสามัญ แต่ปรากฏตลอดประวัติศาสตร์
ศาสตร์วิชาปรัชญาทีเดียว

เมื่อไม่มีตัวตน มนุษย์ก็พยายามที่จะสร้างตัวตนให้มีขึ้นใน
รูปใดรูปหนึ่ง ตั้งแต่การทำम्मมี เพื่อรักษาร่างกายไว้ให้ชีวิตกลับ
มาเข้าร่างดั้งเดิมของชาวฮิปปโตโบราณ จนถึงปรัชญาของนัก
ปรัชญาฝรั่งเศสชื่อเดการ์ตส์ แห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ผู้พยายาม

พิสูจน์ให้มีตัวตนให้ได้ อย่างวาทะของเขาที่ว่า “Cogito, ergo sum” ซึ่งแปลว่า “ฉันคิด เพราะฉะนั้น ฉันจึงมี” ซึ่งไม่พ้นไปจากทฤษฎีที่พระพุทธรเจ้าตรัสสอนให้ไถ่ถอนมานานกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว

เมื่อมนุษย์มีความหลงผิดยึดถือและปรารถนาให้มีตัวตนอยู่ เช่นนี้ ในขณะที่เดียวกันนั่นเอง กระบวนการแห่งชีวิต ก็ตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติที่แน่นอนว่า ทุกสิ่งไม่คงที่ ไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม ไม่อยู่ในอำนาจ และไม่มีตัวตนที่แท้

กฎนี้แสดงแก่ชีวิตในรูปแห่งชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ทั้งแบบหยาบตื้น และแบบลึกละเอียด จึงกลายเป็นอาการที่ขัดกัน หรือฝืนความปรารถนา พุดเป็นภาพพจน์ว่า ความยึดถือ กับกฎธรรมชาติเกิดขัดสีกันขึ้น ลูกเป็นไฟ

อาการขัดสี หรือฝืนนี้ ทำให้บุคคลเสริมซ้ำย้ำความยึดถือ และความปรารถนาให้เหนียวแน่นและรุนแรงมากยิ่งขึ้น แต่เป็นความยึดถือด้วยความปรารถนาแบบกระวนกระวาย และแสดงออกทั้งในระดับที่รู้สึกได้ อันเป็นขั้นหยาบ และขั้นที่ไม่รู้สึก อันเป็นขั้นละเอียด ชับช้อน อยู่ในจิตใต้สำนึก

เมื่อสืบค้นลงไปในกระบวนการของจิตอย่างละเอียด จนถึงจิตใต้สำนึก ก็จะพบเงื่อนไขว่า ความกลัวต่อชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น มีทับซ้อนแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ และคอยบัญชาพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์อยู่ โดยที่มนุษย์เองไม่รู้สึกรู้สีกตัว ความกลัวนี้เริ่มจากจุดที่มนุษย์ไม่รู้ไม่เข้าใจในสภาพที่แท้จริงแห่งชีวิตของตน

จากจุดของความไม่รู้นี้ กระบวนการก็ดำเนินไปตามแนวทางแห่งหลักปฏิจจสมุปบาท และขั้นตอนที่สำคัญก็คือความขัด

แย่งระหว่างความหลงผิดว่าเป็นตัวตน กับกระแสความเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติหรือไตรลักษณ์ ผลักดันตัณหาให้แสดงตัวออกในกระบวนการรับรู้นั้น ซึ่งหมายความว่า ไฟความทุกข์ มีชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น เป็นตัวผลักดันไฟกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ ให้ออกหน้า และแสดงฤทธิ์รุ่มววย

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไฟทุกข์เกิดจากการปะทะระหว่างกฎธรรมชาติ (ไตรลักษณ์) กับความหลงผิดยึดถือว่าเป็นตัวตน เมื่อปะทะกันแล้ว ไฟทุกข์ขับไฟกิเลส พลุออกมาแสดงฤทธิ์เผาผลาญจนปรากฏผลเป็นปัญหาต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น

ตราบใดที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ และไม่เข้าไปจัดการกับกระบวนการและไฟเหล่านี้อย่างถูกต้อง ก็เท่ากับว่ามนุษย์พาเอากองไฟหรืออาจจะถึงกับเป็นไฟนรกขุมหนึ่งติดไปกับตัวด้วยตลอดเวลา และเมื่อไฟติดอยู่กับตัวประจำเช่นนี้ ก็ย่อมไม่สามารถประสบความสุขที่แท้จริงยั่งยืนได้

๓. **การแก้ไข** หนทางแก้ไขปรากฏชัดอยู่แล้วในพุทธดำรัสที่ว่า “อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้” คำว่าเห็นอยู่อย่างนี้ หมายถึงการรู้การเข้าใจตามความเป็นจริง ซึ่งกระบวนการอย่างที่เห็นอยู่เช่นนั้น เริ่มแต่เข้าใจสภาพของปัญหา

การเข้าใจสภาพของปัญหา หรือการมองเห็นตัวปัญหานั้นเอง ย่อมเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญอย่างยิ่ง

เมื่อมองเห็นปัญหาที่ตนเข้าประสบอยู่แล้ว ก็สามารถถอนตัวออกมาตั้งหลักได้ อย่างที่ตรัสว่า “ยอมหนาย” จากนั้นก็ไม่ยึดติด หลุดพ้นเป็นอิสระ แต่ที่กล่าวนี้เป็นขั้นลึกซึ้ง

ในที่นี้ จะลองกล่าวถึงวิธีแก้ไขจัดการ ที่ลึกซึ้งไปตามลำดับ
ขั้น

- ๑) **ขั้นต้น** เมื่อมองเห็นโทษของไฟเหล่านี้แล้ว ก็ควรควบคุมให้อยู่ในขอบเขต ไม่ให้ลุกลามรุนแรงถึงขั้นประพบัติ ทุจริตต่างๆ หรือทำให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ตนเองและสังคม
- ๒) **ขั้นกลาง** รู้จักฝึกฝนอบรมจิตใจ รู้จักวิธีทำให้ไฟเหล่านี้สงบนิ่งอย่างน้อยเป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไฟที่ไม่มีควันกลุ่มรุ่ม ไม่มีเปลวที่แลบโฉบพื้พับ อยู่ในสภาพสงบนิ่ง ย่อมทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น

การทำจิตใจให้สงบนิ่ง ปราศจากการรบกวนของไฟเหล่านี้ได้แม้ชั่วครว ย่อมช่วยให้มีสมาธิ อันเป็นกำลังเสริมให้เกิดปัญญาและทำการต่างๆ เช่น การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ให้ได้ผลสำเร็จอย่างดี

ถ้าฝึกอบรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็สามารถทำสิ่งที่คนธรรมดาเห็นเป็นสิ่งวิเศษอัศจรรย์ได้ ที่เห็นได้ง่ายและวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ทำกันได้แล้ว ก็คือ ในการสะกดจิต เมื่อจิตอยู่ในสภาพที่แน่วแน่ต่ออารมณ์อันเดียว ปราศจากสิ่งรบกวน คนที่ถูกสะกดจิต ก็สามารถทำสิ่งที่ตัวเขาไม่เคยสามารถทำได้ในยามปกติ

- ๓) **ขั้นสูงสุด** หมายถึงขั้นที่เป็นใจความในพระสูตร ได้แก่ ขั้นที่เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาพของกระบวนการเหล่านี้้อย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ทำให้สามารถถอนตัว

ออกมาตั้งหลักอยู่ได้เป็นอิสระ ไม่ยึดติดหลงผิดว่า กระบวนการที่ลูกใหม่อยู่นั้นเป็นตัวตน ไม่ตกเป็นทาส ถูกขูดลากไปต่างๆ แต่กลับเป็นนาย รู้จักที่จะปล่อยให้ กระบวนการนั้นปฏิบัติหน้าที่ของมันไปอย่างถูกต้อง ได้รับความรู้ที่ไม่บิดเบือน และสามารถเข้าไปจัดการใช้แต่ในทางที่จะเป็นประโยชน์

ข้อนี้เหมือนกับการที่มนุษย์จะเปลี่ยนฐานะจากการเป็นทาสของธรรมชาติ กลับเป็นนายของธรรมชาติ ได้ ก็ด้วยการรู้ความจริง รู้สภาพ เข้าใจกฎเกณฑ์ กระบวนการแห่งเหตุผลของมันเสียก่อน จากนั้นก็สามารถร่วมมือกับธรรมชาติ รู้วิธีจัดการควบคุมให้ธรรมชาติดำเนินไปตามกฎของมันเอง แต่เป็นไปตามแนวทางที่เรากำหนดให้มันได้ เรียกกันเป็นสำนวนว่า กลับเป็นนายของธรรมชาติ

ในขั้นสุดท้ายนี้ ความรู้ความเข้าใจต่างๆ ที่ได้รับ เข้ามาย่อมเป็นไปตามสภาพที่มันเป็นจริง และการเข้า เกี่ยวข้องจัดการก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจปัญญา หรือตามเหตุผล ไม่ใช่ตามอำนาจตีตราอย่างแต่ก่อน

๔. ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามวิธีแก้ไข ย่อมเป็นไปตามลำดับของขั้นนั้นๆ

ในขั้นต้น เมื่อมนุษย์ควบคุมไฟให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร ก็ทำให้สังคมมีศีลธรรมอยู่ร่วมเย็นเป็นสุข ตัวบุคคลเองก็มีจิตใจสงบ ร่มเย็นตามควร

ในขั้นกลาง ย่อมช่วยให้มนุษย์ประสบสัมฤทธิ์ผลในงานต่างๆ ด้วยดียิ่งขึ้น และมีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคงยิ่งขึ้น มีความสุขที่ประณีตขึ้น

ในขั้นสูงสุด ทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากความเป็นทาสของความหลงผิด ทาสของกิเลส ทาสของจิตใจตน เป็นอิสระ กลับเป็นนาย ในขั้นนี้เรียกตามพุทธดำรัสว่า อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว หมัดกิจที่จะต้องทำเพื่อให้ได้เป็น(อิสระ)อย่างนี้อีกที่หมัดกิจก็เพราะได้รู้ ได้เข้าใจถูกต้องหมดแล้ว เป็นอิสระแล้ว มีทัศนคติพื้นฐานถูกต้องดีแล้ว

ต่อจากนี้ไป กระบวนการรับรู้ต่างๆ ก็จะดำเนินไปตามจังหวะหน้าที่ตามสภาวะอาการที่แท้ของมัน ความรู้ที่เกิดขึ้นก็จะถูกต้องตรงตามสภาวะที่เป็นจริง การปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายก็จะเป็นไปตามแนวทางของเหตุผลบริสุทธิ์ เป็นไปในทางที่ก่อประโยชน์อย่างเดียว เป็นอันไม่ต้องมาคิดแก้ไขควบคุมและดับไฟกันอีก

ถ้าเทียบตามหลักโอวาทปาติโมกข์ ขั้นต้นก็คงเป็น สหุพพา/สุสอภรณ์ - ไม่ทำชั่วทั้งปวง ขั้นกลางคงเป็น กุศลสุสุปสมุพทา - ทำความดีให้พร้อมพร้อม และขั้นสุดท้ายเป็น สจจิตฺตปริโยทปนํ - ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

สิ่งสำคัญที่พึงระลึก

๑. เรื่องอาทิตตปริยายสูตรนี้ อยู่ในวิชาพุทธประวัติ หรืออยู่ในวิชาพระพุทธศาสนาส่วนที่เป็นประวัติของพระพุทธเจ้า

พุทธประวัติส่วนที่นอกเหนือจากพระชีวประวัติส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็เป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญพุทธกิจ หรือประวัติการทรงงานสั่งสอนของพระพุทธเจ้า บุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้นมีมากมายทุกชั้นทุกประเภท ว่าโดยระดับสติปัญญา ก็มีตั้งแต่ฉลาดที่สุด ถึงโง่งที่สุด

ตามปกติ พุทธประวัติที่เล่าเรียนกัน โดยเฉพาะที่ย่อยๆ ย่อมจะกล่าวถึงเฉพาะงานสั่งสอนครั้งสำคัญๆ เท่านั้น

บุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงเฉลียวในงานสอนครั้งนั้นๆ มักเป็นชั้นคณาจารย์ หรืออย่างน้อยก็มีประสบการณ์ในการค้นคิดทางปรัชญามาก สิ่งที่ทรงสอนก็เป็นเรื่องละเอียดอ่อนลึกซึ้ง เหมาะสำหรับปัญญาและประสบการณ์ของท่านเหล่านั้น และผลจากการสั่งสอนครั้งนั้นๆ ก็สูงถึงขั้นบรรลุนิเวศน์พิเศษ โดยเฉพาะอรหัตตผล

ผู้ที่อ่านหรือเรียนพุทธประวัติตอนเหล่านี้ จะต้องสมมติตนเป็นนักปราชญ์ชั้นคณาจารย์ หรือเป็นนักบวชเหล่านั้น ขบคิดเนื้อธรรมด้วยสติปัญญา และอยู่ในบรรยากาศแห่งการสอนครั้งนั้นด้วยตนเอง จึงจะเข้าถึงรสอันเป็นแก่นธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก

ถ้าจะเทียบให้มองเห็นง่ายๆ อีกแง่หนึ่ง เพียงปรัชญาของโสเครตีส พลาโต และอริสโตเติล หากจัดให้นักเรียนชั้น ม.ศ. ๔-๕ เรียน เราจะหวังให้เขาเข้าใจได้สักเท่าใด

ข้อเปรียบเทียบนี้อาจไม่ตรงกันทีเดียว เพราะคำสอนของนักปราชญ์เหล่านั้น เป็นเรื่องของนักคิด ส่วนคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องราวการประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง แต่ในแง่ระดับสติปัญญาของผู้ฟัง ก็น่าจะพอเทียบได้ไม่ไกลกันนัก

เมื่อเป็นอย่างที่ว่ามานั้น ถ้ายังเรียนพุทธประวัติกันในลักษณะนี้ ก็จะต้องตระหนักถึงความยาก ทั้งแก่ผู้สอน และแก่ผู้เรียน พร้อมทั้งชี้แจงให้นักเรียนเข้าใจถึงสาเหตุแห่งความยากนั้น กับทั้งควรรหาโอกาสนำเอาเรื่องราวและคำสอนในระดับสามัญที่ง่าย ๆ มาสอนแทรกตามสมควร

๒. ในการสอน ด้านประวัติ ควรเล่าโยงไปถึงภูมิหลังของสังคมแห่งชมพูทวีป ตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น ให้เห็นว่าคนยุคนั้นมีความเชื่อถือและเป็นอยู่ตามหลักของศาสนาพราหมณ์ เช่นเรื่องพระพรหม เทพเจ้า ระบบวรรณะ การบูชาอัญญ เป็นต้น อย่างไร

จากนั้นก็ชี้ให้ชัดว่าพระพุทธศาสนาสอนต่างออกไป และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร โยงมาถึง *อาทิตตปริยายสูตร* นี้

ถ้าผู้เรียนมองเห็นแง่นี้ เรื่องราวก็จะน่าสนใจ นักเรียนก็จะเข้าใจชัด และการเรียนก็จะมีชีวิตชีวาขึ้น

ส่วนในด้านเนื้อหา หากอธิบายให้นักเรียนสามารถเข้าใจได้ เต็มบริบูรณ์ตามความหมายของพระสูตร ก็เป็นการดี แต่ถ้าได้อธิบายประยุกต์ในแง่ที่นักเรียนจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ หรือเล่าให้นักเรียนได้ทราบคำสอนแนวเดียวกัน หรือเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่คนอื่น ๆ ซึ่งเป็นคำสอนชั้นเบื้องต้น และ

เหมาะสำหรับการดำรงชีวิตในขั้นต้นๆ ไว้ด้วย ก็จะบังเกิดเป็นคุณประโยชน์แก่ตัวของนักเรียนมากขึ้น และจะช่วยให้เกิดความเข้าใจดีขึ้นด้วย

๓. อย่างไรก็ตาม แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระสำคัญที่เป็นแกนกลาง ก็เป็นแนวเดียวกัน คือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก ไม่มอมงายปล่อยตัวตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ แล้วถูกดูดลากจูงไปตามกระแส แต่สามารถมีชีวิตจิตใจที่เป็นอิสระ อย่างน้อยก็รู้จักที่จะกลับไปเป็นนายบังคับควบคุมกิเลสของตนไว้ในแนวทางที่พึงปรารถนาได้บ้าง โดยระลึกถึงพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญาชีวิต ชีวิตมาหุ เสฏฐิ” ซึ่งแปลว่า ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด.